

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

HDI

HL IPTV M

RUS

NEZ

A7
Nezabitkovskii, V.
Zamirchanid...

HARVARD LAW LIBRARY

Received SEP 29 1931

ЗАМѢЧАНІЯ

ПО ВОПРОСУ О ЧИШЕВОМЪ ВЛАДѢНІИ

ВЪ ЗАПАДНЫХЪ ГУБЕРНІЯХЪ.

Проф. В. Незабитовскаго,

КІЕВЪ.

Въ университетской типографіи.

1883.

**Оттискъ изъ Университетскихъ Извѣстій 1883 г.
Печатано по опредѣленію Совѣта Университета св. Владиміра.**

SEP 29 1931

Замѣчанія по вопросу о чиншовомъ владѣннн въ западныхъ губерніяхъ

Оттискъ изъ протокола засѣданія Кіевскаго Юридическаго Общества 11 ноября 1877 г.

Въ одномъ изъ недавнихъ нашихъ засѣданій Д. И. Пихно обратилъ вниманіе на вопросъ о чиншовомъ владѣннн въ Западномъ краѣ. Съ своей стороны я прошу позволенія предложить по этому предмету тоже нѣкоторыя замѣчанія.

I.

Указомъ 23 іюня 1840 г. (13,591) велѣно распространить на Западный край вполнѣ силу и дѣйствіе Россійскихъ гражданскихъ законовъ, а всякое дѣйствіе Статута и въ дополненіе къ нему изданныхъ сеймовыхъ конституцій и особыхъ постановленій бывшаго Польскаго правительства прекратить.

Такая безусловная отмѣна мѣстныхъ законовъ, дѣйствовавшихъ въ Западномъ краѣ, смягчена, однакожь, двумя изъятіями. Въ томъ же указѣ положено:

1) прежніе мѣстные законы принимать въ основаніе и впредь при рѣшеніи дѣлъ, которыя начались прежде полученія въ судебныхъ мѣстахъ сего указа;

2) при рѣшеніи дѣлъ, могущихъ возникнуть по какимъ-либо актамъ или документамъ, до обнародованія означеннаго указа составлен-

нымъ, законность и силу актовъ или документовъ опредѣлять по законамъ, имѣвшимъ дѣйствіе во время составленія тѣхъ актовъ или документовъ.

Первое изъ сихъ изъятій въ настоящее время потеряло значеніе, потому что дѣла, которыя указъ 24 іюня 1740 г. засталъ начатыми, вѣроятно, въ продолженіи тридцати семи лѣтъ, послѣ того протекшихъ, всѣ уже рѣшены и кончены.

Второе изъятіе, напротивъ, сохраняетъ практическую важность до сихъ поръ. На основаніи его, въ Западномъ краѣ имѣютъ и теперь право на судебную защиту гражданскія отношенія, не соответствующія общимъ гражданскимъ законамъ, но возникшія и утвержденныя прежде 24 іюня 1840 года актами или документами согласно съ законами, въ то время дѣйствовавшими.

Къ такого рода отношеніямъ причисляютъ существующее въ Западномъ краѣ съ давнихъ поръ по настоящее время такъ называемое *чиншевое владѣніе* землею.

Это—отношеніе лицъ, которыя живутъ на чужой землѣ и, за пользованіе ею, уплачиваютъ извѣстный ежегодный оброкъ, именуемый *чиншемъ* (census).

Пользованіе чужимъ недвижимымъ имуществомъ за плату, наши законы признаютъ *наймомъ* или *содержаніемъ*, а ст. 1692 т. X ч. I въ этомъ отношеніи полагаетъ:

„Недвижимыя частныя имущества запрещается отдавать въ наемъ или содержаніе срокомъ свыше двѣнадцати лѣтъ“¹⁾.

Но въ Западномъ краѣ, по установившемуся съ давнихъ поръ порядку, чиншевое пользованіе въ большинствѣ случаевъ бываетъ безсрочнымъ. Хотя безсрочное содержаніе земли нашими законами и не допускается; однакожъ *чиншевое пользованіе* въ Западныхъ губерніяхъ, если оно возникло и утверждено актами или документами прежде 24 іюня 1840 года, и теперь обезпечивается ими въ такой же мѣрѣ, въ какой допускалось это дѣйствовавшими здѣсь прежде мѣстными законами.

Отсюда возникаетъ практическій вопросъ: въ какой мѣрѣ и въ какомъ видѣ допускалось чиншевое пользованіе въ Западномъ краѣ до

¹⁾ На основаніи ст. 1693, двѣнадцатилѣтній срокъ можетъ быть продолженъ до 30 лѣтъ.

24 іюня 1840 г.? Въ этомъ именно заключается юридическая сторона современнаго чиншеваго вопроса.

II.

Новѣйшія кассационныя рѣшенія Сената, отпечатанныя въ Правительственномъ Вѣстникѣ²⁾, выражаются относительно сего предмета слѣдующимъ образомъ:

„Чиншевое пользованіе земель въ поселеніяхъ Западныхъ и Юго-западныхъ губерній возникло съ давнихъ временъ при Польскомъ и Литовскомъ правительствахъ, когда горожане и сельскіе обыватели не имѣли права пріобрѣтати недвижимыя имѣнія въ собственность, а между тѣмъ лица этихъ сословій приглашались заселять вновь учреждавшіеся королевскіе города и владѣльческія мѣстечки и выговаривали себѣ вѣчное и потомственное пользованіе занимаемой ими землей, съ тѣмъ что поселенцы обязывались платити за пользованіе землею чиншь размѣръ котораго навсегда оставался неизмѣннымъ, если владѣлецъ не выговаривалъ себѣ права увеличивать его въ послѣдствіи.

„Права поселенцевъ владѣльческихъ мѣстечекъ и размѣръ ежегоднаго чинша опредѣлялись обыкновенно привилегіями вотчинниковъ, которыя утверждались правительствомъ и служили учредительнымъ актомъ, основаніемъ чиншеваго права поселенцевъ. На основаніи этого акта, какъ договора между владѣльцемъ мѣстечка и его жителями, разрѣшались и ихъ взаимные споры.

„Но нерѣдко заселеніе мѣстечекъ совершалось безъ письменнаго акта (учредительнаго акта или привилегіи), по словесному договору между чиншевиками-поселенцами и владѣльцемъ; въ такихъ случаяхъ взаимныя ихъ отношенія опредѣлялись обычаемъ, дѣйствовавшимъ въ Польскихъ и Литовскихъ владѣніяхъ.

„Чиншевое пользованіе землею соединялось всегда съ правомъ вѣчнаго потомственнаго владѣнія и распоряженія, съ правомъ извлекать изъ чиншевой земли всѣ выгоды, переуступать ее и передавать по наслѣдству, и всѣ отношенія чиншеваго владѣльца къ собственнику имѣнія ограничивались обыкновенно обязанностію платити за пользованіе землею на вѣчныя времена установленную плату (чиншь).

²⁾ Прав. Вѣстн. 1877, № № 139—141.

„По объему и свойству чиншевого права, оно не должно быть смѣшиваемо съ аренднымъ правомъ, возникающимъ изъ договора срочнаго найма, и имѣть характеръ особаго *вещнаго* и притомъ *безсрочнаго* права на недвижимое имѣніе.

„Въ этомъ видѣ чиншевое право жителей городовъ и мѣстечекъ въ Западныхъ губерніяхъ признавалось и по законамъ Польши и Литвы, и по законамъ Россійской Имперіи по присоединеніи ихъ къ Россіи ³⁾).

Обозначенная здѣсь теорія вполне принимается и Д. И. Пихно; но онъ даетъ ей болѣе широкое примѣненіе.

Кассационныя рѣшенія собственно имѣютъ въ виду только чиншевыя отношенія въ городахъ и мѣстечкахъ. Можетъ быть, это потому, что только по дѣламъ о городской и мѣстечковой землѣ приходилось Сенату разрѣшать сей вопросъ. Д. И. Пихно говоритъ о чиншевомъ владѣніи городскомъ и сельскомъ, а къ этому послѣднему относитъ чиншевое владѣніе шляхетское и крестьянское. Высказанное кассационными рѣшеніями понятіе чиншевого права, онъ распространяетъ на чиншевыя отношенія за предѣлами городовъ и мѣстечекъ.

Дѣйствительно, чиншевыя отношенія въ сущности одни и тѣже какъ въ городахъ и мѣстечкахъ, такъ и за предѣлами ихъ; но теорія чиншевого права, принятая кассационными рѣшеніями, кажется мнѣ сомнительною.

Чиншевое пользованіе землей въ поселеніяхъ Западнаго края есть обломокъ давняго общественнаго строя, уцѣлѣвшій вопреки историческому движенію. До возвращенія подъ Русскую власть, Западный край нашъ входилъ въ составъ Польскаго государства, а передъ тѣмъ принадлежалъ государству Литовскому. Чиншевое пользованіе землею въ Литовскомъ государствѣ не было вещнымъ правомъ. Не сдѣлали его вещнымъ правомъ и потомъ ни законы Рѣчи Посполитой, ни Русское законодательство.

III.

Большое княжество Литовское, пока оно существовало въ качествѣ государства, имѣло строй, въ которомъ не было мѣста ни для

³⁾ См. Прав. Вѣстн. 1877, № 139. Кассационное рѣш. по дѣлу Багеньскихъ, Миклашевскаго и Недецакаго.

частной поземельной собственности, ни для отдѣльнаго отъ собственности вещнаго права на землю.

Право поземельной собственности принадлежало здѣсь в. князю: онъ былъ господарь всей земли, въ предѣлахъ государства заключавшейся ⁴⁾. Въ чемъ бы владѣніи на дѣлѣ земля ни состояла, пользование ея разсматривалось какъ господарская благодѣтельность, какъ *данина*, *наданье*, жалованье отъ господаря ⁵⁾.

⁴⁾ Ср. Ярошевича *Obraz Litwy*, т. I, стр. 122—129, и изслѣдованіе В. Б. Антоновича въ Архивѣ Югозап. Россіи ч. VI, т. 2 стр. 9.

⁵⁾ См. напр. у Балинскаго *Starożytna Polska*, т. II, стр. 1394. Грамота в. князя Александра 1496 г. „*Żądał nam dworęciu nasz Senko Wołodkiewicz Mstisławę na kniazia Iwanę Daszkiewicza Hłynskoho... rekuocy: wysłużył, był ieśmy na otcy waszeje miłosty koroли I. M. w kijewskim powiecie imienie na imia Hostoml, i kniaz Iwan toie imienie wyprosil podo mnoiu u waszeje miłosty hospodara tym obyczaem, abych na to listu oца W. M. ne mel. I kniaz Iwan rek: toie imienie Hostoml dał był tobe P. Jurej Pacewicz, namesnik Polocki, kak derzał ot korola I. M. Kijew, a listu koroла I. M. na to ne majesz. I Senko rek: mel ieśmy na to list koroла, ale mi tot list zhinuł. A potom pan Jurej Pacewicz sam soznał, iż Hostoml dał był Senku Wołodkiewiczу bez woli koroла. I my o tom meży nimy dosmotrewszy, koli Senka listu oца naszoho na to ne mel, a pan Jurej dał był iemu toja imienie Hostoml bez woli oца naszoho, prysudyły ieśmy kniazіu Iwanu Daszkiewiczу Hłynskomu, potomu kak perwo ieśmo iemu toie imienie dały“.*

Также А. Зап. Россіи, т. I. № 164 (1499): „Естли бы хто князей и пановъ и бояръ нашихъ того десятку Клевидского разобрали людей нашихъ бортей, або ихъ земли пашные и бортные безъ *данины* и безъ *мистовъ* оца нашего короля его милости и нашихъ, и мы дозволили есмь... князю Василью Львовичу подъ ними тыхъ искати“.—Ср. также Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. I. № VII (1542), стр. 17.

Еще: Описаніе украинскихъ замковъ 1545 г. въ Арх. Югоз. Россіи, ч. VI, т. I, стр. 18—27 и въ *Zródła Dziejowe* т. VI, стр. 125. „А иншыи не будучы уроžоным боиарynom szlachtoiu, y net wedoma od kol pryszedszy, боиарynom nazywaietsia, y *seliszcza bez daniny hospodarskoie pod soboiu, deržat y užitkow używaiut*, за которыи seliszcza y позытки y sam иншыи z postuhoiu swoiu ne stoit“.

Стр. 127. „Sut иншыи paseki із y try seliszcza за одну paseku ne stoiat, pry kotoroy iest na milu zemli, a w namenszoie na poł mili. Takze w neho

Земля жаловалась за службу и для службы, и кто имѣлъ въ своемъ владѣннiи землю, тотъ служить⁶⁾. Земельное владѣннiе было не самостоятельнымъ отношенiемъ, а связывалось неразрывно съ слу-

pasznia, stawy spustnyi, pozol mnostwo, zwer wsiakije, sady y ohorody owoszczowiy, roskosznyi, y wsiakii inszyi pożytok. A ktoruju paseku y w zemli y senozati y dubrowy szto ku iej przisluchujut, ne tolko ne wolno iest nikomu wschodow y pożytkow nikotorych meti, ale y drowna, ani trawy stebła ничто даром wziati ne mozet, oliż wse za poklonom, a z toho ni gospodaru ani zamku nikotoroho pożytku y posluhi niet, y niet wedoma od koho takowoyi wdely osobnyj majut, a chto im zawodit y hraniczyt“.

Еще: А. З. Р. т. III, № 11 (1556), стр. 11. Уставы, данные Литвѣ и областямъ Жмудской и Волинской: „Если бы кто *на которые земли данины не мьль*, такovyе земли справедливе мають быти у волоки его королевской милости помѣриваны безъ жадное отмѣны“.

Принципъ, что безъ данины земельное владѣннiе не имѣеть никакого значенiя, явственъ даже въ тѣхъ ограниченiяхъ, которымъ онъ подвергся ко времени Люблинской Унii. См. Лит. Стат. 1529 г. Разд. I арт. 15. „Уставуемъ княжатомъ и паномъ хоруговнымъ шляхте, хтобы держалъ именье и люди и земли за Казимера короля во впокои, а о томъ до короля Олександра будетъ нихто ся не привпоминалъ бы и *добре такovy мистовъ на то не мьль*; тогда то во впокои держати маеть“.—Лит. Стат. 1566 г. Разд. III арт. 2. „А хто бы тежь *хотя безъ привиля* за отчизнымъ правомъ якимъ колвегъ обычаемъ набытыхъ людей и кгрунтовъ своихъ въ держаньи былъ“..... Ср. еще: Vol. Ig. II pp. 763 и 764.—А. З. Р. т. III, № 59 (1574), стр. 15.

⁶⁾ А. З. Р. т. I, № 46 (1446). Удѣльный князь Андрей Владимiровичъ Ольгердовичъ въ своей духовной говоритъ: „что есмь подавалъ имѣнiя бояромъ своимъ, и хто всхочеть женѣ моей и дѣтемъ моимъ служить, и они служить съ тыхъ имѣнiй женѣ моей и дѣтемъ моимъ; а хто не всхочеть женѣ моей и дѣтемъ моимъ служить, и азъ тые имѣнiя далъ женѣ своей и дѣтемъ своимъ“.

Всѣ осѣдлые обыватели разсматривались какъ служебные люди; всякiя повинности считались службою, послѣдствiемъ служебнаго положенiя. Ср. напр. А. Ю. и З. Р. т. I, № 31 (1483 г.): „И мы есмо ихъ.... спытали: чii они люди? и они намъ повѣдали: мы есмо королевскii люди Жасковичи, *а смужимъ къ Маркову*“.—А. З. Р. т. I, № 420 (1494): „А хто мѣщанку и зъ домоу пойметъ въ мѣстскомъ правѣ, тотъ маеть службу

жебнымъ положеніемъ владѣльца. Со стороны господаря, раздача земель не была окчужденіемъ, а составляла только способъ орудовать землею, привлекать, фиксировать и регулировать служебныя силы ⁷⁾).

Условія и простраство пожалованія бывали различны и опредѣлялись господарскими листами или грамотами. Всегда однакожъ пожалованіе предоставляло только пользованіе землею, а собственникомъ оставался господарь. Въ грамотахъ иногда выражалось это опредѣли-

туюжъ служить, которая и первѣй съ того дому ишла".—Арх. Юго-З. Р. ч VI, т. I, № X, (1545). Описаніе Овруцкаго замка: „Винность мейскал; папши нахати мѣщане и волощане, которые слывуть службы поленицкое-Слуги Ордынскіе: слуги, которые повинни при послахъ и гонцахъ господарскихъ ѣздити до орды, а живутъ у мѣстѣ, а земли отчизные данные".— „Павель Макаровичъ кузнецъ, маєть особо землю ковальскую, съ которой повинень робити на замокъ службу ковальскую.—Василь седельникъ, тотъ служить службою седельницкою... Далмать Громъ .. служба платнерская".— А. Ю. и З. Р. т. I, № 62 (1516). „Въ томъ же селѣ въ Ганевичахъ были тыи старши данники двѣ службе, которыи служили и дань давали къ Логойску". Тоже самое см. еще А. З. Р., т. III, № 19 (1557), Уставъ на волоки ст. 1—8, и Лит. Стат. 1588 г. Разд. III, арт. 30; Разд. VIII арт. 9; Разд. XII арт. 14 § 1.

⁷⁾ Мнѣ кажется, есть много вѣрнаго въ слѣдующемъ замѣчаніи г. Новецкаго, высказанномъ въ изслѣдованіи его о крестьянахъ въ Юго-западномъ краѣ. См. Арх. Юго-Зап. Росс. ч. VI т. I, стр. 15.

„Въ достатутувый періодъ землевладѣніе, будучи одинаково условнымъ для вѣхъ частныхъ лицъ безъ исключенія, не составляло вмѣстѣ съ тѣмъ ничьей привилегіи; всѣ свободныя сословія, а слѣдовательно и самое многочисленное изъ нихъ, крестьяне, пользовались въ этомъ отношеніи одинаковыми правами; всѣ земли, на основаніи признанія суверенной власти на нихъ великаго князя, были обложены въ пользу его повинностями, разнообразіе формъ которыхъ повело къ рѣзкому опредѣленію сословныхъ границъ лишь въ послѣдствіи, а въ разсматриваемую эпоху (время до изданія Литовскаго Статута) служило только ближайшею причиною передачи князьями своихъ правъ на повинности отдѣльнымъ лицамъ, въ видахъ, такъ сказать, концентраціи этихъ повинностей и приведенія ихъ въ такую именно форму, какая наиболѣе соотвѣтствовала удовлетворенію потребностей государства въ данный моментъ“.

тельно: „а надо все тое мы болшее право собъ, яко усподару, зоставляемъ 8). Но такая оговорка подразумевалась и сама собою.

Смотря по условіямъ пожалованія, получавшій землю въ пользованіе, могъ ее переуступать, отказывать на случай смерти, передавать по наслѣдству, но не иначе, какъ съ господарскаго всякій разъ вѣдома и дозволенія. Неприкосновенность пожалованнаго владѣнія можно было защищать предъ судомъ господарскимъ; но на господарскомъ судѣ конечнымъ основаніемъ служило не право судившихся, а милость судившаго: пользовавшіеся землею находили здѣсь защиту противъ всякаго, только не противъ самого гесподаря 9).

Какъ бы безусловно поэтому ни жаловалось кому земельное владѣніе, въ сущности оно было всегда лишь владѣніемъ и пользованіемъ до господарской воли, или другими словами—*владѣніемъ на милости* (*possessio precaria*) 10).

8) А. З. Р. т. I, № 159 (1488); № 165 (1499); т. III № 61 (1510); № 71 (1511) стр. 92.—А. Ю. и З. Р. т. I № 129 (1552) стр. 137.—Ср. еще А. Ю. и З. Р. т. I, № 77 (1524). Жалованная грамота королевы Бонн Клецкому боярину Горрину: „Билъ намъ чоломъ бояринъ нашъ Клецкій на имя Горринъ, и повѣдалъ предъ нами, штожь маєт имѣнье свое въ повѣтѣ Клецкомъ двѣ земли, на имя Реватевщина а Дудовщина, которые жъ земли далъ ему предокъ нашъ небожчикъ князь Иванъ Ярославичъ передъ пятьминадцать годы... и билъ намъ чоломъ, абыхмо ему на то дали нашъ листъ и то ему потвердили... на вѣчность. И мы... то вчинили... то ему потвержаемъ... на вѣчность, ему самому и его жонѣ и ихъ дѣтемъ и напотомъ будущимъ ихъ счадкомъ вѣчно и непорушно... а то кромъ ображенъя правъ нашихъ и потомковъ нашихъ и зычаевъ старыхъ князства нашего Литовского, которые заковываемъ въ чьлости“.

9) Г. Леонтовичъ, въ монографіи своей: Крестьяне Юго-западной Россіи по Литовскому праву XV и VI столѣтій, Кіевъ, 1863 г. стр. 15, замѣчаетъ: „отчизные люди считались имущественно-правоспособными только въ отношеніи къ стороннимъ лицамъ, но не къ своему владѣльцу“. Начало это, удачно подмѣненное г. Леонтовичемъ, существовало и у насъ. См. Св. Зап. изд. 1835 года, т. IX ст. 572 п. 4 и ст. 594. Но въ Литовскомъ правѣ примѣненіе сего начала выходило далеко за предѣлы крестьянскихъ отношеній.

10) Самое полное пожалованіе было пожалованіе въ потомственное владѣніе, вѣчно и непорушно, со всѣмъ правомъ и панствомъ, ничего на себя не оставляючи. Въ грамотахъ попадаются однакожь оговорки, которыя разъ-

Господарь жаловалъ не только земли, но маетности населенныя ¹¹⁾.

ясняютъ, какую силу имѣли такого рода пожалованія на вѣчность. См. напр. А. З. Р. т. I, № 22 (1414—1429); № 32, (1424): „а пакъ ли тое село намъ ся бы *смобило*, а любо которому нашому слузѣ *поволими* быхомъ е выкупити“.—А. Ю. и З. Р. т. I, № 17 (1427): „А коли быхомъ хотѣли либо сами взяти въ него то селище *его осаженье и роспашь*, или кому быхомъ призволили выкупити, тогда маемъ заплатити ему пятьдесятъ гривень“.—А. З. Р. т. I, № 36 (1438): „А даемъ... пану Петру, инакъ Мышьцѣ.... вѣчно и непорушно ему, а по немъ и дѣтемъ его и внучатомъ и ближнимъ его и его съчаткомъ... Пакъ ли бы хто хотѣлъ тые имѣнья подъ паномъ Петромъ взяти (т. е. выпросить у господаря), или подъ его дѣтми и подъ его ближними, тогда первѣе имаеть пану Петру дати чегыриста копь широкихъ грошей, а любо дѣтемъ его, а любо ближнимъ его: *тогда имаеть подъ ними тые имѣнья взяти*“. Подобнаго рода назначенія выкупной суммы, какъ обезпеченіе владѣльца, имѣли иногда въ виду вознаградить его за наклады на поддержаніе и улучшеніе имѣнія; но вообще они всего яснѣе показываютъ отсутствіе настоящей поземельной собственности, какъ вещнаго на землю права.

Ср. еще: А. З. Р. т. I, № 45 (1445) „Мы князь великій Швидригайло Олгирдовичъ... съ приказаньемъ краля Владислава... сыновца нашего милого, *взми есмо вѣчную отчизну къ королевскому двору шляхетнымъ Чоботомъ*, и такожь, и съ королевскимъ приказаньемъ, дали есмы имъ Рычеговъ, за ихъ вѣчную отчизну“.—А. З. Р. т. I, № 218 (1505): „А дали и даровали есмо.. дворъ... Лососянужю князю Василью Львовичу и его кнегини, и ихъ дѣтемъ и напотомъ будучимъ ихъ счадкомъ, вѣчно и непорушно... *нижьли, естли намъ того двора будетъ потреба*, ино мы маемъ князю Василью первѣй лѣпшее имѣнье дати..... тогда вжо маемъ у него тотъ дворъ взяти“.—А. Ю. и З. Р. т. I, № 38 (1503): „Билъ намъ челомъ писарь отца нашего короля его милости Манко Калусовскій, и повѣдилъ передъ нами. . што купилъ былъ онъ землю.... *ино тую землю, куплю его, мѣсто наше новое Высокое постло..* и мы перво сего противъ того дали были отмѣну село... на имя Вербично“.

Въ Уставѣ на волоки, А. З. Р. т. III № 19 (1557) ст. 36, говорится: „А гдѣ помѣра пойдетъ, мають мѣрити всякій кгрунтъ, купленный и заставный, *кгдыжь кметъ и вся его маетность наша есть. А идъ безъ зелянскихъ кирунтовъ не выпростуются, таковыя земли беручи*, нашими кгрунты мають отдавати, гдѣ бы зеляномъ споручъ къ ихъ имѣньямъ“.

Ср. тамъ же № 11 (1551) ст. 25.

Всякій переходъ вотчины отъ одного лица къ другому совершался не-

Въ этомъ послѣднемъ случаѣ, служебное населеніе, сидѣвшее уже въ

иначе, какъ за разрѣшеніемъ и за грамотою господаря. Ср. напр. Грамоты В. Князей Литовскихъ, изданныя В. Антоновичемъ и К. Козловскимъ; № 7, (1483), акты относительно перехода изъ рукъ въ руки имѣній Олизара Шиловича). Такъ же: А. Ю. и З. Р. т. I, № 48 (1508); № 59 (1518). При этомъ господарь не констатировалъ только или свидѣтельствовалъ своимъ листомъ переходъ имѣнія, а дѣйствительно жаловалъ его по своей милости. Ср. А. З. Р. т. I № 53 (1450): „Казимиръ... даемъ и дали есмо (Олизару Шиловичу) Серники, а Любчѣ, а Гороховъ, а Губинь, а Марковичи... што выслужилъ у стрыйка нашего, у князя Швидрикгайла... *а то есмо дали ему, его отчину, все што выслужилъ, у вотчину*“.—А. З. Р. т. I № 171, (1499): „тыи имѣнья... данину отца нашего короля его милости, тежь... данину нашу, выслугу его (князя Ивана Глинскаго)... што выслужилъ онъ на отцы нашемъ короли его милости и на насъ, *даемъ ему знову, даруемъ и записуемъ*, и тымъ нашимъ листомъ вѣчно подтверждаемъ“.—А. З. Р. т. II, № 30 (1507): „А што придѣли князь Александръ и князь Семень, а не отчины чужьи, и съ того ихъ не рушаемъ, а оглядѣвши листовъ, нашими пакъ листы *то подтвердимъ зъ ласки наше, и то вже будетъ наше данье*“.—А. З. Р. т. II № 164 (1529): „Мы, зъ ласки наше... тые права, вождѣ первоѣ данины славноѣ памяти отца и брата нашего королей ихъ милости, имъ всимъ *знову даемъ и даруемъ*“.

Кромѣ всѣхъ этихъ указаній, можно еще привести здѣсь слѣдующее мѣсто изъ духовной Богуня Боговитиновича, Старосты Слонимскаго и Каменецкаго, 1529 г. См. А. Ю. и З. Р. т. I. № 91. Не смотря на привилей короля и в. князя Казимира и на всѣ подтвержденія сего привилей послѣдующими в. князьями, Богунѣ въ своемъ завѣщаніи говорить: „А господарю моему Жикгимонту королю послати тридцать корабельниковъ, а валахъ лѣпный; а къ тому его милости отпустить заставы и наклады на замки; а особно даткомъ его милости самому и на потребности его милости даломъ его милости выпшей пяти тысячей копъ грошей; *его бы милость господарь рачилъ то намъ тати жонъ и дѣткыи моимъ, и моеи вѣрной выслуть и въ купли жоны и дѣтокъ моихъ не рачилъ бы его милость рупити, и водлы привилейевъ своихъ рачилъ бы его милость заховати*“. Ср. также Чацкаго *O Polskich i Litewskich Prawach* I p. 58 примѣчаніе 327.

В. Б. Антоновичъ (Арх. Юго-З Россіи, ч. VI т. 2 стр. 16) въ судовомъ листѣ 1498 г. А. Ю. и З. Р. т. I, № 182, усматриваетъ доказательство, что за поселянами признавалось закономъ право поземельной собственности на состоявшую въ ихъ владѣніи землю. „При обсужденіи,—гово

жалуемой маестности, такъ сказать, медіатизировалось, привязывалось

речь о нѣмъ,—спора о владѣніи грунтами между дворянкою Светохною Щепиной и людьми Кошевицкими, Горностаевцами и Ганковцами, крестьяне упомянутыхъ волостей заявили разбиравшему дѣло князю Федору Ивановичу Ярославовичу: *мы, милостивый пане, не на Светохну тѣи земли розробили, але на себе, а такъ дей, ваша милость, дубровы напротииво тѣи земель нашихъ старихъ нехай она такъже собѣ розробливаець*. Князь нашель доказательства крестьянъ справедливыми, призналъ за ними собственность спорныхъ земель и выдѣлилъ Светохнѣ другія“.

Уважаемый нашъ историкъ - изслѣдователь впалъ на этотъ разъ въ ошибку, хотя она бросается въ глаза сама собою: ибо возможно ли и естественно ли, чтобы поселянамъ предоставлялась поземельная собственность, когда высшіе классы, стоявшіе во главѣ общества, ея не имѣли? Судовый листъ, о которомъ идетъ рѣчь, не только не заключаетъ въ себѣ никакихъ указаній на то, чтобы за поселянами законъ признавалъ право собственности на состоявшую въ ихъ владѣніи землю, а напротивъ положительно свидѣтельствуетъ, что въ исходѣ XV вѣка крестьяне села Кошевицъ поземельной собственности не имѣли и въ своемъ поземельномъ владѣніи зависѣли отъ воли владѣльца села, князя Федора Ярославича.

Дѣло въ слѣдующемъ. Князь Федоръ Ивановичъ Ярославичъ, въ принадлежавшемъ къ его княженецкой маестности селѣ Кошевицахъ, пожаловалъ служебницѣ своей Светохнѣ Щепиной на вѣчность два пустыя дворища: Ластовки и Корноуховское. Подъ дворищемъ разумѣлось мѣсто для усадьбы или двора и соотвѣтственное количество пахатныхъ и сѣносорныхъ земель. Когда Светохна вступила во владѣніе пожалованными ей дворищами, то оказалось, что, во время пустованія тѣхъ дворищъ, принадлежавшая къ составу ихъ пахатная земля разобрана была Кошевицкими крестьянами къ своимъ дворищамъ. Оставшись безъ пахатной земли, „Светохна,—говоритъ князь въ судовомъ листѣ,—просила насъ за то, абхмо тую землю (всѣ вообще грунты села Кошевицъ) на ровные дворища подѣлили и розровняли“. Въ слѣдствіе такой просьбы, князь и приступилъ было къ передѣлу Кошевицкихъ грунтовъ: „гдѣжь мы тамъ на тѣ земли выѣждчали и хотѣли есьмо старие поля на ровные дворища дѣлити“. Но такъ какъ Кошевицкіе крестьяне стали заявлять, что передѣлъ старыхъ полей, на расчистку и распашъ которыхъ сдѣлано было ими немало затратъ, былъ бы для нихъ кривдой, и указывали, что Светохнѣ вмѣсто надѣла изъ старыхъ полей можно отвести другія, состоявшія въ Кошевицкомъ обрубѣ, но еще нераспаханныя мѣста: то князь измѣнилъ первоначальное свое намерѣніе и

въ службу и послушенство слуги высшаго разряда ¹²⁾. Кому такая ме-

всѣ старыя поля попрежнему оставилъ за крестьянами, а Светохнѣ, „вмѣсто дѣлу ровного отъ людей Кошевицкихъ“, къ двумъ ея дворищамъ придалъ два указанные крестьянами острова, одинъ Варваринъ, а другой Кадища.

Изъ другаго судоваго листа 1501 г. оказывается, что Светохна такимъ надѣломъ не была довольна: „била намъ чоломъ и жаловала,—говорится въ листѣ,—ижъ ей то за дѣлъ ровный не стоить, а подданные вашей милости большъ земль тыхъ дворищей моихъ забрали... ино еще пожалуй мене, ваша милость, островомъ одѣвнымъ.... А такъ мы казали передъ собою мужомъ своимъ Кошевицкимъ стати, и тые мужове наши передъ нами ставши повѣдили: не одно Свѣтохнѣ, милостивый господару, есть въ томъ островѣ отѣвномъ, але и мы зъ него немало наложили... новыхъ людей есмо къ собѣ судей вашей милости поднимовати и пересуду платити припустили; а намъ дей твоя милость, господарь нашъ, въ томъ кривды не чини, а нехай быхмо старыя поля въ тыхъ нашихъ накладѣхъ собѣ роздѣлили“. Заявленіе крестьянъ князь и на этотъ разъ принялъ въ уваженіе: „Мають они,—рѣшилъ онъ,—все собѣ старое поле у томъ островѣ отѣвномъ ровно роздѣлити, якъ Венедихновы люди (третій еще претендаторъ на отѣвднй островъ), такъ Светохнины и наши тыхъ полъ старыхъ роздѣливши уживати мають: а большей того никто зъ мужовъ нашихъ и Венедихновыхъ дубровы изъ лѣсовъ на поле и на сѣножати розробливати не мають“.

Дѣло ясное. Князь Федоръ Ярославичъ, какъ владѣлецъ маестности, считалъ себя въ правѣ жаловать своей служебницѣ земли, состоявшія во владѣніи его крестьянъ; онъ считалъ себя въ правѣ производить передѣлъ крестьянскихъ грунтовъ, и если принималъ въ уваженіе заявленія крестьянъ, то не потому, чтобы имъ принадлежало какое-либо неприкосновенное право, а потому что интересы крестьянъ были тѣсно связаны съ его собственными интересами, какъ владѣльца маестности.

Что это было такъ и не иначе, достаточно подтверждается актами, напечатанными въ Арх. Югов. Росс. ч. VI т. I, подъ №№ V и VI (1526 и 1528). Въ селѣ Подгайцахъ господарь пожаловалъ нѣкоему пану Ивану Подолянину три дворища, два съ людьми, а третье пустое. Такъ какъ, при вступленіи Ивана Подолянина во владѣніе пожалованными ему дворищами, возникли между нимъ и Подгаецкими крестьянами споры: то Луцкій староста поручилъ Богушу Мордвиновичу, ключнику Луцкому, да Василию Шункѣ, чтобы они „разсмотрели, маеть ли въ чомъ кривду панъ Иванъ. и штобъ ему отделили што на него слушно“. „Тогда мы,—говорится въ

діатизація не правила, тотъ могъ оставити участокъ, на котóромъ сидѣль, и, забирая свои статки, выселитися въ другое мѣсто¹³⁾.

листѣ, выданномъ сими лицами Ивану Подолянину, — тымъ обычаемъ постановили: подданные его мають по старине держати, якъ хто держоваль, бо онъ поведилъ, штожъ дей подданные мое некоторой кривды не мають, толко а въ томъ третемъ пустовномъ дворысчи кривду маю, — бо такъ поля, такъ сенежати, якъ то пустовные, разобраны суть; ино мы, распытавшися мужей Подгаецкихъ, и *тѣ нивы, которые разобраны отъ того дворысча, вышукавши, пану Ивану есмо жъ до уживаня вечистого подами*, и наменовите и тѣ которые давно держаль, и тѣ которые есмо жъ у подданныхъ господарскихъ вышукали, въ сесь листъ нашъ вписали, штобъ онъ тое дворысче суполна мелъ... а мужеве господарскне не мають ему вжо жадного втыску чинити“.

¹¹⁾ Напр. А. З. Р. т. I № 172 (1499). „Пожаловали есмо и дали есмо городъ Мстиславль и городъ Мглинь со всеми дворы. . и со всеми людми и зъ ихъ землями... и со всеми бояры и зъ ихъ имѣньи, и зъ слугами путными и даньники“. — Арх. Югов. Россіи, ч. VI т. I, № V (1526). „Отъ старосты Луцкога мужамъ господарскимъ, Подгаецкимъ: Олишку, а Василине, а Андрейцу, а Редцу. Даемъ вамъ ведать о томъ, штожъ есмо зъ росказаня господарского дали два дворысча ваши и насъ. а третее пустовнее дворысче, пану Ивану Подолянину... и вы бы о томъ ведали и пана Ивана былч быте во всемъ послушны, яко то пана своего“.

¹²⁾ Всего лучше это видно изъ слѣдующаго примѣра. А. З. Р. т. I № 52 (1450): „Казимиръ король. Всемъ бояромъ Бряньскимъ, и мѣстичомъ и всемъ мужомъ Бряньцомъ. Дали есмо Брянескъ, у вотчину, князю Ивану Андреевичу Можайскому, *такъ какъ за нами былъ*, а ему намъ съ того вѣрно служити. Ино будѣте его послушни во всемъ, какъ самихъ насъ; а съ отчизнѣ своихъ и съ всего своего имѣнья, какъ хто што первѣй того держаль, служите ему. А ему насъ приказали есмо съ вашихъ имѣней не гнати, а ни отнимати, а въ церковное ся ни во што не вступати; а суды судити по старыѣ... а некоторыхъ пошлннѣ новыхъ не вводити“.

¹³⁾ А. З. Р. т. I № 133 (1496). „Просилъ въ насъ (князь Иванъ Борисовичъ Глинскій) данника... на имя Буговича и селца Смолина; а на томъ дей селцы князь Александръ посадилъ былъ людъ волный прихожый, *на тогожъ Буговича земли*. И мы ему того нашего данника Буговича и селцо Смолино дали, зъ ласки наше, за его службу, со всемъ съ тымъ, што здавна къ тому слушало: *нижельи тѣи люди волныи, што князь Александръ посадилъ на той земли, всхотятъ, ему служатъ, а не всхотятъ ему служить, и онъ маеть ихъ отпустить добровольно со всеми ихъ статки*“. — Тамъ же

Получавшіи населенную маестность получалъ право пользоваться послугами живущихъ въ ней людей, но—самъ слуга на господарской милости—послугами сими онъ пользовался только въ предѣлахъ, которые всегда зависѣли отъ усмотрѣнія господаря. Безъ спеціального господарскаго разрѣшенія, онъ обязывался *людей съ земли не рушити*, а держать ихъ такъ, какъ были они прежде¹⁴⁾ Земельными своими

№ 144 (1497). „И мы (в к. Александръ)... дали есмо къ церкви Божой Пречистой соборной и владыцѣ мѣсто, землю съ одного.... и съ тыми нашими людьми, которые тамъ въ томъ обрубѣ тыми разы сѣдять, *если восхотятъ ему служити, а не восхотятъ ему служити и они нехай съ тыхъ мѣстъ идутъ за насъ*“.—№ 172 (1499) „Пожаловали есмо ему городъ Мстиславль и городъ Мглинь.... которые бы бояре Мстиславскіи и Мглинскіи не хотѣли ему служити, *ио имъ ѣхати прочь вольно, со всеми своими статки, куда хотятъ, а имъня оставитъ*“.—Ср. еще: № 222 (1506); т. II, № 69 (1511). Также Валинскаго *Starożytna Polska* т. II, р. 1420, грамота 1512 г. „Dali iesmo jemu (королевскому писарю Михайлу Василевичу) u włodymerskom powete seło na imia Swiniuchy, i de Ssty włodum, kniazia Andreja Alexandrowicza (Сангунко) pisali jesmo, aby jemu w to uwiazanie dał. I on dej jemu w to uwiazania ne ohołeł dati dla toho, iż dej tyje ludi naszymu Swinuszanu majut w siebie nasz list na to, sztoż ne meli iesmo ich ot zamku naszoho oddawati, i tymi razy on tyje listy pered nami wkazywał i bił nam czołom, abyohmo tyje ludi jemu dali i potwerdili na wiecznost. *My baczaczy, iż list nasz dali jesmo tym ludziem naszym, i chotiaczy listu naszomu dosyt uczyniti, kotoryje w tom sele słuhi putnyje, w kotorych nasz list budet, tych Michajłu ne dali jesmo. Wschotiat li oni po swojej dobroj woli jemu służyti, i oni nechaj jemu służeł, a ne wschotiat jemu służyti, i oni zemli swoi ostawioszy i majut pojty procs hde chotiaczy, a Michajło sobie tyje zemli ludmi osadywojzet prychożymi. Nizli kotoryje ludi tiahły iest w tom sele i listu naszoho ne majut, tyje majut jemu służyti, bo jesmo dali jemu toje seło Swiniuchy i potwerczajem to sim naszym listom weczno i na weki neporuszno jemu i jeho żonie i ich detem i napotom budouzym ich szczadkom*“.

¹⁴⁾ А. З. Р. т. I № 52 (1450). „А ему васъ приказали есмо съ вашихъ имѣней не гнати, а ни отнимати“.—№ 139 (1496). „Дали есмо (князю Семену Ивановичу Можайскому) городъ нашъ Черниговъ, со всемъ што къ нему слухаетъ, низъли выняли есмо на насъ бояре нашихъ: Андрея Павловича и братаничовъ его... тые намъ мають служити съ тыхъ имѣней своихъ, што въ Черниговскомъ повѣтѣ мають; а *имые бояре мають ему служити съ своихъ имѣней, а онъ ихъ не маєт рушити въ ихъ имѣняхъ*“.—№ 172

участками эти люди продолжали владѣть на милости господаря, а не поставленнаго надъ ними позешельнаго владѣльца. Для обывателей маѣтности, владѣлец ея былъ собственно только господарскимъ урядникомъ, котораго, въ случаѣ притѣсненія, можно было обжаловать господарю ¹⁵⁾.

Изъ сего порядка не выступали ни духовныя фундаціи ¹⁶⁾, ни земельное владѣніе въ городахъ и мѣстечкахъ, пользовавшихся нѣмецкимъ правомъ.

Городомъ, или лучше, — выражаясь языкомъ того времени, — *мѣстомъ* считалось поселеніе, въ которомъ былъ торгъ, рынокъ; небольшія *мѣста* назывались *мѣстечками* ¹⁷⁾.

(1499). „Тыи (бояре, живуѣе въ жалуемой маѣтности) мають имѣнья свои держати, и съ тыхъ имѣней ему (вотчинному владѣльцу) *мають служить, и во всемъ его мають послушни быти, потому какъ и предкомъ его служили; а онъ ихъ безъ вины не маеть зъ имѣней рушати*“.— № 190 (1501). „А господаромъ (владѣльцамъ) Пинскимъ держати ихъ (мѣщанъ) по тому, какъ бывало за великаго князя Витовта и за Жигимонта, и перво сего за отпа нашего короля его милости“. Т. II № 29 (1507). — А. Ю. и З. Р. т. I № 47 (1508). „Нехай они тыи люди держать и зъ ихъ землями... и зъ службами тыхъ людей, и податми, и со всемъ зъ тымъ, какъ тыи люди ку замку нашему служивали“.

¹⁵⁾ А. З. Р. т. I № 190 (1501).

¹⁶⁾ Ср. А. З. Р. т. I № 166 (1499); № 168 (1499). А также Грамоты В. Князей Литовскихъ, изд. В. Антоновичемъ и К. Козловскимъ № 51 (1568). „*Bił nam ozołem bojarzyn episkopstwa Łuckiego i Ostrogskiego Hryhory Siostrzan, y powiedział przed nami, iż bywsys episkop Łucki i Ostrożsky Josif, za służby jego (dał) imianiozko nazwane Toczywieki... i) list przed nami pokładał... abyśmo my, gospodar, z wierchności naszej hospodarskiej, iako podawoca, one iemu dali, na list iemu stwierdzili naszym listem na wieczność*“.— „*I gdyż imienia koscielne, iako własność nasza hospodarska, w podaniu i szafowaniu naszym iest, my z zwierchności naszej łaskawey na to pozwoliwszy, przy tym imieniu Toczywiekaoh... iego zostawili*“.

¹⁷⁾ Торжище, рынокъ, торговая площадь, съ самыхъ древнихъ временъ обозначались на Руси просто выраженіемъ *мѣсто*. Отсюда *мѣстомъ* стали называть и самое поселеніе вокругъ торговой площади. „Церковь стоящи въ Корсунѣ градѣ на *мѣстѣ* посреди града, идѣже торгъ есть“.— Лавр. 47. „Суть по всей земли знаменія и *мѣста* и погосты (учрежденныя

Съ XIV столѣтія, поселеніямъ сего рода господаи жалуютъ нѣмецкое право и преимущественно магдебургское¹⁸⁾.

„Если сравнимъ многочисленныя грамоты,—гдворить В. Б. Антоновичъ, — пожалованныя равнымъ городамъ (мѣстамъ) на магдебургское право, то первое, что насъ поражаетъ, это ихъ неоднородность“. „Мы не находимъ двухъ городовъ, которыхъ устройство

Ольгою)“. Стр. 25.—Лавр. 1037, „и ныи церкви ставляше (Ярославъ) по градомъ и по мѣстамъ“ (стр. 66). Полн. Собр. р. лѣтоп. I.

Vol. Ig. I p. 225 (1528) „Cum christianis jura Regni mercaturas et fora in villis facere prohibeant, multo minus hoc judaeis facere censemus“. Это конституція Польская; но тотъ же порядокъ господствовалъ и въ Литовскихъ владѣніяхъ. Ср. А. Ю. и З. Р. т. I № 94 (1531) „А хто бы мѣлъ, по селомъ вѣдзичи, имѣннямъ князьскимъ и паньскимъ и боярскимъ, у людей ихъ безъ вѣдома и безъ ихъ дозволенья што купиль, то старая вина на замокъ три рубли на томъ, хто купить; а чій человекъ продасть, то его господару три рубли вины“.

Обыкновенно принадлежность *мѣста* составляли: торги, ярмарки и корчмы. Ср. А. Ю. и З. Россіи т. I № 85 (1526).—Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I № VIII (1528). „Вилъ намъ чоломъ Городничій Троцкій, князь Петръ Михайловичъ, о томъ, абыхмо дозволили ему въ имени его отчизномъ и дедизномъ, на имя въ Острожцы... место поднести и посадити, и торги встановити, и ярмаркъ врочный мети... Ино мы... изъ особливое ласки наше... то вчинили есмо: ему въ томъ имени его, Острожцы, место поднести... въ которомъ же месте допускаемъ торгъ мети и встановити въ неделю; и закликати по всимъ сторонамъ и явно выславити; и ярмарки два въ рокъ тамъ мети“.—Тамъ же № XI (1547) „Kniaź Fredrych Hlebowicz Proński prosił nas, abychmo... dozwolili w imieniu jeho Beresteczku... mesto saditi i torh tam w ponedełok koźdoie nedeli i dwa jarmarki na hodu... meti, i koczmy wolnyje medowuje, i piwnuje, i horełoho wina derzati... ino my... z łaski naszoje gospodar-skoje to uczynili, dozwolili jemu“. Еще тамъ же ч. VI, т. I № XII (1561).

Тоже самое и позднѣе во времена Рѣчи Посполитой. Ср. Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I № XXVI (1601) стр. 98. „Оповедалъ передъ нами шляхетный Исаакъ Яковичъ Костюшковскій, земанивъ воеводства Кіевскаго, яко онъ на власной отчизне и грунте своимъ, въ имени своемъ отчизномъ, дедичномъ, прозываемомъ Костюковщина... местечко сади: и... хочеть, и просилъ насъ, абисмо, ведлугъ волности и права посполитого, зъ ласки наше, ему того позволили, и въ ономъ местечку ярмарки, торги и корчмы волные

было бы сходно въ подробностяхъ другъ съ другомъ, или отвѣчало бы нормѣ, установленной нѣмецкимъ правомъ“¹⁸⁾).

При всей неоднородности, устройство это имѣло, однакожъ, опредѣленный характеръ: сущность его заключалась въ самоуправленіи. Съ пожалованіемъ нѣмецкаго права, населеніе мѣста или мѣстечка освобождалось отъ власти и суда всякихъ господарскихъ урядниковъ и соединялось въ отдѣльную общину съ особымъ для суда и управленія болѣе или менѣе выборнымъ мѣстскимъ урядомъ въ лицѣ войта, бурмистровъ и райцевъ²⁰⁾.

надали. Также подданнымъ его, въ томъ имену Костюковщизне теперь мешкающимъ и которые съ оное приходяти и тамъ оседати будутъ, волность мейскую надали. А такъ мы, хотячи, абы ся добра вси речи посполитое и подданныхъ нашихъ размножали, златача кгда то на перешкоде жаднымъ мѣстомъ и пожиткомъ нашимъ не будетъ,... дозволили есмо ему... местечко людьми волными и ремесниками садити, въ которомъ местечку два ярмарки на каждомъ року... по двѣ недѣли стояти будутъ могли, а торгъ въ каждый тыждень у среду. Также волность мескую подданнымъ его, которые въ Костюковщизне теперь суть и приходити потомъ тамъ которые будутъ и оседати будутъ, надаемо, яко въ иншихъ таковыхъ местехъ мешчане мають; корчмы волные: медовые, пивные, горѣлченые и иншіе вшелякіе питья и речи, въ домехъ гостинныхъ къ живности потребные, а тежъ товары звykle, купецкіе тамъ мети, торговати, куповати, продавати и шинковати допускаемъ; и вже на ярмарки, торги волно будетъ до тогожъ местечка всѣмъ обывателемъ панствъ нашихъ и купцомъ чужоземскимъ зе вшелякими звykleми товарами ездити, платечи отъ того на Костюшковского и потомковъ его цдо торговое звykle. Которыхъ всихъ волностей мескихъ Изакъ Костюшковскій, жена и дети, потомки ихъ съ подданными своими, мешчаны Костюшковскими, мають уживати.... потому, яко иншіе обыватели земли Кіевское стану духовного и свецкого такихъ волностей въ именяхъ своихъ слушне уживають“.

На старостахъ во времена Рѣчи Посполитой лежала обязанность смотрѣть „targów, jarmarków we wsiach aby nie czyniono“. Vol. lg. III, p. 73 (1611).

¹⁸⁾ Исслѣд. В. Антоновича въ Арх. Югоз. Россіи ч. V, т. I, стр. 47.

¹⁹⁾ Тамъ же стр. 50 и 58.

²⁰⁾ Для примѣра: А. З. Р. т. II, № 71 (1511). Жалованная грамота Новгородку Литовскому: „тыхъ мѣщанъ и все посполство, вжо отъ тыхъ часовъ,

Грамота на нѣмецкое право обыкновенно утверждала также за мѣстомъ или мѣстечкомъ извѣстный, прежде уже къ нему приписанный или вновь отводимый обрубъ земли. Часть его оставлялась непосредственно мѣсту или мѣстечку, какъ коллективной единицѣ, и мѣстскому уряду, какъ ея представителю; другая отдавалась въ частное владѣніе мѣщанамъ, каждому въ особенности.

Самоуправленіе мѣстъ и мѣстечекъ, получившихъ магдебургское право, было впрочемъ весьма ограничено. Во первыхъ: привилегія на нѣмецкое право только ставила общину въ прямое и непосредственное соприкосновеніе съ господаремъ, освобождала мѣсто или мѣстечко отъ суда и власти господарскихъ урядниковъ, но не отъ суда и власти господара. Во вторыхъ: она была не болѣе какъ милость, которой продолженіе и границы всегда были въ господарской волѣ ²¹⁾. Мѣста и мѣстечки съ нѣмецкимъ правомъ господарь раздавалъ въ частное владѣніе наравнѣ съ другими маестностями ²²⁾, и жаловалъ нѣмецкое право мѣстамъ

выймемъ отъ права замку нашего Новгородского и отъ всихъ судовъ и моцы воеводъ, старость, намѣстниковъ, судей, также князей и бояръ и всихъ врядниковъ нашихъ великого князства Литовского, такъ, ижъ о которыхъ коли дѣлѣхъ передъ нихъ будутъ позвани, на правѣ не будутъ повинни стояти, а ни имъ отповѣдати: але естли зъ нихъ кто кому будетъ чимъ виновать, маеть имъ справедливость статися передъ войтомъ ихъ и бурмистры и радцами; а естли войтъ, а любо бурмистры будутъ видѣти ся несправедливы, тогда о тую рѣчь мають позвани быти передъ насъ самыхъ и намъ отповѣдати, которыхъ жо маемъ тымъ жо правомъ ихъ судити^а.

²¹⁾ Ни милость эта, ни ея границы не были неизмѣнны. Ср. напр. А. З. Р. т. I, № 185 (1500). „Што перьво сего, зъ ласки наше, пожаловали есмо мѣсто нашо все Полоцкое, выняли есмо ихъ съ права и присуду городского и дали есмо имъ право волное хрестіянское Майтборское, и для полатковъ нашихъ мѣстскихъ поддали были есмо имъ всихъ путниковъ селскихъ: ино *порозумѣли есмо, штожъ замку нашому Полоцкому шкодно, занежъ пригонныхъ людей къ нему мало; и, помысливши съ паны радами нашими, промежи замкомъ и мѣстомъ Полоцкимъ тымъ обычаемъ есмо врядили: тыи селскіи путники вси, которые жъ здавна въ селѣхъ мѣшкають и посполъ съ путники селскими намъ служивали, а въ мѣстѣ Полоцкомъ дворовъ своихъ не держивали, тыи и тепере мають служити къ замку нашому Полоцкому; маеть ихъ завѣдати намѣстникъ нашъ Полоцкій^а.*

²²⁾ См. Грамоты В. Князей Литовскихъ, изд. В. Антоновичемъ и Б.

и мѣстечкамъ, состоявшимъ уже въ частномъ владѣннн 23). При этомъ магдебургнн не оставались даже въ исключительной зависимости отъ господаря, а подчинялись и частному владѣльцу.

И мѣщанамъ каждому въ особенности, и общинѣ, какъ коллективной ихъ цѣлости, земля жаловалась на вѣчность 24). Но пожалованн это дѣлалось не иначе какъ подѣ господарскимъ правомъ, и потому земельный мѣстскнй обрубъ, не смотря на привилегню, оставался господарскою собственностню которою община и ея члены пользовались до усмотрѣння господаря 25).

Козловскимъ № 24 (1511). „З ласки наше тое местечько Перемиль даемъ и дали есмо имъ (князьямъ Федору и Ивану Вишневецкимъ), и потверждаемъ то симъ нашимъ листомъ вечно и непорушно имъ самимъ, и ихъ жонамъ, и ихъ детемъ, и ихъ справедливымъ на потомъ будущимъ ихъ падкомъ: въ торьгомъ, и въ ярмаркомъ.. и с правомъ майдеборскимъ, котороежъ право тое местечько съ стародавна маеть з войтовствомъ Перемальскимъ... и съ землями церьковными, которые земли прислухаютъ здавна къ костелу нашего римского закону... и з монастыромъ закону греческого, и з землями монастырскими... зо всемъ съ тымъ, якъ тое местечько на насъ дерьжано было тыхъ часовъ“.

23) См. напр. Балинскаго *Starożytna Polska* т. II р. 885. Пожалованн Магдебургскаго права въ 1518 г. Ковлю, имѣнню князей Сангушковъ Также: Арх. Югоз. Росснн ч. V, т. I, № VIII (1528), такое же пожалованн Острожцу, маетности князя Петра Михайловича; № XI (1547), Берестечку, маетности князя Фридриха Глѣбовича Пронскаго; № XIX Олыкѣ, маетности князя Радзивила.

24) Какое значенн для имущественныхъ отношенн мѣщанъ имѣло пожалованн Магдебургскаго права, видно между прочимъ изъ инструкции посламъ, которыхъ Вильно послало въ 1658 году къ царю Алексѣю Михайловичу. Здѣсь говорится: „*Upraszać maia, Najsnieyszego Carskiego Majestatu Pana namъ młoiwego, aby przy tychъ wszystkichъ przywileiachъ prawachъ i wolnościachъ a osobliwie przy prawie mieskimъ Magdeburскимъ y Saxopowymъ cum successione haeredumъ ascendentiumъ, descendentiumъ et collateraliumъ usque ad octavumъ gradumъ we wszystkichъ artykułachъ, punktachъ, paragrafachъ, clausulachъ, ogólnie i szczególnie z miłosciwey łaski swey zachować raczył“.* Wilno, Крашевскаго, т. II р. 121.

25) Ср. А. З. Р. т. III, № 125 (1581). Грамота на магдебургское право г. Пинску: „Которому пререченому мѣсту Пинскому и обывателемъ его

Послуги и повинности, связанныя съ земельнымъ владѣніемъ, для слугъ высшаго разбора ограничивались обыкновенно личною службою и преимущественно военною²⁶); для поселянъ, мѣщанъ и вообще прочей служебной массы, онѣ замѣнялись иногда отчасти, а иногда и совсѣмъ, денежнымъ платежемъ въ видѣ годичнаго оброка или чинша (census)²⁷).

всімъ кгрунты мѣстскіе... съ давной помѣры ревизорской тому мѣсту назначоны и приданые... нынѣшнимъ привиліемъ нашимъ подтверждаемъ, приписуемъ и привлекаемъ имъ самымъ и потомкомъ ихъ, на вси потомные часы, *обычаемъ инымъ мѣсть нашихъ упривиліеваныхъ держати. А естли бы коли кгрунты якие мѣстскіе ставами нашими были заняты, або яко-коллекъ отъ мѣста отошли, або естли напотомъ нѣшто кгрунтовъ мѣстскихъ отойдетъ*: тогда мы преречоному мѣсту таковыхъ же кгрунтовъ, и такъ много сколько отойдетъ, отиѣну слушную, водлѣ уставы наше, на иномъ мѣстцу кгрунты нашими и на таковой же повинности мѣстской, старостѣ Пинскому отдати и исполнити расскажемъ“.

Грамота сія принадлежитъ, конечно, ко временамъ уже Рѣчи Посполитой; но положенія, здѣсь изъ нея приведенныя, не заключаютъ въ себѣ ничего новаго: они сообразны были съ давнимъ „*обычаемъ инымъ мѣсть упривиліеваныхъ*“.

²⁶) Напр. А. Ю. и З. Р. т. I, № 12 (1415); № 221 (1444); № 40 (1503). Жалованная грамота Пинскаго князя Ѳедора Ярославича: „дали есмо.... Карпу Карповичу, боярину господарскому земли Кіевское, островъ нашъ волости Пиньское... *на боярство, на вѣчностъ* ... а намъ и потомкомъ нашимъ за тое *войну служити мають*, потому какъ иншіе бояре наши Пинскіе намъ служатъ; а не мають и потомки наши сей даты наше нарушати и ни въ чомъ его самого и дѣтей его не кривдити, одно толко виненъ будетъ на войну зъ нами и зъ потомками нашими онъ самъ и дѣти его *вздити*“. Ср. А. З. Р. т. I, № 219 (1505).

²⁷) Ср. Леонтовича, Крестьяне Югозап. Россіи по Литовскому праву XV и XVI столѣтій стр. 73—76.—А. Ю. и З. Р. т. I, № 95 (1531). Жалованная грамота жителямъ мѣста Воинскаго на Магдебургское право: „А што дотычетъ платовъ нашихъ, мають они намъ въ каждый годъ давати съ трехъ полуволочковъ по двадцати грошей, а по курети и по десети яецъ, а по полкорца овса, а съ дву полуволочковъ по чотырнадцати грошей, а зъ одного полуволокча семъ грошей; а хто полуволочковъ не маеть, лечъ на малыхъ огородѣхъ мѣшкаеть, съ таковыхъ домовъ по шести грошей, а

Земельное владѣніе, связанное съ платежимъ оброка или чинша, представляя лишь одно изъ многоразличныхъ видоизмѣненій владѣнія на милости, конечно, не могло быть и не было вещнымъ правомъ на землю. Съ своего участка плательщикъ чинша всегда могъ быть рушенъ, если не стоявшимъ непосредственно надъ нимъ владѣльцемъ маестности, то настоящимъ собственникомъ земли, господаремъ. Естественно, что и чиншъ не могъ считаться чѣмъ-то неизмѣннымъ: господарь измѣнялъ его размѣры, когда находилъ это полезнымъ²⁸⁾.

большей того ничего не мають давати... и вжо тые мѣщане наши Воиньскіе мають во всякихъ тыхъ пошлинахъ супоконнѣ а непорушнѣ на вѣчныя часы захованы быти". Еще № 120 (1550). О еврейхъ см. Арх. Югов. Россіи ч. V, т. I, № XII (1547). Ср. Также А. З. Р. т. III, № 19 (1557). Устава на волоки §§ 9 и 15, и др.

²⁸⁾ Существованіе въ Литвѣ чиншеваго владѣнія въ качествѣ вещнаго права на землю съ неизмѣннымъ чиншемъ Д. И. Пихно признаетъ за фактъ, не подлежащій сомнѣнію. Въ существованіи вѣчнаго вещнаго права чиншевикомъ убѣждаетъ его между прочимъ грамота Черемышльскаго епископа Иліи 1421 г., напечатанная въ А. З. Р. т. I, № 27. О неизмѣнности чиншей онъ заключаетъ на основаніи § 137 Вислицкаго Статута въ томъ видѣ, какъ онъ напечатанъ по русски въ А. З. Р. т. I № 2.

§ 137 Вислицкаго Статута, цитируемый Д. И. Пихно, довольно томенъ. Но если сличить его съ латинскимъ текстомъ въ Vol. Ig. I, p. 49, то оказывается, что о неизмѣнности чиншей въ немъ ничего не говорится. Здѣсь постановляется только слѣдующее: Если кметъ уйдетъ отъ пана, по причинѣ его жестокости, а панъ станетъ добиваться судебнымъ порядкомъ возвращенія бѣглеца: то сей послѣдній къ возвращенію не принуждается, а обязывается только уплатить прежнему пану 3 гривны штрафа, да сверхъ того годичный чиншъ, какой онъ платилъ до побѣга. Ср. *Bandkie Prawo Pruwatne Polskie*. 1851, p. 153.

Изъ грамоты епископа Иліи видно, что нѣкто Осколъ, владѣвшій въ епископскомъ имѣніи повинностнымъ дворичемъ, переуступилъ это двориче безповоротно какому то Кондрату, на такихъ же повинностныхъ условіяхъ, на какихъ самъ владѣлъ, а епископъ такую сдѣлку утвердилъ своимъ листомъ. Имѣло ли однакожь владѣніе Оскола характеръ вещнаго права, или же это было только владѣніе на милости, грамота не разъясняетъ.

Не мѣшаетъ при этомъ замѣтить, что двориче, о которомъ идетъ рѣчь, лежало въ Черемышльскомъ повѣтѣ, въ Галицкой Руси. Въ

Таковы были общія основанія поземельныхъ отношеній въ Литовскомъ государствѣ.

Въ дѣйствительности начала эти, конечно, не были такъ жестки, какъ можетъ это казаться съ перваго взгляда.

другомъ актѣ А. Ю. и З. Р. т. I, № 13 (1418), того же времени и касающемся той же мѣстности, значитъ, что земляне Иванъ Тучнякъ и пани Маргарита Росовая помѣнялись селами, своими дѣдинами. Въ мѣнновой записи стороны помѣстили между прочимъ слѣдующія условія касательно очистокъ: „какъ ли бы кто нагабалъ у той дѣдининѣ на нью Росовую Морекрѣту: а то Иванько Тучнякъ имаеть заступитъ и оправитъ: *или бы дворъ нагабалъ, и то имаеть оправитъ Тучнякъ*“. И взаимно: „какъ ли бы кто нагабалъ у той дѣдининѣ (на Тучняка), *или кроль господарь*: то пани Марегорѣта Росовая имаеть заступитъ и оправитъ“. Спрашивается: отчего здѣсь стороны не довольствовались общею, повидимому, совершенно для цѣли достаточною формулою: „*какъ ли бы кто нагабалъ*“, и почему считалось нужнымъ обезпечить себя специально отъ нагабаній, возможныхъ со стороны двора и короля господаря? Надобно думать, что нагабанья съ этой стороны дѣйствительно были не то, что всякія другія нагабанья. Не имѣлись ли здѣсь въ виду нагабанья на землянскія дѣдины со стороны двора и короля господаря въ слѣдствіе господарскаго права на землю?

Если въ Литвѣ, государствѣ, которое сложилось преимущественно путемъ завоеванія, господарское право на землю нашло удобную почву для своего развитія, то изъ этого еще не слѣдуетъ непременно, чтобы институтъ сей былъ созданіемъ единственно Литовскаго общественнаго строя. На противъ, зачатки его, въ видѣ княжескаго права, существовали на Руси и прежде образованія Литовскаго государства. Слѣды господарскаго права замѣтны и въ Галицкой Руси, хотя она никогда не принадлежала Литвѣ, а присоединена была къ Польшѣ непосредственно. См. Новицкій, Арх. Югозап. Россіи ч. VI т. I, стр. 5.

Д. И. Пихно утверждаетъ, что чиншевое право, въ качествѣ вѣчнаго вещнаго права на землю, подтверждено было Литовскимъ Статутомъ. Но именно это и замѣчательно, что Статутъ совсѣмъ не знаетъ чиншеваго права и объ немъ нигдѣ не упоминаетъ.

Въ А. Ю. и З. Р. т. I, № 120 (1550) отпечатана владная запись князя Льва Соколенскаго, въ которой князь-владчикъ говоритъ: „которые людци, даннички свои отчизныи и дѣдичныи маю въ селѣ Старинцинѣ... тыи люди... записываю... на монастырь Печерскій къ Кіеву вѣчно и на вѣки непорушно... А я самъ... и по моему животѣ жена моя и дѣти мои и никто зъ ближнихъ

Въ принципѣ никто, кромѣ господаря, не имѣлъ поземельной собственности, и владѣніе всякаго зависѣло отъ господарской милости ²⁹⁾. Но господарь стоялъ высоко надъ всѣми. Высота положенія, которое занималъ онъ, уже само собою устраняла изъ интересовъ его узкость и мелочность. Воля господаря не была безцѣльно колеблющимся произволомъ; а его слово, жалованье, обыкновенно было твердо. Въ грамотахъ великокняжескихъ очень часто повторяется замѣчаніе: *„мы новинъ не уводимъ, а старинъ не ругаемъ“* ³⁰⁾. *„Въ томъ отчизномъ каньствѣ великомъ князьствѣ,—говорится въ отказѣ на просьбы, представленныя на Виленскомъ сеймѣ 1554 года,—того, што коли подданымъ своимъ зъ ласки и зъ доброты своее господарской рачитъ его милость удѣляти и давати, не звыкъ его милость никому зменьшати и уймовати* ³¹⁾. Въ своихъ поземельныхъ отношеніяхъ, люди всякаго званія и положенія, безправные противъ господаря, находили на судѣ господарскомъ защиту другъ противъ друга ³²⁾.

моихъ ничимъ въ тыи люди вступатися не мають. А земли подъ теми людьми всее пашное на поляты сохи... А заплативши... данцу три пуды меду и грошей зъ данью осмнадцать, и къ тому серебцину отъ полпаты сохи заплативши, черезъ тое оныи вышейписаныи люди Старинщане *неповинныи* *вже* *никоторое* *службы* *служить*, *а* *ни* *дачки* *инише* *никоторое* *не* *давати*, *одно* *то*, *што* *на* *нихъ* *въ* *томъ* *мѣстѣ* *описано* *отдавши*, *то* *завжды*, *отъ* *юду* *до* *юду*, *спокойныи* *судити* *собѣ* *мають*“.

Эта вкладная указываетъ, повидимому, на чиншевое право въ смыслѣ Д. И. Пихво и теоріи кассационныхъ рѣшеній. Но это только повидимому. Право Печерскаго монастыря на записанныхъ ему людей и земли, на которыхъ они были поселены, было ограничено; но ограничивалось оно не правами записанныхъ людей, а правомъ протекціи, которое вкладчикъ князь Соколенскій, очевидно, оставлялъ по записи за собою.

²⁹⁾ Ср. изслѣдованіе Новицкаго въ Арх. Югоз. Россіи, ч. VI, т. I, стр. 7.

³⁰⁾ А. З. Р. т. I, № 90 (1486—1490): № 120 (1494); № 127 (1495); № 152 (1498).

³¹⁾ А. З. Р. т. III, № 13 (1554) стр. 50.

³²⁾ Господарскій судъ распространялся первоначально на всѣхъ, если не въ дѣйствительности, то по крайней мѣрѣ въ принципѣ. Ср. А. З. Р. т. I, № 48 (1448). *„А бояромъ Ковелскимъ, и земляномъ, и мѣстичомъ, и всимъ*

Сближеніе съ Польшею измѣнило отношенія: господарское право исчезло, и возникло *шляхетское*. Съ шляхетскимъ правомъ явились: частная поземельная собственность и частное вещное право на землю.

Козличомъ ѣздити къ господарю нашему Казимиру, королю Польскому и великому князю Литовскому, о чомъ имъ будетъ надобно^а. Съ измѣненіемъ однакожь Литовскаго строя по духу польскому, господарская юрисдикція постепенно все болѣе и болѣе ограничивалась. Жалованною грамотою Казимира, А. З. Р. т. I, № 61 (1457) положено: „На подданныхъ князятъ, рытеревъ, шляхтичовъ, бояръ, мѣстичовъ, дѣцкихъ не дамы: олижь бы первѣй отъ пана, которому жъ тотъ подданъ, который кривду вчинилъ, правда пожадана была, ачь бы онъ на рожь не хотѣлъ къ праву поставити, тогда нашъ дѣцкый, а любо нашихъ заказниковъ иматъ быти посланъ; а виноватый, который вину заслужилъ, пану своему, а не иному, будетъ обязанъ заплатити“. Смыслъ сего постановленія разъясняется послѣдующими грамотами. Напр. А. З. Р. т. II, № 54 (1509). „Старостѣ судити на замку нашомъ князьскихъ, або паньскихъ, або земаьскихъ людей, што ся дотычетъ розбою приличного, кгвалту, шляхетскоѣ раны, погожи, абы ся злодѣйство не множило“. Во всѣхъ прочихъ дѣлахъ слуги и люди князятъ, панятъ и земаьтъ судятся своими господами. „Жаловали (князи, панове и земаьне) отцу (Казимиру) и брату (Александру) нашему, ижъ старосты и намѣстники наши... людей ихъ судятъ и рядятъ: ино отецъ и братъ нашъ то имъ отпустили: старостѣ и намѣстникомъ нашимъ... людей ихъ не судити и не рядити; судити имъ самымъ люди свои, и вины брати каждому съ своего чоловѣка“. — „Тежь который слуга, або чоловѣкъ князьскій, або паньскій, а любо земаьскій убьетъ кого, ино старосты и намѣстники наши... на нихъ головщины бирали; и отецъ и братъ нашъ то имъ отпустили: ино мы... такъ жо... то есмо имъ отпустили: нехай они зъ слугъ и зъ людей своихъ, хто въ головщину упадетъ, сами головщину на слугахъ и на людехъ своихъ берутъ“. Если по жалобѣ на чоловѣка, князь, панъ или земаьнинъ не давали расправы, можно было жаловаться старостѣ господарскому, но уже не на чоловѣка, а на его господина. „Который,—затѣмъ,—князь, або панъ, або земаьнинъ, стоячи у правѣ передъ старостою, або передъ намѣстники, отзовется до насъ господаря на вышнее право: ино старостѣ и намѣстникомъ нашимъ того имъ не збороняти и къ намъ ихъ пускати“. Еще болѣе стѣснялась господарская юрисдикція Литовскимъ Статутомъ.

Не надобно, впрочемъ, преувеличивать значеніе такихъ ограниченій, какъ

Слуги господаря, служившіе ему военную службу, отдѣлились, подъ именемъ *шляхты*, отъ прочей служебной массы, какъ *простого*,

и вообще не слѣдуетъ преувеличивать значеніе грамотъ, которыя выдавались господаремъ „*зъ его господарское ласки*“, каковы напр. А. З. Р. т. I, № 204 (1503), жителямъ Витебской области: „штожь намъ въ дома церковныи... не вступатися; и въ купленины, которыи будутъ куплены зъ нашимъ дозволеньемъ, и въ безадцины и отмѣрцины Витебскіи тежь не маемъ вступатися... А отчинъ въ нихъ не отнимати... А Витбляны намъ не даритися никому“.

Д. И. Пихно между прочимъ замѣчаетъ: „Подтвержденіе старыхъ грамотъ (господаремъ) не составляло случайнаго явленія, особенной королевской милости, но обязанность короля, которую онъ принималъ при вступленіи на престоль и затѣмъ подтверждалъ почти на каждомъ бывшемъ сеймѣ“.

Замѣчаніе это не идетъ нисколько ко временамъ Литовскаго государства. Для этого достаточно сдѣлать здѣсь слѣдующія указанія.

Литовскій Статутъ 1529 года, подтвердившій и расширившій прежнія привилегіи обывателей, конечно, имѣлъ силу не меньшую, чѣмъ прежнія грамоты. Между тѣмъ, вотъ какъ смотрѣли на отношеніе господаря къ Статуту судьи, рада в. княжества и самъ господарь.

1. *Судьи*.—Лит. Стат. 1529 г. Разд. I арт. 24 и 1566 г. Разд. I, арт. 28 говорятъ: „Хто бы подъ кимъ имѣнье, люди, земли въ насъ, господара, упросилъ и въ привилія бы то собѣ описалъ, а у того бы, подъ кимъ то онъ собѣ упросилъ, первой было на датъ его, або на привилія нашомъ описано и тому потвержено.... тогда таковой первый привилей або листы при mocy мають зостати... а послѣдніе листы ни во што мають обернены быти“.

Сигизмундъ Августъ предоставилъ грамотою или привилеемъ Луцкому епископу Юнѣ Красенскому Жидичинскій монастырь съ приписаннымъ къ нему имѣньемъ въ доживотье. Въ послѣдствіи, однакожь, другимъ королевскимъ привилеемъ тотъ монастырь переданъ былъ греку Теофау епископу Мекглинскому. Красенскій по сему случаю обратился къ суду и требовалъ возстановленія своихъ правъ, и возвращенія Жидичинскаго монастыря съ принадлежавшими къ нему маестностями въ свои руки. Судья — староста Луцкій, разбиравшій дѣло, постановилъ такое рѣшеніе: „Я, врьдъ, присмотревшися добре той справе и бачечи то, изъ... хотяжь умоцованые отца владыки подавали на то Статутъ, право посполитое, изъ дей тая новая данина его королевское милости сталася противко Статутуви, праву посполитому и волностямъ нашимъ; *нижми, изъ на то была воля его королевское милости и данина*, привилей его милости господарский, чого мнѣ

посполитаю люда или *плебейства* ⁸³⁾, подчинили себѣ господаря и образовали властительное сословіе *землянъ, вольныхъ обывателей* ⁸⁴⁾.

врядови, будучи слугою и подданнымъ его милости господарскимъ, разсудкомъ своимъ всказовати и найдовати и кончити, а данины господарско^е пересужати и ламати не годится; прото, тую всю справу отсылаю на сеймъ, ку розсудку его королевской милости, пана нашего милостивого“. См. Арх. Югов. Россіи ч. I, т. I, № 28 (1580).

„2. Рада.—А. Ю. и З. Р. т. I, № 101, (1538) стр 90. Люблинскій воевода (въ Польшѣ) владѣлъ имѣніями въ Мельницкомъ повѣтѣ, въ то время принадлежавшемъ въ княжеству Литовскому. Когда возникли сомнѣнія относительно права на эти имѣнія, Мельницкій староста потребовалъ отъ Люблинскаго воеводы доказательствъ на право владѣнія, а сей послѣдній отвѣчалъ: „мамъ я листъ короля его милости, ижъ его милость вынялъ мя съ права, яко отъ пановъ радъ великого князства Литовского, такъ отъ земского взялъ мя въ присудъ свой съ тыми имѣніи; а такъ я тыхъ привилеевъ передъ тобою не положу, а положу ихъ на вальномъ соймѣ въ Петриковѣ (въ Польшѣ)“.

Рада В. Княжства Литовскаго представляла по этому поводу господарю: „Милостивый королю! Слуги а рады ваше милости и все посольство казали ваше милости повѣдить: *ачъ кольвекъ ваша милость, яко панъ зирхнмъ, може то вчинити, а присудъ свой взяти, але рачъ ваша милость бачити, што за пожитокъ ваша милость.. и Речь Посполитая съ таковытъ маєте... покорнѣ просятъ, абы ваша милость рачилъ того стеречи и боронити, абы таковые новые обычаи не повставали у великомъ князствѣ, а листы надъ обычаи права не были даваны, и Статутъ, который есть яснѣ описанъ, при моцы бытъ захованъ“.*

3. *Господарь*.—А. Ю. и З. Р. т. I, № 101 (1538), стр. 92. Ссылаясь на Лит. Стат. 1529 г. Разд. VI арт. 1 и 2, Рада представляла королю: „ижъ многіе князата и панята и земляне обтяжливѣ ускаржалися своего великого обтяженья, которое пріймуютъ въ томъ, же ихъ зъ великого князства не только позвы ваше милости до коруны вызывають, але и дѣцкими ставяють“. На это представленіе послѣдовалъ такой королевскій отказъ, стр. 100: „не была бы речь слушная, же бы его королевская милость на докуки подданныхъ своихъ не рачилъ литости мѣти и справедливости имъ мѣлъ у себе боронити, бо *ачъ колве его милость рачилъ Статутъ правъ писаныхъ тамошнему великому князству Литовскому дати, вѣдже его милость руки а моцы своее не замкнулъ“.*

Переворотъ совершился не разомъ, а постепенно: онъ начался привилегіями Ягелло ³⁵⁾ и закончился въ принципѣ отреченіемъ Сигизмунда-Августа отъ великокняжескаго вотчиннаго права ³⁶⁾. Люблинская Унія явственно обозначила уже упраздненіе стараго и господство новаго порядка вещей.

Въ 1569 году В. Княжество Литовское перестало существовать какъ отдѣльное государство: вмѣстѣ съ Польшею составило оно одну нераздѣльную *Рѣчь Посполитую* ³⁷⁾—политическое тѣло, въ которомъ

Господарскій судъ отмѣненъ въ принципѣ въ 1564 г., когда Сигизмундъ Августъ, для устраненія всякаго препятствія къ Уніи съ Польшею, отрекся отъ вотчиннаго своего права на Литву. См. Vol. lg. II, p. 643. На дѣлѣ, однакожь, господарская юрисдикція окончательно прекратилась только послѣ Люблинской Уніи, по учрежденіи трибуналовъ: въ коронѣ съ 1578, а въ Литвѣ съ 1781 года. Ср. Zbiór Rezolucyi Rady Nieustającej. Warszawa, 1785—1788 т. I, № 71, стр. 72. „Za czasów dawniejszych, dziedzicznego królów Polskich rządu, w całym kraju innych nie było juryzdykcyi, jako pierwszej instancyi Grody, potym Ziemstwa, a ultimae instantiae szczególna i iedyna Magistratura, juryzdykcyja Sądów Assessorskich W Sądzie zaś Zadwornym rozsądzane bywały nawet ziemskich dóbr sprawy, aż do roku 1578, w którym Trybunały, co do spraw samych dóbr ziemskich postanowionemi były“.

³⁵⁾ Выраженіями: *простые, посполитые люди, plebeji*, обозначались, въ противоположность шляхтѣ, всѣ вообще не имѣвшіе шляхетства. См. Лит. Статутъ 1566 г. Разд. XI о гвалтахъ и головцизнахъ *шляхецкихъ*, и Разд. XII о головцизнахъ и навязкахъ *людей посполитыхъ*. Тоже въ Лит. Статутѣ 1588 г. Разд. XI и XII; Vol. lg. IV p. 539 § 38, (1658).

³⁴⁾ Лит. Стат. 1566. Разд. III, арт. 31. Ср. Skrzetuski, Prawo Polityczne Narodu Polskiego т. I стр. 196 и Bandtkie, Historia Prawa Polskiego p. 533.

³⁵⁾ См. Zbiór Praw Litewskich. Poznań, 1841, стр. 1. Привилей Ягелло, данный Литвѣ въ Вильнѣ 1387 г.—За тѣмъ Vol. lg. I, p. 67, (1400), Городельская привилегія. Здѣсь замѣчательны выраженія: *jugum servitutis quo hactenus fuerunt compediti et constricti de cervice ipsorum deponentes et solventes, et innatae nobis benignitatis clementia*⁴⁾.

³⁶⁾ Vol. lg. II, p. 643 (1564).

³⁷⁾ Vol. lg. II p. 770 (1569) § 3. „Korona Polska y W. X. Litewskie iest jedno nierozdzielne y nieróżne ciało, a także nieróżna, ale iedna spolna Rzeczpospolita, która się ze dwu państw y narodów w ieden lud zniosła y spoila“.

сила и власть принадлежали шляхетскому сословию ³⁸⁾, а король прежній, государь, былъ только первый въ государствѣ по выбору шляхты поставленный урядникъ ³⁹⁾.

Въ общественномъ строѣ, выраженіемъ котораго явилась Рѣчь Посполитая, собственно говоря, государство составляла шляхта ⁴⁰⁾; шляхтѣ принадлежала и вся земля въ государствѣ.

Со времени Люблинской Уніи ⁴¹⁾, землевладѣніе въ рукахъ шляхты получило двойной видъ: *haereditas publica, patrimonium Reipublicae*—

³⁸⁾ Ср. Wielhorski, o przywróceniu dawnego Rządu, 1775 р, 305, „Rzeczpospolita Polska samey tylko szlachcie władzy powierzyła“.

³⁹⁾ Ср. тамъ же стр. 226. „Królowie nie są tylko pierwsi Rzeczypospolitey urzędnicy“.

Уже въ актѣ, утвердившемъ Люблинскую Унію, Сигизмундъ-Августъ говоритъ о своемъ королевскомъ постѣ, какъ объ урядѣ. См. Vol. lg. II, р. 775, (1569). „Wiadomo czyniemy: iż czyniąc dosyć prozbóm y rządliwoscióm wszech stanów koronnych, iako y samey potrzebie Rzeczypospolitey, także powinności a urzędowi naszemu królewskiemu...“ Или А. Ю. и З. Р. т. I, № 167 (1572): „передъ нами государемъ, яко на врьдъ звергномъ“. Такимъ же образомъ выражался послѣдній король Польскій Станиславъ-Августъ на сеймѣ 1778 г. См. Соколовскаго Dyaryusz сейма 1778 г. стр. 268. „*Jako iest naturalną urzędu mego królewskiego własnością*, obejmować dalsze y liczniejszye wiadomości o wszystkich konnexach każdego interessu kray nasz tykającego, *tak nie dopelnitbym powinności tegoż urzędu*, gdybym według znajomości, którą mam Rzeczypospolitey interessów, nie oddalał skutek najmilszych nawet dla mnie oświadozań obywatelskich, wtedy, gdy wiem, iż stałoby się przyjęcie onych okazałą niepomysłności powszechney“.

⁴⁰⁾ „Rzeczpospolita składa się z kilkukroć sto tysięcy obywatelów szlachty“. Стройновскій, посолъ Волинскій на сеймѣ 1789 г. См. Лушчевскаго Dyaryusz т. II, ч. 2, стр. 191.—„N. Stany! Czytając książeczkę katechizmu o Polsce, na pytanie, iaka w Polsce Rzeczpospolita, znalazłem odpowiedź, że szlachecka“. Гулевичъ, посолъ Волинскій на томъ же сеймѣ. См. тамъ же т. I, ч. 2, стр. 246.

⁴¹⁾ „*Roku 1569 silnie zagruntowana ziemiańska własność*, bo od czasu wolnego wybierania na tron królów, my im, nie oni nam, przepisuiem prawa, y to tylko posiadają y użytkują królowie, co im iest prawem y paktami konwentami dozwolone“. Свѣнтославскій, посолъ Волинскій, на сеймѣ 1789 г. См. Лушчевскаго Dyaryusz, т. II, ч. 2, стр. 116.

„*Święte prawo Unii w roku 1569 wzajemney umowy między Tronem a*

добра или маѣтности Рѣчи Посполитой ⁴²⁾, и *possessya ziemska* ⁴³⁾— добра или маѣтности *земскія* ⁴⁴⁾.

Добра Рѣчи Посполитой состояли въ верховномъ распоряженіи сейма (*facies Reipublicae*) и считались достояніемъ шляхетскаго сословія какъ цѣлости ⁴⁵⁾; земская поссессія или земскія добра были част-

Narodem, zostawiło część iednę (маѣностей господарскихъ) w szafunku królów, ozym są starostwa, a drugą przy obywatelach wieczystey własności, szym są *dobra ziemskie*“. Чижъ, посоль Виленскій, тамъ же стр. 174.

⁴²⁾ „Rzeczpospolita nasza ma swoje *istotne patrimonium* w starostwach, dzierzawach y różnych królewsczyznach, więcey do sześciu millionów dochodu rocznego, tylko podług lustracyi, a gdzie wyżej w istocie, nie rachując do tego Ieśnych towarów, czyniące“. Валицкій, воевода Равскій, на сеймѣ 1789 г. См. Лущевскаго Dyaryusz т. II, ч. 1, стр. 28.

⁴³⁾ Выраженіе: *possessya ziemska* было общеупотребительнымъ. Вотъ напр. „Ten to rok (1768) był wzrostem morderstw, tyranii... a w ową okropną porę pisane prawa złudziły szlachtę, bowiem zabezpieczoną będąc, iż nie jest potrzebną do wotowania na seymiku *possessya ziemska*, wyzuwały się z nieu zasne imiona, już to działami, już to przedażą majątków“. Пугткамеръ, посоль Минскій, на сеймѣ 1790 г. См. Dyaryusz Сярчинскаго т. I, ч. 2, стр. 239.

⁴⁴⁾ Лит. Стат. 1566. Разд. II, арт. 1.—1588. Разд. II, арт. 1; Разд. III, арт. 33.

⁴⁵⁾ „Starostwa, będąc dobrami Rzeczypospolitey, są własnością publiczną do wszystkich ogólnie, zatym do każdego szczególnie obywatela należąca“.—„Starostwa są własnością szlachty, bo szlachta od wieków wolnego Rządu była y *jest teraz powszechnością narodową*“. Вавржецкій, посоль Брацлавскій, на сеймѣ 1789 г. См. Лущевскаго Dyaryusz т. II, ч. I, стр. 335 и 336.—„Że są królewsczyzny *własnością całego narodu, a w nim wszystkich obywatelów, noszących imię szlachty na sobie*, nikt temu zaprzeczyć nie może; gdy te były nauprzód majątkiem monarchów absolutnych, a ci wedle swego upodobania, rozdawali ie szlachcie dożywotnim sposobem, zachowując sobie zawsze prawo własności. Za przemianą rządu monarchicznego w rząd wolny, stały się majątkiem Rzeczypospolitey“. Зѣлинскій, посоль Плоцкій, тамъ же стр. 318.

Тоже выражено и въ сеймовой конституціи, которою утверждень платежъ 30 процентовъ съ четырехъ староствъ: Капевскаго, Богуславскаго Бѣлоцерковскаго и Хмельницкаго, подаренныхъ Республикою въ 1774 году королю, а отъ него переданныхъ потомъ Станиславу и Іосифу Понятовскимъ и Франциску Браницкому. Въ конституціи сей говорится: „Gdy nam, królowl...

нимъ владѣніемъ членомъ шляхетскаго сословія, каждаго въ отдѣльности ⁴⁶⁾.

Hereditas publica или *patrimonium Reipublicae* было все, что не было земной possessiей. Смотря по назначенію, которое публичная собственность получала, въ ней различались: а) *столовые* или *экономическія* маестности, назначавшіяся на содержаніе короля; б) *королевщины*—маестности, которыя, въ видѣ леновъ, староствъ, державъ и эмфитейзъ, раздавались въ пользованіе шляхты или какъ *panis beneficentium*, въ награду за услуги государству, или съ торговъ изъ платы, *per plus offerentiam*, и наконецъ в) добра или маестности *духовныя* ⁴⁷⁾.

cztery starostwa: Białocerkiewskie, Bohusławskie, Kaniowskie i Chmielnickie, zostały od narodu prawem ziemskim nadane“ См. Арх. Югоз. Россіи, ч. V, т. I. № ССII, (1790).

⁴⁶⁾ *Wszystkie majątki nieruchomości prywatnych osób były przedtym własnością Rzeczypospolitey: oycowie nasi wspólną siłą podbili sobie tę ziemię, którą po tym w miarę zasług nadaną otrzymali. Nie masz dóbr ziemskich, które by za przywilejami królów, z własności Rzeczypospolitey, w prywatne nie przeszły ręce“.* Гозофовичъ, посолъ Оршанскій, на сеймѣ 1789 г. См. Лушчевскаго *Вуагуаш* т. II, ч. 2 стр. 201.

⁴⁷⁾ Вообще всѣ добра, не составлявшія земскихъ маестностей, были добрами Рѣчи Посполитой. Ср. напр. Vol. Ig. III, p. 733, § 46 (1632). „*Wardujemy u to, iż ani powiatowe praesidia, ani pieniądze żołnierz Rzeczypospolitey nie mają się mieszać do elekcyi, ani na nią przyjeżdżać, ani swymi przechodami, stanowiskami, stacyami, ani żadną rzeczą, stanu szlacheckiego y dóbr Rzeczypospolitey—duchownych y królewskich, a przytym ekonomii J. K. Mści agitować nie mają“.*

Въ частности относительно добръ духовныхъ нужно замѣтить, что ни православная ни даже господствовавшая Римско-католическая церковь никогда не признавались такими единицами, которымъ бы предоставлялось право имѣть поземельную собственность. Всѣ недвижимыя имущества церковныхъ установлений считались добрами Рѣчи Посполитой, а король былъ поставленный отъ Рѣчи Посполитой высшій дозорца и опекунъ церковнаго *наданья*. См. кроме только-что приведеннаго указанія, еще: „Арх. Югоз. Россіи, ч. I, т. I, № 91 (1582). „Што который монастырь Жидичинскій святаго Николаи вѣры греческос... до того часу владыка Луцкій, Иона Бор-вобогатій; за дащиною продѣла нашего держачи, великое уменьшено и

Земская посессія, какъ частное владѣніе, не зависѣла ни отъ

роспрошене... учинилъ, мы, будучи найвышшимъ дозорцю и опекуномъ вствъ добръ Речи Посполитое, не теречи дальшого уменьша и роспрошеня добръ того монастыра... ведебному Феофану, епископу Мекглинскому... тотъ то монастыръ Жидичинский зо всеми его належностями... дали есмо“.

Въ актахъ, духовенство именуется иногда: *haeredes, дѣдичи добръ церковныхъ*. Напр. Vol. lg. II, p. 1604 § 16 (1607). „Plebani, którzy nie miałъ poddanychъ у folwarków udzielonych, ale tylko z dziesięcin у z reszay fundowani są, ситъ *haeredibus przymięszaywanі bydзі nie miałъ*“. Слѣдовательно, плебаны, при плебаніяхъ которыхъ были фундуши, въ фольваркахъ состояшіе, могли считаться на ряду съ *haeredes*, дѣдичами. Иди: Арх. Югов. Россія д. I, т. I, № 112 (1595). „Я, Кирилъ Терлецкій, ... епископъ Луцкій и Острозскій, а мы капитула, крылошане церкви столечное Луцкое святого Ивана Богослова, *дѣдичи добръ епископии Луцкое и Острозское*“. См. еще тамъ же № 58 (1589). „Мы (король)... будучи фундаторомъ и найвышшимъ оборонцемъ церкви божихъ и наданья ихъ... увесь станъ духовный закону греческого... вдале и при зудоной мощи и владности... яко и духовенство закону римского, воставуемъ и, зъ ласки наше господарское, мощю сойму тсперещного, за прозбою всехъ становъ, сойму належачихъ, то имъ надаемъ и ситъ листомъ привилемъ нашимъ, на вси потомные часы, вечно варуемъ и такъ мети хочемъ, ихъ по животе кожного архиепископа, митрополита, епископовъ, также архимандритовъ и игуменовъ и всехъ становъ духовныхъ закону греческого, не мы, господарь, и подскарбие наши, ани зреодове, старосты и ихъ наместники и никто иный зъ свецкихъ особъ, але толко сами крылошане каждое церкви соборное, то есть протопопа и старшие зъ нимъ презвитеры, *яко дѣдичи добръ и именеі церковныхъ*, церковь соборную зъ скарбами церковными и вси инше церкви местьские и волостные, также именья, мещаны, фольварки, села, кгрунты и вси наданя церковные, подъ которого што владностью было, въ мощъ, справу и въ заведане свое *правомъ дѣдичнымъ брати* и все, по достатку на инвентарь списавши, въ целости то все въ рукахъ своихъ мѣть и, ничего не утрачаючи, другому архиепископу митрополиту, также всемъ епископомъ, архимандритомъ, которому то зъ нихъ, зъ ласки наше, будетъ дано, доховати и личбу, при отданью имъ, зо всехъ доходовъ церковныхъ чинити мають и повинни будутъ“.

Изъ приведенныхъ выписокъ видно, однакожь, что выраженія: *дѣдичи и дѣдичное право* означаютъ здѣсь не право собственности, а только свободную отъ вмешательства свѣтскихъ урядниковъ въ церковныхъ добрахъ администрацію.

чьей милости⁴⁸), не подлежала ни господарскому праву, ни какой-либо вотчинной юрисдикции: она охранялась собственным судом шляхты,

Съ тѣхъ поръ, какъ шляхта сдѣлалась вольнымъ собственникомъ земскихъ маетностей, въ составѣ добръ духовныхъ начали различать духовныя добра королевской фундаціи и добра духовныя фундаціи шляхетской или земской. Ср. Vol. lg. IV, pp. 1007 и 1009 §§ 58 и 68 (1667); V p. 540 § 59 (1677). Относительно послѣднихъ духовенство пользовалось большею свободою въ управленіи и администраціи, разными преимуществами въ порядкѣ податей и повинностей; но права собственности и на эти имѣнія все таки не имѣло.

Вообще, Рѣчь Посполитая и сеймъ, ея представитель, распоряжались духовными добрами по своему усмотрѣнію, какъ собственникъ. См. напр. А. З. Р. т. III, № 137 (1583) и А. Ю. и З. Р. т. I № 215 (1595). „Король его милость Стефанъ... вси добра всихъ церквей въ замку и въ мѣстѣ Полоцкомъ надати и фундовати рачнѣ на костель и на колеіумъ (іезуитскій) въ Полоцку, вынемши только добра на владыцтво Полоцкое и на церковь мурованую въ замку Полоцкомъ светое Софѣи“. Ср. еще Vol. lg. IV p. 32, § 93, (1641) и др.

Распоряжаясь добрами церквей католическихъ, сеймъ полагалъ иногда испрашивать согласіе Папы. См. напр. Vol. lg. VII p. 92 (1764). „*Approbatio zamiany grunta Romiecin, precedente consensu Romano*“. Или тамъ же p. 371, § 80 (1764). Обыкновенно однакожь обходились и безъ этой формальности. См. Vol. lg. IV p. 24 § 59 (1641); VII, p. 371 § 81 (1764) и др.

Католическое духовенство, опираясь на свою связь съ Римскимъ престоломъ, постоянно стремились сдѣлать духовныя свои маетности такою же независимою отъ государства собственностію церкви, какою были земскія добра въ рукахъ шляхетныхъ вотчинниковъ. Отсюда на сеймахъ постоянно возникали пререканія по сему предмету. На сеймѣ напр. 1788 г. Суходольскій, посолъ Холмскій, предлагалъ проектъ слѣдующей конституціи: „*Choć mieć pomnozone dochody publiczne y pewny dla woyska uchwalonego fundusz, zawakowane Biskupstwo Krakowskie, iako *patrimonium Reipublicae*, odtąd na płacę woyska destynniemy*“. См. Лущевскаго *Dyaryusz* т. II, ч. I, стр. 22. Противъ сего, бискупъ Коссаковскій возражалъ: „*Pozwólcie przeswietne Stany uczynić w tym mieyscu szczególnieyszą uwagę... nad proiektem prędko pomyslonym, a prędzey jeszcze w tey izbie ogłoszonym, niszoącym fundusz.... z nadania pierwiastkowego królów y z własnego nabyoia Biskupów złożony, nazywaiąc *patrimonium Rzeczypospolitey*, gdy w słowach wyraźnych y myśli prawa, fundusze duchowne nigdy*

ВЫБОРНЫМЪ ВОЛЬНЫМЪ И НЕЗАВИСИМЫМЪ — ЗЕМСКИМИ СУДАМИ И ТРИБУНА-

w innym nie są uważane względnie, *iako w porównaniu dobróm ziemsko-dziedzicznym y oyczystości, czyli patrimonii kościoła polskiego*". См. тамъ же стр. 96.

Не смотря на такія поползновенія, господствовавшій принципъ остался неприкосновеннымъ. Католическое духовенство въ запискѣ, которую представило оно Замойскому по случаю порученія ему сеймомъ сочиненія общаго кодекса, само признается, что настоящій хозяинъ духовныхъ маетностей былъ сеймъ. Въ запискѣ сей сказано: „o tę iednę domagamy się nakoniec łaskę u Rzeczypospolitey, aby stan duchowny nie doświadczał napotym przykrzeyszych dla siebie losów. *Każdy seym iest dla niego nową boiaźnią, by iaki nie wypadł piorun*". См. Uwagi polityczne, imieniem Stanu Duchownego do Zbiogu Praw Polskich podane. Kalisz, 1778, стр. 128 — 129. Тоже самое явствуетъ изъ разъясненій Постояннаго Совѣта (Rada Nieustająca), какъ толкователя законовъ. Въ резолюціи его 30 мая 1786 года сказано: „Tróiaki dóbr gatunek uważa się zwyczajnie w kraiach Rzeczypospolitey: *juris regalis, terrestris, atque civilis*; a ten podział tak iest wyraźnie wszelkiemi prawami zawarowany, że każdemu dóbr rodzajowi *forum distinctim* przywłaszczone zostało Z tey iednak dóbr różności, gdy pobożność królów i obywatelów fundusze duchowne poczyniwszy, *czwartemu iakoby rodzajowi dóbr* nastanie dała; kwestyą iest do rozwiązania, szerególnie Rady Naszey przychodzącą: czyli dobra funduszowe *a corpore* bądź królewskich, bądź szlacheckich, bądź mieyskich majątków wyięte tracą początkową swoją naturę, i *dziedzictwem iakoby kościelnym* stają się? Czyli też *publicam haereditatem* składają, na wzór dóbr po-leszuekich, któremi po ostatniey Zakonu kassacie, Rzeczpospolita samowładnie w roku 1775 urządziła, bez względu na to: iż w dobrach funduszowych po-leszuekich, naydowały się już przez królów, już przez szlachtę, już nakoniec i przez mieszczan nadane i ustąpione majątki?" На этотъ вопросъ данъ былъ отвѣтъ въ такомъ смыслѣ: „dobra kościołowi poświęcone i w porządku prawa temuż nadane (z iakiego kolwiek te były by rodzaju), za wyięte z pod dawney natury, i za własność kościelną poczytane *potąd, pokąd Rzeczpospolita w seymach co iasnego lub szerególnego, z niuywyższej mocy swey nie postanowi*". Резолюція признаетъ духовныя добра только *iakoby собственностію* церкви, а въ сущности говоритъ, что добра эти принадлежать Рѣчи Посполитой, хотя, по особенностямъ ихъ назначенія, ихъ нельзя смѣшивать ни съ добрами *juris civilis* ни съ королевщинами. См. Zbiór Rezoluzyi Rady Nieustającej. Warszawa, т. III, стр. 138, (№ 341).

⁴⁸⁾ „Stan szlachecki... samą naturą własności swoich *nie z żadnych łasko-dawnych, ale krwawo wypracowanych*, od innych Stanów cale się różni". Боньковский, посолъ Плоцкій на сеймѣ 1788 г. См. Лущевскаго Dyaryusz, т. II, ч. I, стр. 343.

лами ⁴⁹⁾. *Natura ziemskosci* ⁵⁰⁾, свойство земской possessii, заключалось именно въ неприкосновенности ея со стороны всѣхъ и каждаго: не только со стороны частныхъ лицъ, но даже и со стороны Рѣчи Посполитой ⁵¹⁾.

⁴⁹⁾ Лит. Стат. 1588 г. Разд. IV, вообще. Въ частности о земскихъ судахъ въ Разд. IV, арт. 1, §.1, сказано: „...предокъ нашъ, блаженной памяти король и в. к. Литовскій Сигизмундъ-Августъ... соизволилъ.. дабы, для доставленія и отправленія въ народѣ правосудія, свободно были избираемы *вмѣсто господаря судьи земскіе*...“ Арт. 3, § 1, „даемъ право... судьи и подсудеу (земскимъ) судить... *кто только владѣетъ въ томъ повѣтъ своимъ имѣнемъ*, никого изъ нихъ не изъемя изъ подсуднаго вѣдомства, *ихъ самихъ и ихъ имѣній*“.

Ср. Лит. Стат. 1566 г. Разд. IV, арт. 2. „Даемъ мощь... тымъ врядомъ повѣтовымъ... судити и справовати всихъ пановъ радъ, духовныхъ и свѣцкихъ, князатъ, пановъ хоруговныхъ, шляхту и бояръ *о земскіе речи* ...“

Трибуналы установлены для Короны въ 1578 г., для Литвы въ 1581. Объ нихъ см. Vol. lg. II, p. 900 § 14 (1576); p. 921, § 15 (1576); p. 962 (1578); p. 1020 § 41 (1581). Ср. Чацкого о Litewskich у Polskich prawach, т. II, стр. 79 примѣч. 1910.

⁵⁰⁾ Выраженіе: *natura ziemskosci* дѣйствительно употреблялось въ такомъ смыслѣ. См. напр. Сярчинскаго Dyaryusz сейма 1790, т. I ч. 2, стр. 252. „I. Pan Wołłowicz Ciochanowski nie chciał mieć *natury ziemskosci* łączoney z dobrami duchownemi“

⁵¹⁾ Лит. Стат. 1588 г. Разд. III, арт. 5.—Vol. lg. III, p. 810 § 57 (1633).—Vol. lg. VII p. 599 (1768). Кардинальнны права ст. XIX. „*Całość dominii et proprietatis* stanu szlacheckiego, nad dobrami ziemskimi dziedzicznymi... *niegdy odeymwana, ani zmniejszana być nie ma*“.

„Seym może na dobra ziemskie *na*уciążлиwsze наложить podatki, ale nie może prywatnych dziedzictw odmieniać w naturę królewsczyzn, chyba drogą konffskaty, która bez winy w prawach opisanej na nikogo rozciągać się nie powinna. Potrzeba więc nadkryminalnego przestępstwa temu dowieść, komu chcielibыśmy wydrzeć dziedzictwo. Od wieków seymy ie nadawały na starostwach, żaden od wieków ich nie odbierał. To сѣ raz stało się prywatnego dziedzictwem, *przestało być własnością publiczną, y przestało do rozrządzenia y szafunku Rzeczypospolitey należeć*“.

Вавржецкій, посолъ Брацлавскій на сеймѣ 1788 г. См. Лушчевскаго Dyaryusz т. II, ч. 1, стр. 335.

Землянинъ ⁵²⁾, владѣлецъ земской маестности, былъ въ своемъ родѣ римскій квиритъ, владѣвшій какъ бы *ex jure quiritium*: на *земскомъ, шляхетскомъ* правѣ. Онъ держалъ землю въ своей власти не въ качествѣ служебной силы, не за службу и не для службы ⁵³⁾, а какъ *вольный, обыватель*, властелинъ себя самаго ⁵⁴⁾, *vigore juris sui* ⁵⁵⁾. Его право

⁵²⁾ Земляниномъ считался собственно только тотъ шляхтичъ, у котораго въ рукахъ было если не *dominium plenum*, то по крайней мѣрѣ *dominium directum* на извѣстный участокъ земли. „Goscioem iest *zastawnik i dzierzawca*, bo na lat kilka dla zysku dawszy na dobra pieniadze, gdy zysk z nich wyciagnie, udaie się gdzie indziej. Czyliż, gdyby chciał, nie może nabyć iakiego kolwiek choć *naumniejszego dziedzictwa*, а *zostawszy ziemianinem*, prawa gówności *szlacheckiej używać*“. Кищинскій, посолъ земли Ливской, на сеймѣ 1790 г. См. *Dyaryusz* Сярчинскаго т. I, ч. 2, стр. 237.

⁵³⁾ Земляне хотя и несли земскую службу, участвовали въ посполитомъ рушеньи или земскомъ ополченіи; но въ этомъ отношеніи ср. замѣчаніе Суходольскаго, посла Холмскаго на сеймѣ 1788. „*Stan Rycerski odbywa darmo kosztowne funkcyje; prawda, że korzyść tę iedną odnosi, iż sam sobie służy*.“ См. *Душчевскаго Dyaryusz*, т. II, ч. I, стр. 322.

⁵⁴⁾ Вотъ понятіе вольнаго обывателя: „*Obywatel wolny iest, kiedy nie podlega tylko prawu przez siebie, lub przez swego plenipotenta stanowionemu, kiedy nie opłaca podatków, tylko przez siebie lub przez plenipotenta dobrowolnie przyiętych, kiedy nie słuchoa innych wyroków sądowych i nakazów inney władzy, tylko piastowanej od urzędników przez siebie obieranych lub z mocy i podług przepisu praw wuznaczoney*“. Кищинскій, посолъ земли Ливской на сеймѣ 1790 г. См. *Dyaryusz* Сярчинскаго т. I, ч. 2, стр. 236.

⁵⁵⁾ Въ судебныхъ актахъ времени Рѣчи Посполитой именно такой терминъ употреблялся часто для обозначенія земельного владѣнія на земскомъ или шляхетскомъ правѣ.

Арх. Югоз. Россіи, ч. VI, т. I, Прилож. № CXVI (1728): „*Comparens personaliter urodzony iegomość pan Jan Krasowski, dóbr wsi Dzierzanówki juris sui possessor*“. Тамъ же ч. III, т. 3, № LXXVI (1735). „*Urodzeni ich mość panowie: Łukasz Juszkowski, dóbr Sabarówki, Juszkowiec, Hryczyniec y innych dziedzic, y Woyciech Gutowski... do tych ze dóbr vigore jurium suorум należący possessor*“. — Тамъ же ч. III, т. 3, № LXXVIII (1735). Позовъ изъ суда: „*Ludwik na Sydorowie Kalinowski, Winnicki etc. Starosta. Wam: Jasniewielmożnemu jego mości panu Marcinowi Kalinowskiemu... dóbr wsi Miziakowa vigore jurium tuorum possessorowi sive haeredi, także urodzonym...*“

на землю было вещнымъ правомъ противъ всѣхъ и всякаго, и такой характеръ сохраняло оно не только оставаясь въ цѣлостномъ видѣ, какъ *dominium plenum*, но и въ раздробленіи на *dominium directum* (*titulus haereditatis*)⁵⁶⁾ и права въ чужой маенности, *jura in re aliena*⁵⁷⁾.

Новый порядокъ вещей далъ бытіе частному праву на землю, но только для шляхты⁵⁸⁾. Плебеямъ онъ принесъ не право на землю, а личное закрѣпощеніе.

⁵⁶⁾ „Nie przeczę temu, żeby starostwa nie były dominium Rzeczypospolitey, ale raczey sądzę, że Rzeczpospolita ma tylko *titulum haereditatis*, i tak, iak prywatny dziedzic postępuje z dzierżawcą, podług uczynionej z sobą umowy, tak Rzeczpospolita ze starostami powinna, do czego wiara bydź publiczna powinna prawidłem“. Князь Чарторыйскій, посоль Люблинскій на сеймѣ 1789. См. Dyaryusz Лущевского т. II, ч. 2, стр. 207.

⁵⁷⁾ Земское или шляхетское право въ чужой маенности было правомъ крѣпкимъ и противъ вотчинника. См. Лит. Стат. 1588. Разд. X, арт. 9 § 1. „Если бы княжескіе, господскіе и дворянскіе бобровые гоны, издавна ихъ собственные, находились на землѣ у сосѣда, то сей владѣлецъ земли, на которой оные гоны будутъ, не долженъ самъ, ни людямъ дозволять поля своего допахивать на такое разстояніе, чтобъ до гнѣзда добросить не можно было палкою; на такое жъ разстояніе не долженъ косить лѣса и разчищать кустарникъ“.

⁵⁸⁾ Лит. Стат. 1588 г. Разд. III, арт. 26.—Vol. lg. VII, p. 598 (1768). Кардинальныя права ст. XI. „Prawo równości szlacheckiej et capacitas do dziedzictwa dóbr ziemskich... *samey szlachcie* krainowej służyć ma“.—„Pamiętajmy... że stan szlachecki *sam tylko uprzywilejowany* do possessyi gruntowej.“ Надворный Коронный Гетманъ Ржевускій на сеймѣ 1778 г. См. Dyaryusz Соколовскаго, стр. 169.

Исключеніе существовало для гражданъ городовъ Прусскихъ, Кракова, Львова и Вильны. Vol. lg. III, p. 14 (1611); V p. 763 (1676).—Въ 1775 году въ Литвѣ разрѣшено вольнымъ людямъ всякаго званія, кромѣ евреевъ, приобрѣтать земскія добра. Vol. lg. VIII, p. 650. Въ Коронѣ предоставлено тогда же подобное право только нѣсколькимъ мѣщанскимъ фамиліямъ. См. Vol. lg. VIII, p. 265 (1775).

Ө. И. Леонтовичъ (Историческое изслѣдованіе о правахъ литовско-русскихъ евреевъ. Кіевъ 1864, стр. 25) говоритъ: „По Литовскому Статуту 1566 и 1588 годовъ, для нихъ (евреевъ) допускалась даже возможность владѣть населенными имѣніями по пожалованію, но безъ права требовать

Дѣйствительно, Литовскій Статутъ въ пользу права плебеевъ на землю не обмолвился ни однимъ словомъ⁵⁹⁾. Напротивъ, третья редакція Статута, послѣдовавшая за Люблинскою унією, опредѣлительно постановила: *„чтобы простаго званія челоуѣкъ, не получилъ шляхетства,*

отъ крестьянъ необычайныхъ податей и службъ. Изъ арендныхъ записей конца XVII столѣтія видно, что евреи брали на аренду населенныя имѣнія съ правомъ судить крестьянъ и наказывать ихъ даже смертію. Право владѣть населенными имѣніями окончательно запрещено евреямъ конституціею 1678 г.⁶⁰⁾ Положеніе вещей здѣсь представлено не въ надлежащемъ свѣтѣ. Земская посессія, т. е. владѣніе на вещномъ правѣ, не только населенными имѣніями, но и вообще землею, не дозволялась всѣмъ плебеемъ, а въ томъ числѣ и евреямъ. Постановленія Литовскаго Статута (1566-Разд. XII, арт. 5 и 1588. Разд. XII арт. 9), на которыя ссылается Леонтовичъ, имѣютъ въ виду пожалованія евреямъ населенныхъ имѣній въ пользованіе на служебномъ положеніи, въ качествѣ королевскихъ слугъ, безъ вещнаго на имѣніе права. Послѣ Люблинской уніи, паны дѣйствительно отдавали свои маестности въ посессію жидамъ по аренднымъ контрактамъ; но это было сознательное нарушеніе закона и злоупотребленіе. Доказательствомъ сего можетъ служить арендный листъ князя Григорія Сявгушко Коширскаго евреямъ Авраму Шмойловичу Турейскому и Гецу Перцовичу Торчинскому на мѣстечко Гороховъ съ селами. Въ семъ арендномъ листѣ между прочимъ сказано: *„А где бы тежъ кто колвекъ, будь съ приятелей нашихъ повинныхъ и суседовъ обчихъ и иншихъ, будь тежъ и зъ слугъ нашихъ, и хто бы колвекъ иншій, якимъ колвекъ способомъ, имъ самимъ (жидамъ-арендаторамъ) и потомкомъ ихъ якую колвекъ трудность о недержане именовъ земскихъ, такъ теперъ будущихъ правъ, яко и напотомъ уфаленныхъ конституцій, ку праву потягати мель.... тогда мы ихъ во всемъ повинни будемъ боронити, у каждого права коштомъ своимъ заступовати“.* См. Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. I, № XCII (1601) стр. 287.

⁵⁹⁾ Въ Лит. Стат. 1588 г. Разд. X говорится о правѣ рыбной ловли въ оверахъ, о правѣ въѣзда въ гѣсь, о бортныхъ ухожьяхъ, бобровыхъ гонахъ, которыми пользуются разнаго рода люди, поселенные въ сосѣднихъ маестностяхъ. Но Литовскій Статутъ понимаетъ здѣсь, что такого рода *jura in re aliena* принадлежатъ собственно не тѣмъ людямъ, которые сими правами пользуются непосредственно, а вотчиннику маестности, въ которой люди тѣ поселены. Ср. арт. 6. *„А съ сего времени, если кто изъ нашихъ крестьянъ или изъ подданныхъ княжескихъ, господскихъ, дворянскихъ, отдастъ бортевыя*

имѣній и земель шляхетскихъ никакимъ образомъ не приобрѣталъ и не покупалъ“⁶⁰).

Съ другой стороны: всякій шляхтичъ допускался къ земской посессіи, но не всякій имѣлъ ее дѣйствительно. Дѣлая землю достояніемъ шляхетскаго сословія, новый порядокъ вещей не установилъ на пользу шляхты аграрнаго закона, и въ Рѣчи Посполитой существовала многочисленный классъ шляхты безземельной⁶¹).

деревья въ постороннія руки (лицамъ, виѣ маетности проживающимъ), подаривъ или другимъ какимъ образомъ уступивъ оныя, то имѣеть быть наказанъ отъ господина по важности преступленія, дерево же должно быть возвращено *тому господину, чье прежде было*“.

⁶⁰) Лит. Стат. 1588. Разд. III, арт. 26. Повидимому, здѣсь воспрещено плебеямъ приобрѣтеніе земли только въ полную собственность. Изъ другихъ законоположеній объясняется однакожь, что имъ воспрещалось также заставное, арендное и вообще всякое владѣніе на земскомъ правѣ. См. напр. Vol. Ig. I, p. 271 (1496); Vol. Ig. VIII p. 650 (1775).

⁶¹) „Wielka jest dyfferencya possessyi ziemi, a possessyi kleynotu szlachectwa; oddzielać więc należy te dwie kategorye, bo może być szlachcie, a razem może być niepossessyonat“. Князь Казимиръ Сапера на сеймѣ 1790 г. См. Dyaryusz Сарчинскаго т. I, ч. 2, стр. 203.

Существованіе многочисленнаго класса безземельной шляхты объясняется слѣдующими обстоятельствами.

А. Шляхетство, отъ нѣмецкаго слова *Geschlecht*, *urodźność*, понималось всегда какъ качество крови, а не какъ имущественное положеніе лица, и передавалось отъ отца дѣтямъ безъ всякаго отношенія къ имуществу. Понятія о шляхетствѣ, независимо даже отъ закона, путемъ бытоваго сближенія, проникли въ Литву изъ Польши за долго до Люблинской уни. При разнообразіи, однакожь, и постепенности служебной и имущественной здѣсь зависимости между обывателями, трудно было опредѣлить, кто именно шляхтичъ, а кто не шляхтичъ. Ср. Антоновича изслѣдованіе объ околичной шляхтѣ въ Арх. Югоз. Россіи ч. IV, т. 1, стр. 7. Неопредѣленность понятій о шляхетствѣ видна между прочимъ и изъ слѣдующаго мѣста въ описаніи Украинскихъ замковъ 1545 г. „Zalesy, Tahaczyn, Hozusza, to derżał Jacko Zubowicz, tych Zubowiczow, szto korolewaia w nich melnicu wzięła; to kniaź Starosta (Федоръ Андреевичъ Сангушко) sobie przywłaszczzył, bo onyi Zubowicz bez płodu zyszoł; meło to przyiti na hospodara, a korol ieho myłość dał był iemu w wernoy ruce, meł by toho sterczy, a sobie ne meł by przywłaszczati

Нешляхетная людность и безземельная шляхта, не имѣя своей земли, селились на чужой. Спрашивается: на какомъ состояли они положеніи? Они составляли служебную массу и сидѣли на милости,

A swolowek byl lowec wielikoho kniazia Swoytryhaila, ne byla znakomitaisa szlachta, ne melby tot bez woli hospodarskoie nikomu odpisowati, melo by to pryity na hospodara". См. Zródła Dziejowe т. VI, стр. 85.

Б. Ни шляхта ни ея земскія маетности, послѣ Люблинской уніи, не могли быть предметомъ данины, пожалованія. Лит. Стат. 1566. Разд. III, арт. 4;—1588. Разд. III, арт. 5. Но во время Литовскаго государства, жаловались обыкновенно маетности съ устроеными въ предѣлахъ ихъ боярами и землянами, не исключая и такихъ, которые, по своему положенію въ лѣстницѣ служебнаго населенія, имѣли притязаніе на шляхетство. Переворотъ, совершившійся во время Люблинской Уніи, упраздняя госиодарское право, сдѣлалъ вольными поземельными собственниками тѣхъ шляхетныхъ владѣльцевъ земли, которые стояли непосредственно подъ госиодаремъ. Но тѣ, которые, по прежнимъ пожалованіямъ, находились въ служебной зависимости отъ другихъ госиодарскихъ слугъ высшаго надъ ними разряда, въ вольныхъ собственниковъ не обратились, а остались въ прежнемъ зависимомъ положеніи. Этого мало: земли ихъ сдѣлались теперь земскою собственностію шляхетныхъ владѣльцевъ, въ служебной зависимости которыхъ они состояли. Такимъ образомъ уже въ самомъ началѣ Рѣчи Посполитой, въ предѣлахъ прежняго Литовскаго государства оказался многочисленный классъ людей, не имѣвшихъ поземельной собственности, но съ притязаніями на шляхетство, потому что новый политическій строй, устанавливая для шляхты частную поземельную собственность, не сдѣлалъ ее однакожъ непремѣннымъ условіемъ шляхетства. О такого рода шляхтѣ говорится въ Лит. Статутѣ 1588 г. Разд. III, арт. 5.

В. Шляхта имѣла право распоряжаться своимъ имуществомъ по своему усмотрѣнію, безъ всякаго стѣсненія и ограниченія. Ср. Vol. lg. II p. 972. (1578). Лит. Стат. 1588. Разд. III, арт. 41. Многие расточали свои маетности, а люди сильные пользовались удобнымъ случаемъ къ обезземеленію мелкопомѣстной шляхты. Шляхтичи, растратившіе маетности или вынужденные продать или вообще передать ихъ сильному сосѣду, сохраняли однакожъ свое шляхетство. Ср. напр. А. Ю. и З. Р. т. I, № 203 (1592) „Преложоны передъ нами госиодаремъ прозбы земенина нашего... Грыгорья Юрьевича Самбора... изъ што дей съ давныхъ вѣчыстыхъ часовъ, продкове его, будучи людьми народу шляхетского и отчызну земли свои у волости Ясвоньской

какъ во времена в. князей Литовскихъ составляли служебную массу и сидѣли на милости всѣ вообще обыватели. Только теперь, съ обращеніемъ господарскаго права, сидѣвшіе въ маетностяхъ Рѣчи Поспо-

нѣкоторые здавна отчистые, а иные и зъ наданья славное памяти продковъ нашихъ, господарей своихъ, мѣвали.. а ижъ дей потомъ дѣдъ его Григорья, на име Андрушко Самборовичъ, съ припалахъ несчастныхъ причинъ ку упадку пришедчи, оныя земли... пострадати мусть, и.... на крунтѣхъ де волостныхъ, позбывши вже ослости шляхетское, у волости Ясвонской черезъ увесь часъ живота своего мѣшкаль, гдѣжъ де и сынъ того Андрушка, а отецъ его Григорья, Юрьи.... на оныхъ же крунтѣхъ волости ихъ по отцу своемъ у молодости лѣтъ своихъ и въ убоствѣ оставши, а отчизны дѣдичной своей шляхетской не дошодшы, зъ сего свѣта зшолъ. А такъ впродъ речонный Григорей Юрьевичъ Самборъ, бачечи таковое мѣшканье на крунтѣхъ волостныхъ, на которыхъ естлибы и онъ на далшыя часы по отцу своемъ пребывати мѣлъ.... шкодливое и противное учтивости его, съ продковъ его ему вроженой шляхетской; про то отступившы оное мѣшканье отца своего, вкрунты волостныя.... билъ намъ господару чоломъ... абымо... належность ему уживанья шляхетской вольности, за упадкомъ дѣда и отца его, черезъ часъ неякій мѣшпаньемъ ихъ на волокахъ волостныхъ у вонттливостъ приходячой, объясненье зверхности нашей господарской удѣлавши, на письмѣ дати то ему розказали... А такъ мы, господарь, уваживши.... ижъ то яснѣ зъ листовъ давныхъ... показалосе, што жъ продку его Самбору, помънивши его слугою, и дѣду его Андрушку, помънивши его бояриномъ, съ чого се яснѣ значать шляхтичомъ, зъ ласки господарской, данины были на службѣ конной наданы, которые данины не отчизны свои, ачъ дѣдъ его Андрушко зъ якихъ кольвекъ причинъ пострадалъ; вѣдъ же мы, постерегаючи справедливости светое, также тежъ и водлугъ варунку права посполитого баченье, объясняемъ то, ижъ онъ тямъ збытьемъ отчизны и мѣшканьемъ отца своего на крунтѣхъ волостныхъ имъня того титулу учтивости шляхетской утратити не могъ“

Г. Шляхетское происхождение доказывалось между прочимъ присяжнымъ показаніемъ извѣстнаго числа шляхтичей. Лит. Стат. 1588. Разд. III, арт. 19. А между тѣмъ обвиненіе въ неправильномъ присвоеніи шляхетства, когда обвиненіе такое судомъ признавалось неосновательнымъ, подвергало обвинявшаго тяжкимъ взысканіямъ. Лит. Стат. Разд. III, арт. 19, и Разд. XI, арт. 50. Сильнымъ людямъ, которые усердно обезземеливали мелкопомѣстную шляхту, это давало возможность возводить въ шляхетство вновь всякаго безземельнаго, въ особенности своихъ слугъ. Уже въ концѣ XVII столѣтія находили нужнымъ принять мѣры противъ чрезмѣрнаго умноженія шляхты.

литой перешли на милость государства, а имѣвшіе осѣдлость въ маестностяхъ земскихъ очутились на милости частныхъ шляхетныхъ вотчинниковъ.

Пользованіе земель на милости разнообразилось до безконечности: не будучи правомъ на землю, оно могло принимать всѣ его формы.

Вотчинникъ давалъ землю и отдѣльнымъ хозяевамъ и общинамъ ⁶²⁾; предоставлялъ ее временно, на срокъ ⁶³⁾, или безсрочно ⁶⁴⁾, прямо даже на вѣч-

Ср. Vol. lg. II, p. 1502 § 26 (1601). „Szlachty nowej zageściło się bardzo wiele, y co raz to ieу więceу rozmaitemi sposoby przybywa“. Попытка остановить это зло не имѣла однакожь успѣха. Въ 1768 году, шляхтѣ, не имѣвшей дѣдичства, открытъ былъ доступъ къ участию въ сеймикахъ. Vol. lg. VII, p. 624. Имѣющими голосъ,—сказано здѣсь,—„rozumiani być powinni, którzy z urodzenia szlachta, et... dziedziczne, lub zastawne, lub dożywotne, bądź na ziemskich dobrach, bądź na królewskich, lub nakoniec *ex jure emphiteutico, etiam* na duchownych dobrach, y na dobrach naszych stołowych, *ex eodem jure emphiteutico* mają possessye“. Поэтому большіе паны, для усиленія своего вліянія на сеймикахъ, разводили всѣми мѣрами безземельную шляхту. „*Wolno nie iednemu możnowładcy z poddaństwa na czynsz obracać, tym sposobem robić szlachtę nieprawnie, i nią napychać seymiki, końcem zmieszania czynności, utrzymania własnego interessu, wybicia się z przeciwną partyą.... A iezeliby potrzeba było dowodu... mam go w pogotowiu... okazać gotów jestem z niego, gdzie, i przez kogo poddaństwo wypuszczone na czynsz, na szlachtę zapisane zostało*“. Потоцкій, посолъ Люблинскій, на сеймѣ 1790 г. См. Dyaryusz Сярчинскаго, т. I, ч. 2 стр. 221.

⁶²⁾ Въ особенности такія предоставленія дѣлались такъ называвшимися *локаціонными* грамотами или привилеями для мѣстечекъ, получавшихъ магдебургское устройство. Напр. Арх. Югоз. Р. ч. V, т. I, № XXV (1600). Грамота князя Григорія Сангушко - Коширскаго и жены его Софій на магдебургское право мѣсту Горохову: „Do tego, aby upewnione byli przerzeczeni mieszczanie nasi horochowscy, iaką siłą włok pola (miasto) od nas iest nadane i opatrzone i udarowane, tedy włok czterdzieście i ośm według liczby wszystkich, a niczego więcej, na wieczność wszystkim, w Horochowie mieszkaiącym, naznacząmy, oddaiemy i alleguiemy samym i potomkóm ich: pola z ogrodami, domy, folwarki z sianożęciami, zbożem i wszystką osadą i wydaniem, tak, iak które po rodzicach swoich za nabyciem prawa trzymali i do tego czasu zażywaią“.

⁶³⁾ Ср. напр. Вотчинный уставъ княгини Анны Яблоновской, урожденной Сапега, изданный ею для своихъ имѣній. Ustawy dla dóbr moich Rzadców,

ность, потомственно ⁶⁵); онъ назначалъ способъ и предѣлы пользованія ⁶⁶).

1787, т. VIII, стр. 4—7. Земельные участки, по принятой здѣсь системѣ, предоставляются не иначе какъ на 50-лѣтній срокъ. — Иногда земля предоставлялась въ доживотье. Напр. Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. 2, № 107 (1777). „Rafał-Amor hrabia na Tarnowie, Tarnowski... klucza Wasylowskiego pan i dzie-dzio... zważając dawne i sprawiadliwe Mojsieja Suhaka zasługi i usługi, temuż samemu, żonie i Piotrowi, synowi, daje prawo i w niczym mieć nieodmienne nie chce i przyrzekam, nznaczając temuż samemu młyn i staw... przyłączam do tego lasek i łąkę... *i po zejściu jednak Mojsieja Suhaka, żony jego i Piotra, syna, lub to do dworu należeć będzie, lub o nowe prawo starać się będą*“.—Еще тамъ же № 139 (1781). „Daję te prawo Szymonowi Isaak ze wsi Kietros na wolne zajęcie stawku... на оо, dla lepszej wiary, podpisuję *do dalszej woli mojej*“.— За тѣмъ въ томъ же документъ приписка: „te prawo służy dla brata Kosty samego, X. A. Lubomirski“.

⁶⁴) Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. 2, № 23 (1732). Шляхтичъ Млодецкий крестьянину села Луки Павлу Косенку: „Pozwalam staw zaiąć... do spokojnego używania“.—№ 136 (1781). Князь Антонъ Яблоновский крестьянину села его Липоваго Ивану Мылошону: „Nadaię право i zabezpieczam onego na łąkę... zakazując, aby w używaniu onej od nikogo nie miał przeszkody, lecz, iako swoją własną bezpiecznie posiadał“.

⁶⁵) См. выше примѣч. 62.—Кромъ того Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2, № 33 (1744). Староста Литинский крестьянину села Бруслинова, Николаю Мекеденку: „Grunt na uroczysku, nazwiskiem Kołomaz ... do Starostwa mego Lityńskiego należący... ze wszystkim pożytkiem i używaniem *także i sukcesoróm jego daję, daruję i wiecznym prawem w nieustanną mu puszcęam possessię*“.—№ 119 (1779). Князь Александръ Любомирский: „daję te moje право Mykioie Łukaszukowi, wojtowi Francuzskiemu, na lasek... *które to prawo, iemu i sukcesoróm jego nadając, własną, przy zwykłej pieczęci, podpisuję ręką*“.

⁶⁶) Для примѣра: Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2, № 72 (1787). „Ponieważ grónt, w używaniu Michajła Paszczenka, mieszkańca Polstwińskiego, zostający... żadnej wsi nie ozyni pokrzywdzenia, przeto... grónt pomieniony dla niego i potomków onegoż utwierdzam, *z tym jednak ostrzeżeniem, aby... w pasieczach swoich drzew żadnych, do budowy sposobnych, bez szczególnych assygnacyi skarbowych, wycinać nie ważył się*“.—Тамъ же № 225 (1787). „Pawłowi Tymczenkowi, kramarzowi Berdyczowskiemu, futor z sianożęcią, w nim znajdującą się... i sukcesoróm jego nadaję, *z tą jednak kondycją, aby na tym miejscu zarosle znajdujące się konserwowal, pasieki znaczne utrzymywać starał się, i z tych dzie-sięcinę i oczkowe skarbowi płacał... ten że futor aby do najlepszego porządku, zabudowaniu, rozmnożenia drzew fruktowych przyprowadzić starał się*“.

Получавшему землю въ пользованіе на милости позволялось ее дарить ⁶⁷⁾, мѣнять ⁶⁸⁾ продавать ⁶⁹⁾, закладывать ⁷⁰⁾, отдавать въ приданое ⁷¹⁾, отказывать по завѣщанію ⁷²⁾ и передавать по наслѣдству ⁷³⁾. (Обыкновенно, такія передачи допускались не иначе, какъ, съ вѣдома и особаго каждый разъ разрѣшенія вотчинной власти ⁷⁴⁾). Во всякомъ случаѣ предполагалось непремѣнно, что пользованіе переходящимъ изъ рукъ въ руки участкомъ не можетъ выходить ни изъ маестности, ни изъ тѣхъ условій, на которыхъ оно предоставлено вотчинникомъ ⁷⁵⁾.

⁶⁷⁾ Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. 2, № 96 (1776).

⁶⁸⁾ Тамъ же № 115 (1778).

⁶⁹⁾ Тамъ же ч. VI, т. I, № CXLIV (1630) стр. 466. Панъ Андрей Кашовскій купцамъ и мѣщанамъ мѣстечка своего Острожца дозволяетъ: „*żeby iuż nie tylko teraz, ale u zawsze ludźmi sobie wolnemi zostawali u w dispozycy, a rędzie zastawie u wyprzedaniu, tak gróntów iako u posad swoich bezpiecznemi....*“
Еще тамъ же: ч. VI, т. 2, № 89 (1775).

⁷⁰⁾ Ср. тамъ же ч. VI т. I, № CXLIV (1630); т. 2, № 110 (1778); № 133 (1781)

⁷¹⁾ Тамъ же ч. VI т. 2, № 316 (1795).

⁷²⁾ Тамъ же ч. VI, т. 2, № 30 (1741); № 51 (1760) и др.

⁷³⁾ Тамъ же ч. VI т. 2, № 33 (1744) и мн. др.

⁷⁴⁾ Арх. Югоз. Россіи, ч. V, т. I, № LV (1699). Распоряженіе княгини Любомирской въ принадлежавшемъ ей имѣнн Дубнѣ: „*Rozkazuje też pod gardłem.. aby żadnemu nie dopuszczono w aktach miejskich zapisywać sub titulo donatii, albo zastawy, naięcia bez wiadomości zamkowej gróntów i domów iakichkolwiek, tu, w mieście, albo i na przedmieściu, szlachoićowi żadnemu. A in quantum antecedenter takowe zasły donatie, iako według prawa nie mogły być bez tego wyraźnego consensu, tak pro nullis habendae*“.—Иногда впрочемъ ограниченіе сіе отлагалось. Ср. Арх. Югоз. Россіи ч. V, т. 1, № XXV (1600).

⁷⁵⁾ Ср. Лит. Стат. 1588. Разд. IX арт. 27.—Арх. Югоз. Россіи, ч. V, т. 1, № CXV (1720). „*A jesliby kto z nich (мѣщанъ) chciał zbyć swoje pole lub folwark, tedy komu inszemu nie godzi się sprzedawać tylko tamiecznemu mieszkańcowi, i sąsiadowi swemu*“.—Тамъ же ч. VI, т. 2, № 174 (1785). „*Ja, Jędrzej Słusarz, mieszkaniє Józefgrodzki (Іозефгородъ, въ послѣдствіи Балта, получилъ Магдебургское право въ 1776 г. См. Балинскаго Starożytna Polska II p. 1350), mając sadek czy pasieczysko w lesie. Sarażynie.. na które miałem od J. o. x. (дѣдича, князя Александра Любомирскаго) pana dobrodzieja prawo, gdy, dla wielu podobnych w tymże mieście rzemieślników, nie widząc dla siebie*

Съ пользованіемъ земельными участками вотчинниѣ не связываль иногда никакихъ опредѣленныхъ въ свою пользу повинностей ⁷⁶⁾. У богатыхъ вотчинниковъ въ Украинѣ проживало на такомъ положеніи много шляхты подѣ именемъ *грациалистовъ* ⁷⁷⁾. Вообще, однакожь, си-

wyżywienia się w sposobie, *obrałem sobie mieszkanie w mieście Krutych i chcę z dóbr do dóbr wprowadzić się*, за документомъ в. j. pana kommissarza dóbr, ja ten sadek, lasek z pasieczyskiem i przybyłą sianożęcia, to iest polaną... Demianowi Kowalowi, mieszkańcowi wiecznemi czasy ustępuję“.

Относительно поселянъ см. Арх. Югов. Россіи ч. VI т. 1. Прилож. № LX (1691) стр. 211. „Było w Demidowie dwóch chłopów, braci rodzonych nazywających się Oszomkami, którzy Oszomkowie mieli z drugimi poddанными Demidowskimi w... Mokrzou za Dymirem swoje *wchody*, alias *otczyny*; a gdy poszli z Demidowa... do Dymiru na słobodę, została się ich otczyna w Mokrzcu Demidowskim na pana Demidowskiego, albo na dispositiā pańską, *bo to im. iossibile, aby za chłopem odchodzili grunta na drugiego pana, od possessora swego*, gdy chłop idzie od swego pana pod cudzego; iakoż i nie chodzili już z Dymiru ci Oszomkowie w ten Mokrzec do swej otczyny“.—Тамъ же ч. VI, т. 2, № 88 (1775). „Ponieważ by pomieniony Anton Chomenko *miał puść gdzie na słobodę, za granicę lub w insze państwo ze starostwa Czechryńskiego*. tedy żadney racyi do tey łąki nie będzie miał, y te prawo żadnego waloru mieć nie będzie“.—Тамъ же ч. VI, т. 2, № 219 (1787). „Pewną i mocną stanowią (дѣдичъ села Брусляновки Klimicę, poddanę Bruslinowską, której dając moc prawa na sadek y polaną... z wolnem wszelkich ;ożytków używaniem, zbieraniem, drzewa zaszczepieniem, nie mniej komu cheić prawa, na osobą swoię i sukcesorów wlanego, odstąpieniem, dać, darować i ku najlepszemu pożytkowi obrócić (*prócz w cudze państwo*), zupełną moc daie się i dozwała“.

⁷⁶⁾ Ср. напр. Арх. Югов. Россіи ч. VI, т. 2, № 198 (1786);—№ 246 (1790).

⁷⁷⁾ См. Арх. Югов. Россіи ч. VI, т. I. Прилож. CX (1726) Жалоба заставнаго владѣльца части села Борокъ, дворянина Старчевскаго и жены его, на вотчинника этого имѣнія: „Tudzież ieszcze nie kontentując się, że sam przez się *tantas manifestantibus peragit injurias*, ale innych iako *to szlachtę gra-tialistów swoich, w teyże wsi mieszkających*, subordnuie, którzy ex subordinati ne principalis sui etiam manifestantes summonere, ponieważ iako tylko mogą. opprimunt et injuriant...“—Тамъ же ч. III, т. 3, № LVII (1735) стр. 126. Постановленіе сеймика въ Брацлавскомъ Воеводствѣ: „Ich mość bracia szlachta, którzy mają *pos-sessye prawdziwe* (земскую) w woiewodztwie, obliguie woiewodztwo ich mościów

дѣвше на милости облагались на вотчинника известными повинностями, вещественными взносами и денежнымъ оброкомъ или *чиншемъ* ⁷⁸⁾).

panów kommissarzów, aby (nie) byli pociągani do płacenia iakich kolwiek podatków, osobliwie zaś ich mościów panów possessorów Subarowskich (въ разоренномъ мѣстечкѣ Субаровѣ żeby mieli w łaskawey pamięci; upraszamy ich mościów panów kommissarzów, żeby nie byli aggrawowani tak y ci, którzy chłopów poddanych nie mają, iako i ci, którzy mają; iednak poddani ich mościów do podatków należeć powinni będą; a ich mość bracia szlachta gracyalistowie, na pan-skich, a nie na swoich siedzący gruntach, aby contribuere podatki, na wojewodztwo Braclawskie włożone, iako i na czynszach siedząca szlachta, także płacić powinni będą“.—Тамъ же ч. III, т. 3, № CXXXVIII (1737). „Wozny generał wojewodztwa Kijowskiego... szlachetny Ian Matulewicz... recognovit: iż... urodzonych ich mościów panów—Antoniego Chodakowskiego, Stefana Zakusię quorumcunque nominum: Korkuszkę, Czohurskiego, Ioachimowicza, Skrzyckiego, Gruszewskiego, Duchnowskiego, Kalinowskiego, *gratuito modo w dobrach wsi Petyhorce w kluczu Białopolskim mieszkających...* aresztował i do rozprawy prawnej przyporęczył“.—Тамъ же ч. III, т. 3, № CCXLII (1750) стр. 497. Постановление сеймика Брацлавскаго воеводства: „За powszechną wszystkich nas zgodą, na pospolitą wojewodztwa naszego obronę łanmilicyę uchwaliwszy, postanowiamy... aby z dóbr naszych ogółem wszystkich: królewskich, ziemskich, szlacheckich y duchownych, w wojewodztwie naszym leżących, od sta dwudziestu chałup osiadłych, ciągłych oraz pieszych, *chłopskich, gracyalistekich y czynszowych*, a zaś pilipowskich (раскольничьихъ, iedną chałupę pilipowską za dwie rachować się mających,— żołnierza iednego człeka... wyprawowaliśmy“.—Арх. Юроз. Россіи ч. VI, т. I. Прилож. № СII (1754). Жалоба дѣдича на арендатора его имѣнія: „*szlachtę także, mieszkającą w tychże dobrach z łaski*, niewinnie i niesłusznie napadając na mieszkania, biie, kaleczy, *do niewyuczajnych i nieprzywoitych robociznych* pociąga, grabi, licencyuje chudoby, konie, woły, zboża tak z gumien w snopach, iako też z pól i szpichlerzów w ziernie zabierać i do siebie sprowadzać każe, przez co trzy części szlachty, która stante possessione iego mości obwinionego znajdowała (się), ad praesens namienionych wyniosła się z dóbr na dwor“.—Vol. Ig. VII, 61 (1764) „Aby zaś w wojewodztwie Braclawskim ad pluralitatem votorum... na seymikach niepossessonaci, dyspozytorowie dóbr pańskich y szlacheckich, tudzież w służbie wojenney nadworney zostający szlachta, osadzoowie y *gracyalistowi* nie cisneli się, y krzywdy obywatelóm mere possessonatom nie czynili“.

⁷⁸⁾ См. всё вообще инвентари, напечатанные въ Арх. Юроз. Россіи ч. VI т. I и 2.

Селившіеся въ маестности устраивались здѣсь или по словесному уговору съ вотчинникомъ, или же, особенно въ обширныхъ маестностяхъ, имѣвшихъ многосложную домаііальную администрацію, получали отъ вотчинника письменный документъ — *листъ, право, привилей*, въ которомъ обозначались пространство и условія предоставляемаго имъ земельного владѣнія и пользованія ⁷⁹⁾.

Такого рода документы и обозначенныя въ нихъ условія не связывали самаго вотчинника безповоротно ⁸⁰⁾; но они имѣли силу закона

⁷⁹⁾ Документовъ этого рода отпечатано множество въ Арх. Югозап. Россіи ч. V т. 1 и VI т. 1 и 2. Большіе цѣны любили давать симъ документамъ такую же форму, какая соблюдалась въ королевскихъ жалованныхъ грамотахъ. Вотъ образчикъ для примѣра: Арх. Югоз. Россіи ч. V, т. 1, № CXV (1720). „Adam-Mikołaj z Granowa Sieniawski, hrabia na Szklowie y Myszy, kasztelan Krakowski, hetman wielki koronny, Lwowski generalny, Rohatyński, Łobaczewski, Piaseczyński etc. starosta. Oznaymuję ninieyszyni przywilejem moim wszem wobec i każdemu z osobna, komu o tym wiedzieć należy... Ponieważ wszystkie rzeczy, dobrym porządkiem idące, trwają długo, bez porządku zaś prędkiey odmianie i upadkowi podlegają. choć tedy miasto moje dziedziczne, Mikołajów nazwane... i w nim obywatelów... we wszelkim zachować porządku; ponieważ pamięć ludzka jest krótka i przemijająca, gdyby oney dawne pisma potomnym nie przypominały wiekóm, dla tego, widząc rzecz słuszną konserwować przerzeczone miasto moje Mikołajów przy prawie, całości, wolnościach swoich, czyniąc oraz zadosyć proźbie mieszczan tamecznych, tę im y potomków ich wiecznemi czasy nadaję prawo... Co, dla większey wiary, wagi i pewności, ręką moją własną, przy zawieszeniu zwykłej pieczęci, podpisuję. Działo się w Satanowie, dnia dwudziestego drugiego czerwca miesiąca, roku pańskiego tysiąc siedmset dwudziestego: A. Mikołaj Sieniawski“.—Или: тамъ же ч. VI т. 2, № 198 (1786). „Franciszek-Xawery na Wisznicy i Jarosławiu hrabia, świętego państwa Rymskiego xiążę. Lubomirski, generał-major wojsk Rossyjskich, orderu świętej Anny kawaler, dóbr włości Smilańskiej dziedziczny pan. Wiadomo czynię każdemu, komu o tym wiedzić będzie należało, a szczególniej rządu mającym teraz i napotym w dobrach moich dziedzicznych, włości Smilańszczyzna zwanych, iż nadaję niniejsze prawo pracowitym: Fedorowi Kierkieszy i Semenowi Su-hoparenkowi, poddаннымъ Lcbedyńskim, i sukcesorómъ оныхъ, nazawsze, na sad... i te, aby nazawsze trwałe zostawało, przy wyciśnieniu zwykłej pieczęci, własnej ręki stwierdzam podpisem. Dano dnia trzydziestego Maja, tysiąc siedmset osm... szóstego roku, w Smiły“.

⁸⁰⁾ Независимо отъ всего, на это указываютъ даже и тѣ подтвержде-

для всѣхъ живущихъ въ маестности, для вотчиннаго уряда, для судей, отъ вотчинника поставляемыхъ⁸¹⁾.

Кто селился на чужой землѣ въ шляхетскаго или земскаго на нее права, тотъ вотчинника ея тѣмъ самымъ признавалъ своимъ *паномъ* и дѣлался его *слугою*⁸²⁾, поступалъ къ нему въ личное *послушенство*,

нѣм, которыя вотчинники дѣлали относительно привилегій, выданныхъ ихъ предшественниками. См. напр. Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I, № СХV. На грамотѣ, выданной Адамомъ (Внявскимъ мѣсту его, Николаеву, въ 1720 году, сдѣланы потомъ подтвержденія послѣдующими владѣльцами: „Tak i ja aprobuję. W Mikołajowie, die 9 octobris 1726. G. Sieniawska“. Затѣмъ „Nadane miastu Mikołajowi we wszystkich punktach y artykułach prawo y ia także... aprobuję. Datum w Oleszycach, die 5 Martii, 1738. August x. Czartoryjski“. Затѣмъ въ 1783 г. такое же подтвержденіе Адама Чарторыйскаго.

⁸¹⁾ Въ привилегіяхъ это выражается ясно. См. напр. Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2, № 51 (1760). „Czyni wiadomo, komu o tym wiedzieć należy, osobliwie ich mościom panóm kommissarzóm, gubernatoróm y obywatelóm klucza mego dziedzicznego Żabotyńskiego“.—Или, тамъ же № 71 (1772): „Wiadomo czynię wszystkim dyspozytoróm naszym, teraz i napotem będącym, iż, mając wzgląd na Demiana wojta Zarubinieckiego pracy, nadaię mu i sukcesoróm onego futor... i dla tego przykazuję, aby nikt teraz i napotem żadnej mu przeszkody ani prepedycyi nie czynił“.—Тамъ же № 161 (1784): „które to prawo .. nadaię, którego nikt z rządców moich skasować mocy mieć nie może“.—Тамъ же № 163 (1784). „Franciszka- Wiktoria z książąt Giedyminów Korybutów Woronieckich z Prusów Jabłonowska, wojewodzina Nowogrudzka, dóbr klucza Stebłowskiego pani dziedziczna. wszem wobec i osobna, tak wielmożnym possessoróm, bądź za iakimkolwiek prawem w dobrach moich dziedzicznych będącym, jako i ichność panóm kommissarzóm, ekonomóm czyli gubernatoróm i administratoróm, wiadomo i jawnie czynię, iż ia Romanowi Szokołowemu stawek... nadaię do użycia“.

⁸²⁾ Ср. Лит. : тат. 1588 г. Разд. VIII арт. 9. Вотъ характерныя выраженія въ отпускной изъ крѣпостной зависимости: Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. I, № LXXVI (1693). „Я, Павелъ Пузовъскій, паметаючи на уцтивые службы... подданого моего, Федора Данилевича... съ *послушеньства своего его позволяю* и волнымъ его чиню на вечные часы подъ такимъ обычаемъ: ижъ яко я самъ... такъ малюпка и детки мои, его собе за отчича почитати и его пойскаива въ нигде не маемъ, але вже волно ему будетъ кому *хотечи* служити, такъ тежъ и въ мѣстѣхъ *господарскихъ*, *де хотечи* ослѣсть собе приливши, або купивши, мешкати, на вечные часы“.

подъ его *зверхность*⁸³⁾ и судъ⁸⁴⁾, становился его *юрисдикцианомъ*⁸⁵⁾.

⁸³⁾ Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. I, № LXXVIII (1583) стр. 233. „Я (князь Петръ Владиславовичъ Збаражскій) имене державы моее, въ опеце у мене будучие... меновите: место новое и старое Новий Збаражъ, Колесець, зо всѣми селы и приселки, до тыхъ именей моихъ належачими, земляны, бояры, зъ мещаны и подданными тѣхъ мествъ и сель, зъ ихъ вшелякими *послушн-ствами*, повинностями и подачками.... арендовалъ есми...“ Стр. 234. „*Polowice miasta Nowego Zbaraża... z wierzchnością y posłuszenstwem wszistkich, w niem mieszkaiącemi...*“

⁸⁴⁾ Лит. Стат. 1588. Разд. IV арт. 48 § 1.

⁸⁵⁾ Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. 1. Прилож. № CLXI (1759). Арендный контрактъ: „...nad powinność zaś inwentarzem opisana, żadnego z poddanych Ostrowieckich, iako i *iurysdykcyanów*, do żadnej roboty pociągać (арендаторъ) nie ma“.

Подъ именемъ *подданныхъ* здѣсь разумѣются *крѣпостные*, а подъ *юрисдикцианами* вольные. Выраженіе *подданный* употреблялось, однакожъ, и въ болѣе обширномъ значеніи, обнимая собою и людей вольныхъ. Не говоря о мѣщанахъ, подданными назывались и евреи, которые въ крѣпостной зависимости никогда не состояли. См. напр. Арх. Югоз. Россіи ч. III, т. 3, № CXI (1738). „*Nasamprzód zrabowali (гайдамаки) miasto, żydów Pohrebyskich, poddanych* jaśnie oświeconego хієція jegomości“. Въ Литовскомъ Статутѣ, первой впрочемъ только редакціи, *подданными*, именуется даже служебная шляхта. См. Лит. Стат. 1529. Разд. VI арт. 27: „а когда тые светки и *панские подданные* будутъ *шляхта*....“

Вотъ еще выписка изъ условій, которыя Раставицкая Коммиссія 8 октября 1619 г. предложила Запорожцамъ; здѣсь отчетливо рисуется отношеніе населенія маетностей къ вотчинной власти. „*Maią (Запорожцы)... z pośrodku siebie wypisać wszystkie rzemieślniki, szynkarze, woity, burmistrze, kafaniki, bałakezi, rzeźniki, i wszystkim, któr/y iakim kolwiek rzemiosłem się bawią i innym luźnym ludzióm maią kazać precz, i tym wszystkim, którzy od lat pięci do ich wojska się przyłączyli, żeby się kozaki nie nazywali ... A oi, którzy będą wypisani, maią być podlegli władzy starostów, dzierżawców i ich namiestników i innych panów, pod kim kto żyje, do sądu wojskowego się nie odzywając, i panowie molojcy brać się sa nimi nie maią. To też nadevszystko wu-rui-my, żeby panowie molojcy Zaporozcy w dobrach ziemskich, duchownych, świeckich dziedzicznych, або згола не mieszkali, або ієсли там domy i mieszka-nia swe mieli, żeby panóm dziedzicznym, pod którymi by maiętności swe*“

Земельное владѣніе доманіальныхъ юрисдикціанъ было, такъ сказать, лишь обстановкой личнаго ихъ служебнаго отношенія къ вотчиннику. Выходъ изъ сего отношенія прекращалъ и земельное владѣніе ⁸⁶).

Никто не могъ селиться въ маестности, навязываясь на службу безъ воли вотчинника. Вотчинникъ давалъ землю для поселенія, но, какъ панъ, необязанный держать у себя на службѣ людей для него нежелательныхъ, онъ всегда былъ властенъ всякаго поселенца выселить изъ маестности.

Собственный интересъ вотчинника предписывалъ ему, конечно, не только не разгонять людей съ своей земли, но всячески ихъ привлекать, удерживать и даже закрѣплять. Тѣмъ не менѣе за вотчинникомъ было право выселенія, и этимъ правомъ иногда онъ пользовался дѣйствительно ⁸⁷).

mieli, posłuszeństwo oddawali, z poddaństwa się nie wyłamowali, i do innych jurysdykcyej się nie ozywali, a najdalej do S. Ilii ruskiego w przyszłym roku 1620, ktoby nie chciał pod kim mieszkać i poddanym panu być, ma się wyprowadzić z jego maiełności i mieszkać tam gdzie czyja wola". См. Писма Stanisława Żółkiewskiego. Wydał August Bielowski. Łwów 1861. Grp. 331.

⁸⁶) См. выше прим. 75 и 85. Кроме того еще: Арх. Югос. Россіи ч. V, т. I, № CLXXVIII (1781). Приказъ княгини Анны Радзивиловой уряду мѣста ея Одыки: „Ponieważ... niektórzy mieszczanie, przeciwko prawu, od ancessorow naszych temu miastu nadanemu, mając grunta y place na mieyskim gruncie, dla uchronienia się tylko podatków y ciężarów miejskich, iako też powinności zamkowej, pod duchowieństwo y pod ich mościów panów szlachę się powyprowadzali... tedy my, zabiegając ruinie miasta, aby ieden za drugiego ciężarów nie ponosił... napominamy, aby ci wszyscy na miejskie grunta nazad się nuydziej we cztery niedziele, ieżeli choą tegoż prawa, które ma miasto... zażywać, y nim się zaszczycać, powracali“. Въ противномъ случаѣ, княгиня предписываетъ войту и магистрату, чтобы они невозвратившихся въ мѣсто на жительство „gruntów... poodsadzali“. Ср. также Лит. Стат. 1588. Разд. III, арт. 30.

⁸⁷) Вотъ нѣсколько указаній относительно сего пункта.

Арх. Югос. Россіи ч. VI, т. I № L (1583) стр. 135. Князь Юрій Чарторыйскій, отдавая село Дьяково, свою маестность, въ заставу Понятовскому, предоставляетъ заставному владѣльцу между прочимъ слѣдующее право: „где бы тежъ который зъ бояръ тамошнихъ, Дьяковскихъ, службы и повинности звяклое, на которой седять, пану Понятовскому... кедъ мне, полнити не хотели, тогда волно будетъ изъ милосѣди нашего такового стану того имени, Дьякова, зъ крутку прочь выслати, а тотъ бояринъ маєт все тое будоване, въ

Выселяемый вотчинною властію изъ маетности могъ требовать отъ вотчинника: денежной суммы, если таковая была имъ вотчиннику за

которомъ мешкала, тамъ оставивши, только засевокъ рочный себе взяти, а оттолъ нти“.

Тамъ же прилож. № СХХХІV (1746). Шляхтичъ Дидковскій, сидѣвшій въ Коднѣ, мѣстечкѣ, принадлежавшемъ Глембоцкому, жаловался въ Земскій Судъ, что вотчинникъ „kazał mi wołów osm wziąć y krowę, y s Kodni onego wypędzić“. Земскій Судъ рѣшилъ: „ażoby w. Biełocki wołów osm zabranonych z pługami y wszystkim do pługów należącym, krowę y za opuszczenia w gospodarstwie, ogrody y inne, luit dwie oddał lub taxę przez tegoż urodzonago Didkowskiego poprzysiężoną... zapłacił“. Относительно обратнаго водворенія Дидковскаго на землю, на которой онъ сидѣлъ, ничего въ рѣшеніи суда не постановлено, да, очевидно, и Дидковскій просить не считалъ возможнымъ.

Тамъ же приложение № СLX (1759), стр. 508. Показаніе по уголовному дѣлу сидѣвшей въ частной маетности на чиншѣ шляхты: „Jak zaś brał mój młodoży, Antoni, przez swój niestatek różne robił we wsi figle, to jest w sąsiedztwie kradzieży, tak go iasniowielmożny tego mość pan kasztelan (вотчинникъ селенія) po dwu razy kazał do indył do Kamienica oddawać i we wsi nie bywać; naostatek i coisę mój był dysgracyowany w łasce pańskiej i ustąpił ze wsi, przemiósł się do Strzybówki“.

Тамъ же ч. VI т. 2, № 321 (1797). Шляхта и обыватели слободы Рунавской (подъ Ямполемъ) жалуются вотчиннику на поссесора: „Nigdy nie pamiętam y nie doświadczali takowey krzywdy nieznośney, którą teraz ponosimy, przecież jakoby nigdy nie jesteśmy potrzebni w Jampolskich dobrach. Jak postaraliśmy się w swoich chałupach, w których żyliśmy spokojnie do dziś dnia, a po dziś dnia inż bida pędza się nas dopytała... Nie jesteśmy wolni w swoich chałupach ani w gospodarstwach, wypędza nas (поссесоръ) z chałup, odbiera grónt, odbiera sudy, odbiera stawky, dostę na tym, że niewolnikami jesteśmy... Jeżeli nasza prośba, krzywda y žal nie będzie wysłuchany y nie odbieramy miłosierdzia y pomilowania... to inaczej nie możemy być, tylko walczyć ogólnie musimy wyjeżdżać y szukać dla siebie pomieszkania“. Другой угрозы люди сіи не находили.

Изъ вотчиннаго устава княгини Анны Яблоновской, Ustawy dla dóbr swoich Rządów, Warszawa 1787 т. VIII, стр. 6, видно, что поселяне дурнаго поведенія изгонялись вотчинникомъ изъ маетности. Княгиня постановляетъ: „Konńskata na dwór grantów gospodarskich trzy tylko ma przypadki: 1-owszy. Po bezdzietnych, którzy za życia swego nikomu grantu swego nie oddali ani przedali. 2-gi. Po zbiegłych y dziećmi gospodarzach. 3-ci. Po złoczyńcach za zbrodnie publiczne se wsi wypędzonych bezdzietnych ludzi“.

землю уплачена, или вотчинникомъ ему на землѣ записана (*actio pro*

Такимъ же образомъ князь Карлъ-Станиславъ Радзивиль предписываетъ магистрату принадлежавшаго ему мѣста Олнки изгонять евреевъ, которые бы держали у себя въ услуженіи женщинъ христіанскыя. См. Арх. Югозап. Россіи ч. V т. I, №LXIII (1702.: „A jesliby się który żyd zmalaj przeciwny uniwersałowi naszemu i chował po publikacyej chrześciankę, tedy zaraz, bez żadnego sądu i appellaocyjej do nas, choćby był i arendarzem, ma w zamku Otyekim sześć niedziel w kajdanach za to siedzieć.... żeby zaś po tej karze albo żyd, nie upamiętawszy się, chował chrześciankę, albo chrześcianka znowu żydowi służyła, mają być z miasta przez mistrza wywiezieni i wypędzeni“.

О правѣ вотчинниковъ выселять евреевъ свидѣтельствуетъ и конституція 1764 г. См. Vol. Ig. VII p. 50. Налагая на евреевъ подать по 2 злата съ головы (pogłównie żydowskie), конституція эта предписала производить имъ чрезъ каждыя пять лѣтъ люстрацію, т. е. перепись. Люстрація имѣла опредѣлять, сколько въ каждомъ кагалѣ, на которые расписывались евреи по мѣсту ихъ постоянного жительства, еврейскихъ головъ и сколько поэтому съ каждаго кагала должно слѣдовать подати. Опредѣлявшійся по люстраціи для каждаго кагала окладъ имѣлъ оставаться неизмѣннымъ отъ одной люстраціи до другой. Если въ теченіи сего періода кто-либо изъ евреевъ выбывалъ изъ кагала, то на уплату слѣдовавшей за него подати полагалось обращать оставшееся послѣ него на мѣстѣ его имущество, въ томъ числѣ домъ и вообще принадлежавшія ему строенія. Но если такимъ образомъ нельзя было пополнить недоимки, то платить обязанъ былъ кагалъ, а, при несостоятельности кагала, недоимка располагалась на другіе кагалы воеводства. Въ тѣхъ однакожъ случаяхъ, когда евреи разселились самимъ паномъ маестности, платежъ за нихъ подати до новой люстраціи конституція эта возлагала на пана. Обращая, въ видахъ защиты кагаловъ и казеннаго интереса, такую отвѣтственность на пана за выгоняемыхъ имъ изъ своей маестности евреевъ, конституція тѣмъ не менѣе признаетъ за нимъ беспорочное право изгнанія. Вотъ подлинныя слова конституціи: „Gdyby zaś wszyscy oó do jednego żydzi u kardini z którego miasta wyiść, albo wymrzeć mieli, tedy w takowym przypadku, za porzysięzeniem przez pana lub dyspbytera owego miasta... że ci żydzi nie z przyczyny słworskiej, ale własney swojej zuchwalości y swawoli z miasta wyszli, czyli in casu mortificinis wymarli, a pan majątków ich, prócz za długi albo swoje, albo kredytorskie, non in majori pretio, nie zabral, na ten czas od płacenia pogłównego fundusz wolny być powinien, a domy y inne w mieście superficies żydowskie, za porzedzającą przez urząd mieyski taxa, na spłacenie tego podatku obrócone być mają“.

restitutione summae)⁸⁸⁾; возвращенія или возмѣщенія сдѣланныхъ на землѣ построекъ (будованья), поствовъ и всякаго рода затратъ (*actio proprii laboris, sivey prasy*)⁸⁹⁾; наконецъ вообще вознагражденія убытковъ⁹⁰⁾. Ни въ какомъ случаѣ, однакожь, не могъ онъ добиваться обратнаго водворенія въ маетности, вопреки волѣ и желанію вотчинника. *Листы, права, примечи*, которые имѣлъ выселяемый, никогда не давали ему иску противъ вотчинника о вещномъ правѣ на землю⁹¹⁾.

⁸⁸⁾ Zawacki, Processus Judiciarius Regni Poloniae. Инд. 1647 г. р. 98. „Subdito (подразумѣвая подь симъ выраженіемъ, не отчизныхъ только людей, а вообще вотчинныхъ юрисдикціанъ) *contra dominum utrum actio expulsiōnis servit?*—*Quod non. Sed si habuit tabernam, pro restitutione summae agere potest*“.

Примѣры суммъ, вотчиннику за землю уплаченныхъ, см. Арх. Югос. Россіи ч. VI т. 2, № 49 (1758); № 178 (1785); № 195 (1786) и др. во множествѣ. Ср. еще тамъ же ч. VI т. 1. Прилож. № CLX (1759) стр. 505.

Примѣры суммъ, вотчинникомъ записанныхъ, см. Арх. Югос. Россіи ч. VI т. 1, № LXII (1587); № LXXXVI (1598).

⁸⁹⁾ Ср. Zawacki, Processus Judiciarius Regni Poloniae р. 80. А также Vol-ig. II, г. 1211 (1588) „*defensio (bonorum) nie ma się rozumieć psowaniem laboris prorpij, tak osiewków, iako y budowania, y kaźdey roboty*“.—Арх. Югос. Россіи ч. VI, т. 2, № 321 (1797). „*Od Greska Mazura odbiera (поссессоръ маетности) chałupę y winograd, dosyć na tym ex nunc furuie, żeby się nawe ani znayduwał koło swey prasy*“.

⁹⁰⁾ Ср. Лит. Стат. 1588. Разд. XII вообще.—Арх. Югос. Россіи ч. VI т. I, № LXXI (1590). „Кгда турцы, татарове поганы и жидове неверные такие волности межн нами заживаютъ, же такъ малыхъ, яко и великихъ а зацныхъ становъ людей до права позываютъ, и справедливости себе доводить,—поготову хрестиянинъ правдивый, фалца Бога всемогущаго, *слухине можетъ о кривду свою чинить*“.—Zbiór Rezolucyi Rady Nieustajacey, т. 2 стр. 87 № 305. Резолюція 12 марта 1784 г. „*ludzie wolni (zachoży), i według Statutu nie zamieszkali, mający karty y kontrakty, do szynienia z kaźdym stanem zabezpieczone... za poddanych wieczystych utrzymywani, i sążeni byдż nie mają*“.

⁹¹⁾ См. Zawacki, Processus Judiciarius Regni Poloniae р. 98. Выписано выше въ примѣч. 88.

Въ источникахъ мнѣ не удалось встрѣтить ни одного указація на то, чтобы люди, не имѣвшіе права земской поссессіи, искали водворенія ихъ на землѣ вопреки волѣ и желанію вотчинника. Въ одиомъ королевскомъ декретѣ 1602 г., состоявшемся по дѣлу между бискупомъ и мѣщанами Кіевскими, отсуж-

Само собою разумѣется, если въ рукахъ вотчинника было право выселенія, то въ его волѣ также было измѣнять условія данныхъ имъ *мистовъ, правъ, привилеевъ*⁹²⁾, возвышать опредѣленныя въ нихъ повинности и платежи⁹³⁾, даже болѣе: прямо брать назадъ предоставлен-

даются изъ магистратскаго вѣдомства во владѣніе бискупа застроенные мѣщанами земельные участки въ Кіевѣ. При этомъ говорится: „*takowe grunty... kx. Biskupowi u capitule iego u potomkóm ich na ozasy wieczne przysadzamy u skazuie my, aby takowe miesca u grunty mieszczanie Kiiowsey bez omieszkania u bez dalnego zatrudnienia kx. Biskupowi zarazem puscili u w nich go na potym nie turbowali. A któryby z mieszczan pod iurisdycyą iego zostać by nie chcieli, tym ma być wolno, czynsz zasiedziały zapłaciwszy, do pierwszej niedziele adwentu blisko przyszłej budowanie swoje znieść, pod utracieniem tegeż budowania do rąk kx. Biskupich. A któryby też zostać chcieli, to im broniono być nie ma*“. См. Труды Кіевской Духовной Академіи 1878 года, іюнь. Матеріалы для исторіи Западнорусской православной церкви, стр. 176. Я думаю, однакожъ, что здѣсь „*broniono być nie ma*“ относится не къ бискупу и его кантулѣ, а къ магистратской власти, которой мѣщане, желавшіе остаться подъ бискупскою юрисдикціею, подчинялись.

⁹²⁾ См. напр. Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2 № 76 (1772).

⁹³⁾ Для примѣра печатается здѣсь находящаяся въ Кіевскомъ Центральномъ Архивѣ въ числѣ отдѣльныхъ документовъ, не перелетенныхъ въ книги, эрекция, данная въ 1722 году Фельштинскому костелу Стремечкимъ, вотчинникомъ мѣстца Фельштина. Надобно замѣтить при этомъ, что Фельштину королевскою привилегіею предоставлено было магдебургское право. См. Baliński, *Starożytna Polska* II р. 960. Изъ помѣщаемой здѣсь эрекции видно, какъ вотчинникъ считалъ себя въ правѣ обременять обывателей своей маестности новыми налогами по своему усмотрѣнію.

„*Ponieważ do tych czas żadna fundacya, raczey erekcyo, ob desolationem locorum, do kościoła Felsztyńskiego w dobrach moich dziedzicznych, w wojewodztwie Podolskim leżących, miasteczku Felsztynie, znaleźć się nie może, tedy z woli u przezorności Boskiej takie czynię dyspozycyę u naznacsam z successorami swemi kościołowi Felsztyńskiemu in perpetuum rei memoriam et. B. W. M. honorem w te niżej opisane kondycyę: naprzód in vim dziesięciny z folwarku mego tylko iednego Moszkalowskiego pozwalam co roku dawać z krescenoyi moiey różnego zboża kop 40, to iest pszenicy dziesięć, żyta kop dziezjęć, hreczki kop dziesięć, owsa dziesięć kop, in quantum by nie było którego zboża, tyleż powinno się dawać iuszego, żeby wychodziło kop czterdzieści; pola z sianożęciami tak na potrzebę Jmści Xdza plebana, iako y dla poddanych iego, na dwunastu dworzyskach osiadłym,*

ные по такимъ документамъ земельные участки, не спрашивая согласія тѣхъ, въ пользованіи у кого участки сіи по документамъ состояли ⁹¹⁾.

Споры и всякія притязанія относительно владѣнія и пользованія землею со стороны людей, не имѣвшихъ на нее *земскаго* права, законъ отсылалъ къ безапелляціонному суду ⁹²⁾, т. е. усмотрѣнію вотчинника ⁹³⁾,

po czasie była ciąglego maczonym, y pastwisko dla była tamże wydzielone prze-
wzięto y ograniczone; takżeż stawek, na tymże gruncie naznaczony, który jest
pusty, wolno zostawić sobie dla wygody swejey; melcie w młynach Felsztynskich,
piwa wżezanie, górzalki kurzenie bez przeszkody moiej, do intraty należącoy, wrembu
w winy moie na potrzebę tylko święto, a nie na stronę wywozic; miejsce na ple-
bany koło kościoła, wkom naznaczyć, y ogród tamże perpetuis temporibus запи-
сать y swoich sukcesorów obliigate; szynku żadnego na kościelnym gruncie prze-
wzięto naznaczonym wykupić y nie pozwałm; *stółowego tak w mieście iako
po wsiach, do mnie należących y prawu temu podległych, po groszy sześciu od
pociągłego, od pielnego po groszy trzy, od żydów w rynku mieszkających po
groszy dziesięciu, od satylnych po groszy pięciu, tak na potrzebę Imci Xdza
plebana, iako y sług kościelnych.* Na reparację kościoła z aręd karozemnych, do
Felsztyna należących, una cum possessoribus, quotannis powinni będą dawać arę-
darzo karozemni po złotych dwa od sta do tegoż kościoła, osobliwie na wino z
swejey arędy moiej Felsztynskiej co roku pozwałm po złotych pięćdziesiąt. Ob-
ligatw Imię X-dz pleban et succedanei tego, aby curam animarum tych że dóbr
moich ludzi miał według obrządku kościelnego; w międzole y święto mszę świętą
spitowaną za dusze oycy mego, matki mojej, mnie, żony moiej, y sukcesorów
moich po mnie pozostałych, we srodę za dusze zmarłe w czyszczo zostaiące, które
żadnego z nikąd ratunku nie mają, aby odprawiali. Te punktka ręką własną moją
podpisuję y ad majus lumere podać które, za powtorem moim, in actis robo-
wać deklaruję. Dzieło się w Mikulincach 8 Julii 1722 roku. Józef Stremcecki, Sta-
rosta Tchalicki“.

⁹¹⁾ Ож. Арх. Юрос. Россіи ч. V, т. I № CXI (1718) — ч. VI т. 2, № 47 (1767); № 63 (1767); № 103 (1777); № 148 (1782).

⁹²⁾ Vol. Ig. VI, p. 560 § 66 (1658). „*Causae fundi incolarum... ad direc-
tum dominum pro cognitione et decisione remittuntur*“.

⁹³⁾ Образчикомъ вотчинной юстиціи въ дѣлахъ о земельномъ владѣніи
можетъ служить рѣшеніе вотчиннаго суда, напечатанное въ Арх. Юрос.
Россіи ч. VI, т. I прилож. № CLXXXII (1769). Изъ него видно, что рѣшенія
зависѣли отъ благоусмотрѣнія вотчинника. Разъ уже рѣшенныя дѣла посу-
живались вновь и переверпались или самимъ судившимъ вотчинникомъ или
его преемникомъ.

тѣмъ и вотчинные суды были въ земскихъ маестностяхъ, тѣмъ же маестностяхъ Рѣчи Посполитой былъ *Королевскій Задворный судъ*, или *Ассесорія* и *Референдарія* ⁹⁷⁾). Подъ охраною Задворнаго суда, поземельныя отношенія людей, сидѣвшихъ въ маестностяхъ Рѣчи Посполитой, конечно, были прочны; но не потому, чтобы защита Королевскаго суда придавала поземельнымъ отношеніямъ значеніе вещнаго права, а потому, что Королевскій Задворный судъ былъ органомъ вотчинной власти, которая принадлежала здѣсь не частному лицу, а государству.

Служебная масса, сидѣвшая на милости, не была однородна. Ее составляли троякаго положенія люди: *служебная шляхта*, *отчины* или *крѣпостные* и *вольные плебеи*, т. е. всѣ неизбѣжные шляхетства, но незакрѣпощенные: мѣщане, евреи ⁹⁸⁾, всякаго рода иноземные колонисты, въ томъ числѣ и русскіе раскольники ⁹⁹⁾, наконецъ всѣ вообще такъ называвшіеся *похожіе люди* ¹⁰⁰⁾.

⁹⁷⁾ Wandkie, *Historya Prawa Polskiego* стр. 673—679.

⁹⁸⁾ Лит. Стат. 1588 Разд. XII. Определительно также причисляетъ евреевъ къ *plebs* и конституція 1678 г. Vol. lg. V, p. 557.

⁹⁹⁾ Русскіе раскольники, бѣжавшіе отъ притѣсненій въ отечествѣ, и селившіеся во владѣніяхъ Рѣчи Посполитой, извѣстны были подъ именемъ *Пилипоновъ* или *Филиповцевъ*. Иногда они селились цѣлыми слободами. Ср. П. С. З. 1806. апр. 9 (22,085). Таково было извѣстное поселеніе *Вѣтка* въ маестностяхъ пана Халецкаго. См. Городскія поселенія въ Россійской Имперіи т. III, стр. 217. Такова была Спасова слобода, раскольникове поселеніе въ Чернобылѣ, мѣстечкѣ графовъ Ходкевичей. См. Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I, № CLXXVII (1780).

Въ указѣ Синода преосвященному Архіепископу Киевскому и Галицкому 28 окт. 1754 г. говорится: „Вѣдно вашему преосвященству послать по него (Черница Епифанія Яковлева) на Вѣтку, и амисезначательнаго бѣглеца, *имѣя въ Польской области, въ подданствѣ Халецкаго пана, въ селѣ Вѣткѣ, въ монастырѣ обрѣтающагося, черница Епифанія, призвать въ Киевъ... толькобъ на Вѣткѣ въ монастырѣ, въ которомъ онъ имѣетъ жителство имѣеть, обрѣтающіеся черница и другіе Халецкаго подданне о томъ его призываніи никакъ извѣстны быть не могли*“. См. Новое историческое извѣстіе о древнихъ строгольникахъ и помѣяхъ раскольниковъ протоіерея Андрея Іоаннова ч. 2, стр. 29. Вѣтковскіе раскольники назывались здѣсь *подданными* Халецкаго, и справедливо: они дѣйствительно жили *надъ вотчинникомъ* Халецкимъ, но только въ качествѣ вольныхъ плебеевъ, а не крѣпостныхъ.

Шляхта никогда не теряла способности къ земской поссесс-

Я позволяю себѣ привести здѣсь любопытный документъ. заключающій въ себѣ условія, на которыхъ графъ Янъ Ходкевичъ дозволилъ поселеніе раскольникамъ въ своей маестности Чернобыль.

	Прошеніе.	Помѣта.
1.	Церковь и монастыри по слободамъ становить по нашему закону и вѣрѣ, безъ всякаго утѣсненія отъ пановъ, и отъ есендзовъ, и отъ поповъ, и отъ жидовъ, и отъ мужиковъ, и отъ всякаго чина, якоже въ Гомли и на Вѣткѣ, безъ всякаго поруганія и порицапія, быть можетъ ли?	О построеніи церкви въ первыхъ пунктахъ что дозволено было прежде у защищеніе, то и теперь сіе такожъ подтверждается. Отъ церквей своихъ никакой подачки до замку, до духовенства польскаго давать вѣчно не будутъ. (Поселеніе началось съ 1772 года. Помѣщенныя здѣсь условія, какъ видно, позднѣе: имъ предшествовали другія, болѣе раннія).
2.	Поповъ намъ своихъ, по нашему закону и вѣрѣ, тримать чтобы было невозбранно и отъ всѣхъ вышнесписанныхъ чиновъ безъ всякаго поруганія, быть можетъ ли?	Имѣтъ поповъ своихъ по обыкновенному своему правилу и уставу ихъ дозволяется, и въ случаѣ оказавшихся имъ отъ кого обидъ и разореній каковыхъ, одолажается имъ на то изъ замку защита.
3.	Понамъ и чернцамъ и черницамъ въ мѣстѣ и по селамъ и по слободамъ ходить и ѣздить, и въ торгахъ и въ ярмонкахъ, или гдѣ прилучится, куповать или продавать збожје всякое, воскъ и медъ и масло и рыбу и холстъ и всякую рѣчь, такожъ и всякому купцу, во время льготныхъ лѣтъ, безъ торговаго и безъ перевозу и безъ оплаты быть можетъ ли?	Отъ всякихъ товаровъ, которые куповаться или продаваться будутъ, отъ ихъ руки ничего не будетъ надлежать оплаты въ аренду, но только отъ тѣхъ, которые продавалибъ, или которые отъ нихъ куповалибъ, до аренды оплата надлежать будетъ подлугъ инструктора. Къ томужъ буди бы кто, не продавъ здѣсь товаровъ, пожелалъ бы вывозить за границу, въ Литву, то тотъ тогда отъ этихъ товаровъ.

(in ¹⁰¹), но вольныхъ плеевъ законъ допускатъ лишь къ праву на

4. Рыбу ловить всѣмъ и всякимъ посудомъ и езами, въ рѣкахъ и въ озерахъ и въ затокахъ и по ямамъ и затокамъ, лѣтомъ и зимою и всякимъ часомъ, невозбранно и бесплатно, быть можетъ ли?	Понеже озера и езы которые до аренды належать, то ловить на нихъ рыбы не свободно; а которые уступы и озера до аренды не слѣдуютъ, въ тѣхъ свободно рыбу ловить такимъ образомъ, какимъ и обыватели Чернобыльскіе ловятъ.
5. Гдѣ прилучится въ купечествѣ, въ торгахъ и въ ярманкахъ, когда напреже кто изъ нашихъ людей начнетъ торговать, чтобъ жида или мѣщане, такожь и всякаго чину, цѣны бы не поднимали и не перешкодичали.	Буди бы кто имѣлъ препятствіе дѣлать въ гандляхъ купеческихъ или въ покупкѣ чего нибудь другога, имѣется на то власть и правосудіе въ замку.
6. Подводы и караулы и прогоны и жолнерскіе постои не имѣть можетъ ли?	Отъ постоевъ жолнерскихъ, подводы тожь и панцины, свободны всегда быть имѣютъ.
7. Грунту и сѣножати и лѣсу и дворовую и огородную обиходность довольно быть можетъ ли?	По желанію и необходимой надобности, грунтовъ и сѣнокосовъ и лѣсовъ и огородовъ дано ему быть имѣеть.
8. Байдаки и дубовки и челны малые и большіе про с ой обиходъ держать можно ли?	Кому сколько будетъ возможно на байдаки, челны и протчее, пушай всякъ себѣ въ томъ удовольствіе имѣеть, да и мѣщане, которые сколько могутъ, пушай имъ въ томъ удовольствіе будетъ.
9. Медъ и квасъ и пиво про свою нужду въ домѣхъ своихъ варить можно ли?	Дозволяется сіе, только бы оно было для своей имъ надобности, домовою потребы.
10. Въ будынки, которыхъ мы сами збудовать не исправимся, панскимъ коштомъ въ выплатку збудовать, или по провѣбъ чіей, можно ли?	Буди время на то дозволить, зъ скарбу, что можно будетъ, строить будынки. Будижъ послѣдуетъ собственная своя кака я работа, то тогда, не упоая, пушай всякъ себѣ самъ строить будынки долженъ.

имущество движимое ¹⁰²), а отчизные люди или крѣпостные даже и

11. Поставя кто отъ себя хату какую-либо или весь дворъ и всякую рѣчь, своимъ коштомъ дѣлавши, и восхоцеть кому продать, можно ли будетъ?

12. Живши за вашею и поставя себѣ будынки и дворъ, (или) взойдетъ въ гоговой дворъ, построенный панскимъ коштомъ, и выплатившись, и будетъ ему какое несходствіе или обида за вашею, и не скоцетъ за вашею, и восхоцеть куда итти, за границу или за иного пана, съ своимъ имуществомъ, вольно ли будетъ и невозбранно или нѣтъ?

13. И на то на все много ли будетъ свободы?

14. По простествіи льготныхъ лѣтъ, по чему будетъ съ двора платы, или какъ и съ чево ваше графское сіятельство положите?

Кто своимъ собственнымъ изданиемъ можетъ построить будынокъ, или садъ завести, свободно ему будетъ кому другому это свое собственное продать, кто пожелаетъ въ него купить.

Продавши кому будынокъ, вольно ему будетъ, куда пожелаетъ, и уступить, оставя по себѣ того дому хозяина.

(Переуступка пляцовъ совершалась, не испрашивая каждый разъ особаго разрѣшенія экономіи)

Слободы дается годовъ на десять.

По окончаніи тѣхъ вольныхъ годовъ, платить должны отъ полволоки грунту денегъ шесть рублей, такъ якъ и прочіе здѣшніе обыватели: а неимѣющіе грунту съ пляцу и огороду безъ покосу 8 золотыхъ польскихъ и грошей 13, а съ покосомъ золотыхъ польскихъ тринадцать и грошей двадцать.

(По имѣющимся у меня свѣдѣніямъ, за пляць въ 1000 кв. сажень до 1810 г. платилось 8 золотыхъ, т. е. 1 р. 25 к.; потомъ, съ 1810 до 1872 года, уже отъ 4 до 5 рублей; а теперь экономія за десятину усадебной земли требуетъ по 18 рублей).

движимымъ имуществомъ пользовались только на милости ¹⁰³). И опять:

15. Въ жолнерство, или въ казачество, или въ гусарство, или въ заводы и всякую драку, изъ нашихъ людей не брать вѣчно?	Созволяется, съ тѣмъ что ани въ жолнерство ани до другихъ дракъ употребляемы никогда не будутъ.
16. Аще паче чаянiя потребуется отъ Россiи изъ вашей маестности взять солдатъ, обстоятельство какое можете-ль возымѣть ваше сiятельство?	Дворъ въ томъ свое тщанiе прилагать будетъ, чтобы оныхъ сохранять всегда и отъ таковыхъ случаевъ.
17. Охоту аще кто возымѣетъ за утками, за тетерюками, за разными птицами и за всякимъ звѣремъ, кромѣ вашей надворной охоты, вольность нашимъ въ стрѣльбѣ и въ ловитвѣ быть можетъ ли?	Дворъ содержитъ оную полевую охоту; однакожь, буди кто того пожелаетъ, великихъ препаствiй въ томъ не чинить: малою охотою довольствоваться можетъ.
18. Въ мѣстахъ и въ торгахъ и ярманкахъ съ хлѣбнова торгу торгова не брать можетъ ли?	Уничтоженъ.
19. Жиды и корчмы въ нашей слободѣ чтобы не было; се быть можетъ?	Въ слободахъ ихъ никакихъ корчемъ не будетъ.
20. Пчелы водить нашимъ людямъ волно ли?	Пчелы по садахъ заводить дозволяю, буди кто пожелаетъ.
21. Отъ олею и льну, такожде и отъ перепечайства и рѣзничества, ради себя и на продажу трефное рѣжущимъ, чтобы бесплатно до аренды и кагалу быть можетъ ли?	Отъ олею и льну ничего все до аренды платить не надобно; такожь и отъ перепечайства, рѣзничества, ради себя и на продажу трефное рѣжущимъ, ничего платить не надлежитъ до аренды и кагалу.
22. Чернцамъ нашимъ и черницамъ и поцамъ, когда что прода-	Чернцы ихъ и попы и черницы продавать или куповать въ

отчизные люди привязаны были къ маестности безъ выхода; но вольные

	<p>вѣчно, быть можетъ ли?</p>	<p>городѣ, ничего отъ того платить до аренды не должно будетъ.</p>
<p>23. Всякимъ ремесленникамъ, которой что умѣть, и тую свою работу стануть продавать на торгу или въ домѣ, чтобъ до аренды и цѣху не платить вѣчно, можетъ ли?</p>	<p>Всякіе ремесленники что будутъ робить, и тую свою работу кому нибудь продавши, ничего затое платить до аредды и цѣху не имѣють.</p>	
<p>24. Который товаръ на возу продается, чтобы съ того товару до аренды не платить, быть можетъ ли?</p>	<p>Якій только товаръ на возу продается, то отъ того товару до аренды подлугъ инструктора платить должны будутъ.</p>	
<p>25. Отъ всѣхъ товаровъ, кототые на помѣрь продаются бельцами, чтобъ съ того товару до аренды не платить, быть можетъ ли?</p>	<p>Отъ всѣхъ товаровъ, которме на помѣрь продаются бельцами, платить должны будутъ, кромѣ олею, отъ котораго ничего платить не будутъ.</p>	
<p>26. Шали намъ по своимъ каморамъ или на дворѣ, про свой обыходъ, держать можно ли будетъ?</p>	<p>Шали хотя дозволяются купцамъ имѣть въ крамницахъ... имѣють оплачивать до аренды, ничего не утаивая предъ арендраремъ; а буди бы показалась ваги какая утайка на тѣхъ шаляхъ, которыми важать товары....</p> <p>(Здѣсь, имѣющійся у меня списокъ, къ сожалѣнію неисправенъ).</p>	

¹⁰⁰⁾ Лит. Стат. 1588. Разд. XII арт. 13.—Ср. Антоновича изслѣдованіе о крестьянахъ въ Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2 стр. 17. См. также выше примѣч. 90. Резолюція Rady Nieustajacey 12 марта 1784 г.

¹⁰¹⁾ Ср. Лит. Стат. 1588. Разд. III, арт. 30 § 2.

¹⁰²⁾ Лит. Стат. 1588. Разд. VIII арт. 9 Ср. Разд. XII арт. 2.

¹⁰³⁾ Имущественная неспособность отчизныхъ людей положительно освящена Литовскимъ статутомъ 1588 г. Именномъ: въ Разд. VIII арт. 9. Статутъ дозволяетъ посполитымъ вольнымъ людямъ распорядиться по завѣщанію своимъ движимымъ имуществомъ, но умалчиваетъ при этомъ о людяхъ отчизныхъ. Съ другой стороны, дворовой челяди, которая, на осно-

плебеи могли переходить изъ-за одного пана подъ другого, а шляхтичъ, приобрѣтая земскую possessiю, выходилъ даже изъ служебной массы и становился *вольнымъ обывателемъ*.

Въ видѣ *земской possessiи*, или что то же, *земскимъ, шляхетскимъ правомъ*, шляхта могла приобрѣтать землю и въ собственность (*dziedzictwo*) и могла *держать чужую землю*, въ заставномъ, напримѣръ, или арендномъ владѣнiи (*zastawna* или *arędowna possessya*). Для этого требовалось однакожь непремѣнно: а) *recognitio* или по крайней мѣрѣ *roboratio* въ урядовыхъ актахъ той сдѣлки, по которой владѣнiе приобрѣталось и б) урядовое *увязанье, intromissio*, т. е. вводъ во владѣнiе ¹⁰⁴⁾. Владѣвшiе на *земскомъ правѣ*, пользуясь даже чужой землей, не дѣлали собственника ея своимъ паномъ. сидя на землѣ, они не сидѣли подъ ея вотчинникомъ, не подчинялись его зверхности ни юрисдикци и имѣли противъ него, по свосему владѣнiю, какъ петиторный, такъ и possessорный искъ ¹⁰⁵⁾. Подъ вотчинникомъ и на его милости шляхта состояла только тамъ, гдѣ принимала въ свое пользованiе землю, не обезпечивъ формально за собою *земскаго права* ¹⁰⁶⁾.

ванiи Разд. XII арт. 21, уравнивается съ отчизными людьми, дозволяется въ Разд. VIII арт. 8, приобрѣтать по завѣщанiю только движимость, но не иначе, какъ вмѣстѣ съ отпускомъ на волю, т. е. съ выходомъ не въ отчизные люди, а въ вольные плебеи.

¹⁰⁴⁾ Ср. Vol. Ig. II p. 940 § 25 (1576).—Ostrowski, Prawo Cywilne Narodu Polskiego т. I, стр. 234.—Bandtkie, Prawo Prywatne Polskie стр. 368 и 369.—Burzyński, Prawo Polskie Prywatne II стр. 504.

¹⁰⁵⁾ Лит. Стат. 1588. Разд. IV арт. 92 §§ 1—3; Арт. 100.

¹⁰⁶⁾ Ср. Лит. Стат. 1588. Разд. III арт. 5 § 2 и арт. 30. Послѣдствiя не-обезпеченiя формальнымъ порядкомъ земскаго права на недвижимое имущество видны изъ слѣдующаго примѣра. Арх. Югоз. Россiи ч. I. т. I, № 115 (1595) „Я, Юрей Ивановичъ Черторыйскiй, а я, малжонка его милости, Александра Анѣдриевна Вишневецкого, чинимъ явно и визнаваемъ. што которое имене, въ повете Луцкомъ лежащее, село Пересопница... въ давныхъ часовъ, продкове мои, Юря Чорторыскаго, на церковь монастыря Пересопницкаго.... надано; *нижли тоє надане одъ предковъ моихъ певнымъ, вечнымъ правомъ фундовано, певными записами варовано и на врьдѣ сознано не было, зачимъ порядокъ у монастыре Пересопницкомъ былъ усталъ....* и до того было пришло, же я, Юрей Чорторыскiй, тотъ монастырь и село Пересопницу еє

Различіе классовъ служебной массы, въ практикѣ, имѣло вліяніе на большую или меньшую льготность условій пользованія землею; но юридическое свойство сего пользованія было одинаково для всѣхъ. Всѣ сидѣли равно на милости: вольные, имѣвшіе право выхода, такъ же точно какъ и крѣпостные; шляхта, не обезпечившая за собою земскаго права, такъ же какъ и плебеи; мѣщане магдебургій такъ же какъ и обыватели мѣстечекъ, не пользовавшихся магдебургскимъ правомъ.

Переворотъ, освященный Люблинскою Унією, раздѣлилъ магдебургіи на два класса: по землѣ, на которой онѣ стояли, однѣ изъ нихъ, сдѣлались добрами Рѣчи Посполитой, другія вошли въ составъ земскихъ маетностей. Тѣ и другія одинаково потеряли значеніе общинъ, стоявшихъ внѣ всякаго вліянія какихъ либо посредствующихъ властей, и зависѣвшихъ единственно и непосредственно отъ господаря: магдебургіи Рѣчи Посполитой, по различію маетностей экономическихъ или столовыхъ, королевскихъ и духовныхъ, подчинились экономической администраціи, старостамъ и владѣльцамъ духовныхъ бенефицій; земскія—поступили во власть частныхъ вотчинниковъ¹⁰⁷). Шлягетные частные вотчинники не имѣли права учреждать у себя мѣстечки иначе, какъ по королевскимъ привилегіямъ¹⁰⁸); но магдебургское право и устройство своимъ мѣстечкамъ давали они сами. Жалія магдебургское право собственною властію, они такъ же собственною властію ограничивали и приостанавливали его дѣйствіе¹⁰⁹).

Существенное преимущество, которое всякая магдебургія давала своимъ гражданамъ, состояло въ обезпеченіи ихъ отъ закрѣпощенія. Мѣщанинъ, какъ членъ магдебургіи, уже по тому самому не былъ от-

милости, пани Василевой Загоровской... сестре своей, у двохъ сотъ копахъ грошей Литовскихъ заставилъ былъ^а. Если наданье монастырю, безъ соблюденія условій, установленныхъ закономъ для перехода изъ рукъ въ руки права на недвижимость, не было крѣпко, то тѣмъ больше должны были имѣть это въ виду частныя лица, приобрѣтавшія землю.

¹⁰⁷) В. Антоновичъ, Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I, стр. 54 и слѣд.—Владимірскій-Будановъ, Нѣмецкое право въ Польшѣ и Литвѣ стр. 269 и 270.

¹⁰⁸) Skrzetuski, Prawo Polityczne Narodu Polskiego т. II, стр. 132.

¹⁰⁹) Примѣры: Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I, № CXV (1720); тамъ же ч. VI т. I, № CXLIV (1630). Ср. Антоновичъ и Владимірскій-Будановъ loc. cit. въ примѣч. 107.

чизнымъ чловѣкомъ ¹¹⁰⁾, и сколько бы ни жительствоваѣ въ магдебургѣ, не засиживаѣ тѣмъ установленнаго Литовскимъ Статутомъ земства ¹¹¹⁾. Но, что касается права на землю, то и въ прежнее время магдебургѣ не давали его; тѣмъ менѣ могли онѣ дать его при упадкѣ ихъ значенія въ Рѣчи Посполитой. И дѣйствительно, мѣщане не имѣли права на землю ни въ магдебургіяхъ Рѣчи Посполитой ¹¹²⁾,

¹¹⁰⁾ Арх. Югос. Россіи ч. VI т. 1, № CXLIV (1630) стр. 466. „Andrzej z Wysokiego Kaszowsky... oznajmuie, iż ia, chcąc majątność mą Ostrożecką dzieziczną... do pierszey przywieść nietylko osady ale y ozdoby... *przywróciwszy im dawne prawa Mayd-burskie*, od najśniejszych królów. Polskich, ieszcze za xiążąt Ostrożeckich miastu temu nadane, *tak i żeby już nie tylko teraz, ale y zawsze ludźmi sobie wolnemi zastawali*, w dispozity, arendzie, zastawie y wyprzedaniu, tak gróntow iako y posad swoich, bezpiecznemi, *aż też y w odmianie pomieszkania, jeżeli by im ze mną lub z successorami temi żyć było nie lubo...*“

¹¹¹⁾ Лит. Стат. 1588. Разд. XII, арт. 13, § 1.

¹¹²⁾ Ср. Vol. lg. VII p. 152 (1764). „Wszystkie prawa, a mianowicie konstytucye 1676 y 1677 reassumując, *ażeby dobra mieyskie nieruchome, iako haereditas publica Rzeczypospolitey...* żadnym zapisóm, donacyóm y testamentowej dyspozycyi dla dnohowieństwa.. nie podpadały. waruiemy“. Рѣчь Посполитая или власти, именовемъ ея дѣйствовашія, въ самомъ дѣлѣ распоряжались ими имуществомъ по своему усмотрѣнію, не стѣсняясь правами магдебургіи. Вотъ примѣры: Арх. Югос. Россіи ч. V т. I, № XX (1568). Сигизмундъ-Августъ освобождаетъ слугу своего, Василя Коледу, и принадлежавшій ему пляцъ съ домомъ въ Луцкѣ изъ пріисуда мѣстскаго и отъ всякихъ платежей, мѣсту слѣдовавшихъ, и постановляетъ, чтобы на будущее время Коледа „одно передъ замковымъ врядомъ тамошнимъ, и то не инымъ только земскимъ или магдебургскимъ правомъ усправедливаться маєтъ“. Ср. еще А. З. Р. т, III, № 125 (1581); выписано выше въ примѣч. 25.

Въ 1776 г. въ Литвѣ всѣ магдебургѣ, за исключеніемъ важнѣйшихъ городовъ, уничтожены. При этомъ положено: „Kommissya Skarbowa ma nieodwłocznie zesłać do tychże miasteczek lustracye, przez dobranych na to zdolnych lustratorów, którzy... *gruntu ich z uwagi dobroci y położenia, tak mieszkanców miasteczek, iako wsi do nich należących, proporcjonalnie do wartości otaczających, y dla mieszczan zostawioszy, dokładną lustracyę, opiszą, a co by z gruntów, ktorych by sami mieszkańca, bliżsi będąc czynszowania ich zarabiać nie mogli, pozostawalo, praeferibilis Starostóm y ustronnym obywatelóm, sine praejudicio mieszczan czynszować chcącym, w uložoney taxy daninie postąpić*“. См. vol. lg. VIII, p. 929 § 2 (1776).

ни въ земскихъ ¹¹³⁾; ни въ составѣ мѣстскихъ общинъ ¹¹⁴⁾, ни каждый въ отдѣльности ¹¹⁵⁾.

Жалую своему мѣстечку магдебургское право, вотчинникъ просилъ иногда о подтвержденіи своего жалованья королевскою привилегіею Въ

¹¹³⁾ Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I № XXV (1600) стр. 99. Грамота князя Сангушко-Коширскаго мѣстечку его Горохову на магдебургское право: „Z laski i z dobroci swojej, iako panowie naprzemioko poddanych swoich... prawo im saskie majdeburskie... nadaemy... tylo całą swoją zwierzchność przy sobie zostawiamy; tak iż wszystkie mieszczanie nasze Horochowscy i z potomkami swemi i żonami, starym zwyczajem, zwłaszcza co się sądów prawnych i wolności ich tycze, podlegać winni“.—Тамъ же № CXV (1720). Грамота графа Сенявскаго мѣсту его Николаеву: „czyniąc oraz zadosyć proźbie mieszczan tamiecznych tę im y potomkóm ich wiecznemi czasy nadaje prawo... iednakże prawu temu dziedzicznemu i sukcesorów moich nie deneguiąc“.

¹¹⁴ См. выше примѣч. 112.

¹¹⁵⁾ Въ мѣсткахъ и мѣстечкахъ Речи Посполитой. Королевское мѣстечко Хмельникъ пользовалось магдебургскимъ правомъ. См. Baliński, Starożytna Polska II pp. 1019—1024. Между тѣмъ вотъ указанія относительно поземельныхъ отношеній Хмельницкихъ мѣщанъ: Арх. Югоз. Россіи ч. VI т. 2 № 103. (1777). „My, urząd miejski Chmielnicki, widząc sianożęć pustoszącą... po nieboszczyku Hryćku Jowtuszenku... z dyspozycyi zamkowej Chmielnickiej nadaemy tę wspomnioną sianożęć Petrowi, zięciowi Jaremenkowemu wiecznemi czasy do trzymania, zażywania i rządzenia oną, oddając tę wyrażoną sianożęć w wieczną possessiā wyrażonemu Petrowi... ponieważ jego sianożęć własną w Dupnatej mogile na skarb odebrano, i za jego sianożęć odebraną te iemu wyrażoną sianożęć nadać wiecznie z zamku Chmielnickiego przykazano, i tej sianożęci, nadanej iemu, kreujemy go własnym, prawdziwym i wiecznym gospodarzem“.—Тамъ же № 150 (1782). Здѣсь Хмельницкій староста вообще о поземельныхъ отношеніяхъ Хмельницкихъ мѣщанъ выражается слѣдующимъ образомъ: „jako do rozrządzenia zawsze skarbowego i nadania, komu się zdawać będzie, grunta i sianożęci należą, a tylko chudoby, budowle i inne dorobione miątki właścicielóm, posiadającym po ojcach, zostawiają się...“

Въ мѣстечкахъ земскихъ. См. напр. Арх. Югоз. Россіи ч. VI, т. 2, № 255 (1791). Документъ, выданный вотчинникомъ Боржендскимъ вольнымъ людямъ, желавшимъ принять осѣдность въ принадлежащемъ ему мѣстечкѣ Прилукахъ. Здѣсь ясно обозначено отношеніе къ землѣ обывателей вла.

этомъ случаѣ мѣстечко поступало въ протекцію короля, то есть подѣ

дѣльческихъ мѣстечекъ. При облятѣ въ Винницкихъ градскихъ актахъ, документъ этотъ называется „zapewnienie... na budowanie się *prawem mieyskim*“. А въ самомъ документѣ вотчинникъ выражается такъ: „zapewniam supplikantów, iż będą mieli prawo na budynki, na futorach pobudowane, iako też i na drzewa tamże posadzone, iako i pasieczyska“.

Конечно, мѣстечко Прилуки, къ которому относится сдѣланное сейчасъ указаніе, можетъ быть, не было магдебургією. Но земельныя отношенія земскихъ магдебургій и не могли въ чемъ-либо отличаться отъ земельныхъ отношеній владѣльческихъ мѣстечекъ, не имѣвшихъ магдебургскаго устройства. Чтобы убѣдиться въ этомъ см. Zbiór Rezolucyi Rady Nieustającej т. I, стр. 54. № 65. Резолюція 9 февр. 1791 г.

Здѣсь говорится:

„Konstytucya 1588 r. ...zakazuje wydawać z Kancellaryi Kor. gleyty sługóm i poddanym; zaś ani w tey konstytucyi, ani w innych, oprócz ordynacyi Sądów Assessorskich W. X. Lit. w konstytucyi 1766 r... i ordynacyi roku 1764 Sądów Assessorskich koronnych, pod wyrazem: № 4. Regestr expulsionum, do którego należeć będą nie tylko sprawy expulsyjne z dóbr, ale też i violationis privilegiorum zaszytych, nie znayduie się wypisanie fori dla mieszczan miasteczek dziedzicznych przeciw ich panóm dziedzicóm. Czyli więc mieszczanie miast dziedzicznych, tak swieckich iako i duchownych, z ich panami, pod tytułem violationis privilegiorum rozsądzać się mogą? i iakowe forum sprawóm takowym iest przyzwoite?“

На этотъ вопросъ послѣдовала резолюція: что дѣйствующіе законы „miast ziemskich i dziedzicznych Sądóm Zadwornym do sądzenia nie podają, i owszem oneż od tey iuryzdykcyi wyimują, ordynacya zaś 1764 roku ..wzmiankująca sprawy violatorum privilegiorum, niema bydź inaczej rozumiana, tylko o tych sprawach i miastach, które wyraźnemi konstytucyami Sądóm Assessorskim są wyraźnie do sądzenia zostawione, i które przez przywileie, od obywatelów miasteczek dziedziców tymże miastóm nadane, forum w Assessoryi oznaczone mają“.

Слѣдовательно, по толкованію Постояннаго Совѣта (Rady Nieustającej), если владѣльческое мѣстечко не было королевскою привилегією, по исключенію, опредѣлительно поставлено подѣ защиту Ассессоріи, то все равно, имѣло ли оно магдебургію или нѣтъ, земельныя отношенія его мѣщанъ, законъ совершенно предоставлялъ благоусмотрѣнію вотчинника.

Право собственности на мѣстскія земли предоставлено мѣщанамъ несомнѣнно только революціоннымъ сеймомъ. Но постановленія сего сейма,

покровительство Пѣчи Посполитой¹¹⁶). Конвокаціонный сеймъ 1764 года постановилъ, что преимущества земскихъ магдебургій, обозначенныя въ локаціонныхъ актахъ вотчинниковъ и затѣмъ утвержденныя правительствомъ, не могутъ быть отмѣняемы вотчинною властію¹¹⁷). Въ королевскихъ привилегіяхъ, которыми послѣ сего, по просьбѣ вотчинниковъ, утверждались земскія магдебургіи, всегда оговаривалось, что еслибы вотчинникъ не соблюдалъ условій, выраженныхъ имъ въ

признаны потомъ недѣйствительными. См. Арх. Югоз. Россіи ч. V, т. I, № CCIV. Prawo pod tytułem: *miasta nasze królewskie wolne w państwach Rzeczypospolitey*, uchwalone dnia 18 kwietnia, 1791.

§ 1) »Miasta wszystkie królewskie w krajach Rzeczypospolitey za wolne uznajemy«.

§ 2) »Obywatelów takowych miast, jako ludzi wolnych, ziemię w miastach przez nich osiadłą, ich domy, wsie y territoria, gdzie jakie do których miast prawie teraz należą, własnością ich dziedziczną być przyznajemy«.

§ 6) »Wolno też będzie dziedzicom na swoich gruntach miasta z ludzi wolnych zakładać, albo rolników wólnością nadać, iako też miasta swe dziedziczne lokalnemi zrobić; takowe jednak osady nie będą mogły wchodzić w poczet miast wolnych, tylko, dgy dziedzic instrumentem lokacyinym nada im ziemię dziedziczną, a na ten czas my, krol, diploma confirmationis tego instrumentu za prozbą samego dziedzica wydamy, y instrument lokacyiny dziedzica wpisać w też diploma rozkażemy«.

¹¹⁶) Примѣры: Арх. Югоз. Россіи ч. V, т. I № XXV (1601); № XXVIII (1605); № CLIV (1761). „Żeby zaś tym osobliwszey toż miasto nowo orygowane (вотчинникомъ Дунницымъ-Карвицкимъ), Mizocz Wielki nazwane, łaski naszej dobroć uznało... *w protekcyą naszą królewską biorąc i łaskawie przyjmując*, oneż i każdego w niem mieszkającego, będącego, sprawy swe odprawującego, gļejtem naszym od wszelkich wiolencyi, inwazyi i impetycyi warujemy i ubezpieczamy.

Vol. Ig. VII p. 759 (1768). „Pozwalamy mu (Примасу, князю Подоскому, вотчиннику мѣстечка Шрепска) wydać przywilej locationis na zdawna założone miasto Srzensk... *a ten przywilej dgy przez nas approbowany będzie, tę moc y wagę mieć powinien będzie, iak gdyby go cała Rzeczpospolita approbowała*“.

¹¹⁷) Vol. Ig. VII p. 85 (1764). „Miasta in fundis Terrestribus haereditariis za przywilejami Nayiasniejszych królów, jure Theutonico albo Culmensi lokowane, aby w opisie tych wolności, które im jure originali locationis pozwolone są, na zawsze zostawały, władzą terazniejszey konfederacyi postanawiamy“.

локаціонномъ актѣ, то магдебургія можетъ призывать его, какъ нарушителя королевской привилегіи, въ Задворный Судъ ¹¹⁸⁾. Въ то же время принято было за правило, оставлять подъ защитою Задворнаго Суда вообще населеніе маестностей, которыя, путемъ промѣна, продажи или пожалованія, передавались изъ владѣнія Рѣчи Посполитой въ частную собственность и обращались въ земскія добра ¹¹⁹⁾. Въ послѣднія вре-

¹¹⁸⁾ См. напр. Gawarecki, Przywileje miastóm wojewodztwa Płockiego. Warszawa 1828, стр. 27—36. Королевскій привилей 1767 года, мѣстечку Бѣзунь.

„Za zezwoleniem fundatora (Андрея Замойскаго) *wo naszą protekcyą oneż* (мѣстечко) *przyjmujemy*, i gleytem naszym każdego w nim mieszkającego od wszelkiej wiolencyi i gwałtowności zasłaniamy i obwarowane byдъ deklarujemy... A gdyby w przyszłym czasie od którego z dziedziców miasta tego Bieżunia, nieieysze prawo i przywilej nasz w iakim punkcie naruszony y niedotrzymany byдъ miał, *Magistratowi i całemu miastu dla upomnienia się ...za dobrowolnym ...fundatora zezwoleniem, sąd nasz Assesorski... naznaczamy i postanawiamy*“.

Арх. Югоз. Россіи, ч. V т. I, № CLXIII (1773). Привилей Смѣлѣ, мѣстечку князей Любомірскихъ. Здѣсь выражено, что привилей дается по просьбѣ вотчинника „z tą jednak kondycyą następującą y przez samychże dziedziców obmyśloną y przyjętą, że obywatele tegoż miasteczka w sprawach, tyczących się prawa magdeburskiego y z niego wypływających wolności do sądu naszego Zadwornego Assesorskiego zawsze należeć będą, y o których niedotrzymanie, tak terazniejszych, jako y następujących dziedziców Smilanskich, do tychże sądów Assesorskich pozywać wolność mieć powinni, *a pod protekcyą naszą królewską zawsze zostawać mają*“.

Балинскій, Starożytna Polska II стр. 1423. Привилей Почаеву 1778 г. „...toż miasteczko w sprawach tyczących się przywileju do sądu naszego Assesorskiego zawsze należeć powinno będzie, *a mieszczańkowie pod protekcyą naszą zostawać mają*,... dziedzice wyłamywać się od jurysdyкcyi tychże sądów w sprawach o niedotrzymanie przywileju i prawa locationis nie będą mogli“.

Ср. еще Dziennik Ekonomiczno-Handlowy 1792 г. за апрѣль, стр. 124—147. Привилей Бялачеву, мѣстечку Короннаго Референдарія Малаховскаго, 1787 г.

¹¹⁹⁾ Vol. lg. VII pp 778 и 779 (1768); VIII pp. 209 и 671 (1775); p. 900 (1776).—Арх. Югоз. Россіи ч. V т. I № ССII (1790). Сеймовая конституція о староствахъ Каневскомъ, Богуславскомъ, Бѣлоцерковскомъ и Хмельницкомъ, подаренныхъ республикою въ земскую собственность Стани-

мена республики, вотчинники испрашивали также иногда королевское подтверждение для привилегій, которыя они давали селившимся у них иностраннымъ колонистамъ ¹²⁰⁾.

Въ слѣдствіе сего въ нѣкоторыхъ земскихъ маестностяхъ было населеніе, владѣвшее землею на служебномъ положеніи, безъ земскаго права, но подъ защитою Задворнаго Суда. Представляется вопросъ: каковаго свойства было владѣніе такого рода?

Отвѣтомъ служить конституція 1776 года, которою всѣ земскія магдебургіи въ Литовскомъ княжествѣ, состоявшія въ королевской протекціи и пользовавшіяся защитою Задворнаго Суда, отданы были въ

славу-Августу, а отъ него переданныхъ Понятовскимъ и Браницкому. „Przywileie i konstytucje, wolności dla miast i wsi, tudzież ich mieszkańców w tych dobrach w nienaruszonej mocy zachowujemy i o to forum dla tych mieszczan w Assessorii, a dla tych chłopów w Referendaryi determinujemy, ostrzegając, że to nigdy ważności dziedzictwa dóbr tych nadwątląć nie będzie mogło“.

¹²⁰⁾ Такимъ образомъ менониты, поселившіеся въ маестностяхъ графа Прота Потоцкаго, получили въ 1791 году отъ вотчинника привилегію, которая была утверждена королемъ. См. П. С. З. 1803 іюля 11 (20, 843). А также Фундуклея Статистическое описаніе Кіевской губерніи ч. II. стр. 522.

Выбицкій, бывший редакторомъ проекта новаго кодекса, составленнаго по порученію сейма Замойскимъ, замѣчаетъ между прочимъ: „Umowy czyniące się wspólnie, powinny być uroczyste. Lęka się dziś kazdy, a osobliwie cudzoziemiec zawrzeć u nas kontrakt, bo rzadko go dotrzymujemy, y na niedotrzymującego mało sprawiedliwości. Niech więc powszechną będzie w nowym prawie reguła, że iakieykolwiek kondycyi y stanu człowiekowi dany kontrakt przez szlachcica, powinien co do słowa być exekwowany“.... „Ktoby zaś z partykularnych właścicieli sprowadził do siebie manufakturzystów y iakie fabryki zakładał, życzyłbym, aby to ustanowienie Seymem było ztwierdzone, tak, aby ci, którzy by takową kompanią składali, pod obroną Rzeczypospolitej byli, y od dziwactwa nie zawisli dziedzica, mając z nim forum ukrzywdzeni w Assessorii“. См. Listy patryotyczne 1770 г. т. 2 стр. 59.

Дѣйствительно, въ общественномъ строѣ шляхетской республики, поземельныя отношенія людей, состоявшихъ подъ доманіальною властію, могли получать нѣкоторую гарантію единственно только въ королевской протекціи и въ защитѣ Задворнаго Суда. Но для сего требовалась особая королевская привилегія. См. Zbiór Rezolucyi Rady Nieustającej т. 1, стр. 54 № 65. Выписано выше въ примѣч. 115.

полное распоряженіе вотчинниковъ ¹²¹⁾. Ясное дѣло, что, принимая подъ свое покровительство обывателей земскихъ маестностей, Рѣчь Посполитая считала такое покровительство только правомъ своимъ противъ вотчинниковъ, но не обязанностию относительно покровительствуемыхъ ¹²²⁾. Сіи послѣдніе во всякое время, по усмотрѣнію Рѣчи Посполитой, могли быть возвращены въ полное распоряженіе вотчинника, и потому, собственно говоря, никогда не выходили изъ прекарнаго положенія.

Кардинальными законами 1768 года, въ статьѣ XVIII, было постановлено:

„Дозволяется, на опредѣленныхъ законахъ основаніяхъ, *jus emphyteusis*, предоставленіе котораго, разъ сдѣланное, остается ненарушимымъ.

„Право сіе допускается во всѣхъ областяхъ Рѣчи Посполитой на земляхъ дѣйствительно пустопорожныхъ и при явственной для вотчинника земли выгодѣ.

„Въ столовыхъ имѣніяхъ *jus emphyteusis* предоставляется королемъ; въ королевщинахъ—старостами и державцами, но съ королевскаго утвержденія; въ духовныхъ имѣніяхъ—духовенствомъ съ дозволенія духовнаго начальства, а во всѣхъ вообще бенефиціяхъ, въ которыхъ *jus collationis et nominationis* (право подаванія, патронатъ) принадлежитъ королю, сверхъ того и съ королевскаго утвержденія; наконецъ въ имѣніяхъ шляхетскихъ—вотчинникомъ.

„Приобрѣтать *jus emphyteusis* позволяется свободнымъ людямъ всякаго званія: польскимъ подданнымъ и приходнямъ изъ-за границы, мѣщанамъ и земледѣльцамъ, въ мѣстечкахъ и селеніяхъ.

¹²¹⁾ Vol. lg. VIII p. 928. § 2 (1776).

¹²²⁾ Островскій, Prawo Cywilne Narodu Polskiego I, стр. 38, а за нимъ Бандтке, Prawo Prywatne Polskie, стр. 137, говоря о земскихъ магдебургіяхъ, состоявшихъ въ королевской протекціи, выражаются такъ: „w tym razie wyrzekał się niejako dziedzic zupełnie swego zwierzchnictwa i własności nad takowem miastem w nadziei zysku z jego handlu i ludności“. Ни тотъ ни другой не договариваютъ впрочемъ, что, отрекаясь отъ своего *dominium*, дѣдичъ слагалъ его въ руки Рѣчи Посполитой, но отнюдь не въ руки магдебургіи или мѣщанъ.

„Приходень изъ-за границы, три года просидѣвшій на эмпитейтическомъ правѣ, прибрѣтаетъ тѣмъ права природнаго польскаго подданнаго.

„На землѣ, отданной *in emphyteusin*, пропинація остается за вотчинникомъ“¹²³⁾.

Кардинальный законъ 1768 года имѣлъ въ виду заселеніе пусто-порожныхъ, тунележавшихъ пространствъ, не приносявшихъ пользы ни собственникамъ ни государству¹²⁴⁾. При заселеніи пустопорожныхъ (но только пустопорожныхъ, *prawdziwie pustych*) земель, онъ разрѣшалъ

¹²³⁾ Vol. lg. VII p. 599 Кардинальныя права ст. XVIII. „*Jus emphyteusis, iak iest w prawie opisane, po wszystkich Państwach Rzeczypospolitey, na gruntach prawdziwie pustych, et cum evidenti utilitate directi domini pozwalane być ma, a nadanie iego przez króla Imoi w dobrach stołowych, przez starostów y dzierżawców w królewskichy, za konfirmacyą iednak królewską, w dobrach zaś duchownych przez duchowienstwo, praecedente assensu zwierzchności duchowney kraiovey, za konfirmacyą królewską: generalnie in omnibus beneficiis collationis et nominationis Regiae, a w dobrach szlacheckich za wolą dziedzica, dotrzymywane każdemu być powinno; ktorego to prawa otrzymywanie, nietylko obywatelóm Polskim, ludzióm iednak wolnym, ale y z oboych krajów przychodnióm, także wolnym, mieszczanóm, y rolnikóm po miasteczkach, y wsiach będzie wolne; a takowy emphyteuta przychodzień, po trzech lat mieszkania w Państwach Rzeczypospolitey, za redowitego w kraju obywatela, w swoim mieyskim, lub rolniczym stanie ma być poczytany. Propinacya po mieyscach in emphyteusin danych circa dominos directos fundi zostawać powinna“.*

На евреевъ дозволеніе селиться на эмпитейтическомъ правѣ, въ смыслѣ XVIII ст. кардинальныхъ законовъ, распространено было только въ 1775 году. Конституція 1775 г. Vol. lg. VIII p. 147 говорить: „даіему опум (всѣмъ евреямъ и каранмамъ) wolność osiadania *jure emphyteutico* tak w Koronie, iako y Wielkim Xięstwie Litewskim *na odłogach dotąd nieużytecznych, y niewyrobionych* w dobrach naszych stołowych, królewskich, duchownych y szlacheckich.... *accedente consensu proprietariorum*.... że zaś te nowe osady w nich y pod żadnym pretextem dziedzicóm, y possessoróm, gruntóm w ich prawach y pożytkach szkodliwe bydz nie maia, praesenti lege ostrzegamy, y prawo 1768 *de jure emphyteusis*, pod artykułem XVIII, in toto reassumiemy“.

¹²⁴⁾ Въ это время сильно заботились о заселеніи пустопорожныхъ пространствъ. Мотивъ этотъ служилъ основаніемъ и конституціи 1775 года, которою въ Литвѣ дозволено вольнымъ людямъ нешляхетскаго званія при-

вотчинникамъ предоставлять, а поселенцамъ выговаривать условія, для обѣихъ сторонъ равно обязательныя и ненарушимыя.

Такое разрѣшеніе осталось, однакожь, безъ дѣйствія, а въ 1793 году, при пересмотрѣ Гродненскимъ сеймомъ кардинальныхъ законовъ, и самая статья о *jus emphyteusis* была отставлена ¹²⁵).

Какъ понималось *jus emphyteusis* и чѣмъ было оно на дѣлѣ, показываютъ сеймовыя совѣщанія 1791 года, по поводу установленія новыхъ правилъ для сеймиковъ ¹²⁶).

обрѣтать земскія добра: „Chcąc puste y nieosiadłe w W. X. Litewskim ziemie do należytego y użytecznego przyprowadzić stanu....“ См. Vol. lg. VIII p. 650 (1775).

¹²⁵) См. Kraszewski, Polska w czasie trzech Rozbiorów. Poznań 1775, т. III, p. 412.

¹²⁶) Выраженіе *emphyteusis* хотя и употреблялось въ Польшѣ, но не получило точно установившагося значенія. Во всякомъ случаѣ, этимъ терминомъ обозначалось только земельное владѣніе подъ вотчинникомъ и притомъ съ обязанностію въ пользу вотчинника платить чиншъ, или, въ замѣну чинша отправлять какія либо послуги, но не барщину. Ср. Skrzetuski, Prawo Polityczne Narodu Polskiego т. 1, стр. 61.—Bandtkie, Prawo Prywatne Polskie стр. 410.—Burzyński, Prawo Polskie Prywatne т. 2, стр. 122 и 423.

Меморіаль, представленный въ 1779 г. Постоянному Совѣту (Radzie Nieustającej) отъ Коронной Скарбовой Коммиссіи, выражается такъ:

„Prawo emphyteutyczne iest dwoiakie: pierwsze doczesne, które z opłacenia umówionego czynszu do pewnych lat; drugie wieczne, które także z opłaty pewnego czynszu prawem wiecznym, to iest z sukcesorami obojey płci iest nadawane“. См. Zbiór Rezolucyi Rady Nieustającej т. I, стр. 36, № 73.

Княгиня Анна Яблоновская, какъ видно изъ вотчиннаго ея устава, устроила въ своей Семятипкой маестности поземельныя отношенія какъ мѣщанъ такъ и поселянъ совершенно на одинаковыхъ основаніяхъ. Но мѣщане обложены были за землю чиншемъ, а поселяне отправляли барщину. Поэтому, называя мѣщанское владѣніе эмфитейзами, вотчинный уставъ княгини избѣгаетъ сего термина, когда говорить о владѣнн поселянскомъ.

Вотъ постановленія сего устава:

Относительно мѣстечка:

„Každy obywatel przez pomiar ostatni gruntów *prawem emphyteutyicznym* na lat 50 został właścicielem pola morgów 15, sianożęci morgów 2, oprócz ogrodów

y placów siedzianych, których pomiar będący różney wielkości, z początku bez starania y rozmiaru zabudowany y nadany, być równie w powszechności wymierzony nie może, którym to swoim całym obeysioiem wolen iest rządzić iak się podobą, to iest: sprzedać, zamieniać, y ku lepszemu swemu obrócić pożytkowi, z temi jednak kondycyami: *Imo*, ażoby grunt w częściach nie był nigdy dzielony, ani przedawany. *2do*. Żeby zawsze pewny iego właściciel zbywał go, co się nie może rozumieć, ani o wdowie dożywotniey, tylko dziecinnego majątku pani; ani bracie lub siostrze starszey, opiekę tylko nad majątkiem małoletnich braci y siostr maiaćcami; ani żadnym opiekunie, z prawa do sierocińskiego majątku postanowionym, który za wzrostem dzieci oddać go zostanie obligowanym. *Stio*. Przedaż też gruntu lub majątku całego, nigdy waloru mieć nie będzie mogła, bez approbaty dworskiey, którey szukać przedaiący grunt obywatel powinien zostanie, ani opuszczać go bez przystawienia na swoim mieyscu gospodarza z równym, iak y on iest maiaćtkiem. Po upłynionym lat 50 przeciągu, gdy gospodarz złotych 200 dziedzicowi za nowe tegoż prawa potwierdzenie zapłaci, wniydzie znowu w spokoynie na lat 50 tychże gruntów possessyi użycie; tego gdy nie wykona, dziedzic wchodzi w prawo oddania go temu, co go zapłacić zechce, y nowego prawa na lat 50 nabyć".
См. Уstawy dla dóбр моих Рządców т. VII стр. 57.

Относительно селеній:

„Gdy pomiar ostatni gruntów, równy dla każdego gospodarza zrobił ich podział, więc każdy w swoim obrębie ma roli w trzech rękach morgów 12, sianozęci morgów 2, ogrodu y placu siedzibnego morg. 2. Od tego więc momentu, iak na podobney włoscianin osiędzie roli, y podpisem na nią od dziedzica prawa zaszozyconym zostanie, staie się iey właścicielem wraz z sukcesorami swemi na lat 50, którey odmienienia, zamiany, lub cale oney odięcia pod żadnym prectxtem nikt mocy nie ma, y sam nawet dziedzic, chyba za dobrowolną z gospodarzem umową. Po którym to lat 50 upłynionym przeciągu, gdy gospodarz złotych sto dziedzicowi za nowe tegoż prawa potwierdzenie zapłacić zechce, wniydzie znowu w spokoynie na lat 50 teyże roli (iaka mu iest inwentarzem podana) użycie wraz z sukcesorami swemi“.

„Gdyby zaś chciał iey odstąpić lub sprzedać, kondycye niżej wyrażone dopełnić będzie powinien. *Imo*. Gdy gospodarze starzy, bezdzietni, od gospodarstwa uchylić się chcący, zechcą swoy majątek zbyć drugiemu, y z tego grosza w pokojorne się wkupić do końca życia. *2do*. Gdy rodzice maia dzieci przestępne y siebie nieszanujące, a swiactwo całej wsi, mianowicie zwierzchnosci wieyskiey tego nieusznanowania dla siebie od dzieci praktykowanego mieć będą, na ukaranie

прочимъ шляхту, сидѣвшую на эмпитейтическомъ правѣ ¹²⁷). Въ сей-

onych wydziedziczyć ich mogą, zbyciem majątku dworowi, lub gospodarzowi innemu. *Stio.* Gospodarze, którzy zechcą całe się z tey majątności wynieść, byle pewnego y z równym majątkiem, iak sami byli, na swoim mieyscu przystawili innych gospodarzy, y chcących pełnić wszystkie inwentarskie powinności, zbrojna być nie ma sprzedaż majątku, byle za konsensem y wiadomością dworską“. Ibid. т. VIII стр. 5—6.

О повинностяхъ мѣщанъ и поселянъ см. *ibid.* т. VII, стр. 65 и т. VIII стр. 11.

Если поселяне переводились вотчинною властію съ панцины или барщины на чиншъ, то земельное ихъ пользованіе, по принятымъ въ то время понятіямъ, становилось владѣніемъ эмпитейтическимъ. Въ подтвержденіе сего можно указать на имѣющійся въ библиотекѣ университета Св. Владимира, подъ заглавіемъ „Ustawy Rolników“, печатный экземпляръ вотчиннаго устава, который графъ Игнатій Сциборъ-Мархоцкій 2 генваря 1804 г. далъ своей маетности, лежавшей въ Упицкомъ уѣздѣ Подольской губерніи и состоявшей въ мѣстечкѣ Миньковцы съ деревнями. Этотъ во многихъ отношеніяхъ своеобразный вотчинный уставъ имѣетъ форму договора, заключеннаго якобы между вотчинникомъ и крестьянами, по взаимному между ними соглашенію. По времени, конечно, онъ принадлежитъ къ тому періоду, когда, Западный край былъ уже подъ Русскою властію; но, если бы о семъ не было заявлено въ самомъ уставѣ, то отнесеніе его къ числу документовъ изъ временъ Рѣчи Посполитой составляло бы совершенно протительный промахъ.

Здѣсь говорится: ст. VIII (стр. 8). „Co zaś do gruntu i ziemi, ponieważ te w całej swojej rozległości są własnością dziedzica, nie mogą być odrywane od całkowitego ciała dominii, ani się mogą obracać dla nas (крестьянъ) w dziedzictwo, ale zawsze są i powinny być dziedzictwem i własnością dziedziców Mińkowiec, i że takowe ziemie, grunta orne, sianożęci, czyli część tylko pewna tych *w naiem iak najdłuższy prawem emphyteutycznym*, najać, posiadać i urabiać możemy. Przeto gromadóm rolniczym pewne części ziemi najać i udzielone zostaną“.

Ст. IX (стр. 9). „Za udzielone takowe grunta, iak do tych czas wywiązuiać się dziedzicom, dawaliśmy onym pewne daniny, oraz osoby nasze i ciąгло nasze odbywały dzienne roboty, stróże, daremszczyzny, załogi, *co się nazywało pańszczyzną*; rodzaj takowych powinności ciąгнаł liczne nieprzewoitości, i *iaroma niewolniczego poddaństwa* nosił cechę. Trudno, aby w wymaganiu i odbyciu oney zwierzchniki słuszne zachowali umiarkowanie. Gospodarz pracuiąc panu pewne dnie w tygodniu, wymuszony i z sił upadły nie zdołał swego domowego gospodarstwa

миновья собранія, на этомъ основаніи, хлынула вся такъ называвшаяся чиншевая шляхта, и наплывъ ея законодатель считалъ не злоупотребленіемъ, а правильнымъ послѣдствіемъ закона 1768 года ¹²⁸⁾.

так доуrzeć і урządzić, іакбы налеżało: stygła ochota, przemysł słabiał, ubóstwo wzmagало się, bo roli uprawa zaniedbywała się. Aby tedy rolnik gospodarz cały uprawie roli należytej posiadanej, і rządному gospodarstwu powrócony został, aby swe siły, staranie і cały przemysł łączył на przymnożenie swoich pożytków, wszystkie więc takowe до dziś dnia używane roboty ręczne, іакіе osoby nasze (крестьянѣ) і ciąгло наше, коніе і woły, odbywały, stróże, załogi, daremszczyzny, pańszczyzny *przemieniaią się на generalny czynsz pieniężny*, на со chętnie dziedzie zgodza się і zezwala“.

¹²⁷⁾ Vol. lg. VII p. 624. Выписано выше въ примѣч. 61 подъ лит. Г.

¹²⁸⁾ Конституція 1775 года о подымномъ сборѣ, устанавливая уменьшенный окладъ сей подати для домовъ бѣдной шляхты, выражается такъ: „...co się ma rozumieć o tych domach szlacheckich w okolicach, którzy żadnego poddanego chatą, ani ogrodnika chałupą mieszkającego nie mają. Ten że wzgląd ma być rozumiany zarówno ściągającym się do szlachty okolicami lub dworkami, w dobrach bądź naszych stołowych, іакo to w Brzeskim pod nazwiskiem Huczney, Tuczney y Wiskowskiey okolic, bądź w innych naszych ekonomicznych, lub w trwającym dotąd nazwisku hibernowych, oraz we wszystkich dobrach duchownych y swieckich, за przywilejami lub kontraktami mieszkających, czyli też dzierżawy lub sadyby trzymających, *którzy іакo w równey szlachectwa prerogatywie zostając, на сеймикowych obradach bywają, і bywać powinni będąc, usługi publiczne по woiewodztwach y powiatach, oraz w Xstwie Żmudzkiem odbywali, odbywać mogą y powinni*, зачым y dla nich równością szlachectwa засzczyconых ten że wzgląd zmniejszoneго podymnego, іакi dla wszystkieй шляхты на ziemskich swych kawałkach mieszkającej іест powyżcy wyrażony, wagujemy“.

Vol. lg. VII p. 634.

Отсюда видно, что, по убѣжденію законодателя, всякій шляхтичъ, чиншевавший въ королевщинѣ, въ духовной или земской маетности, имѣлъ право и даже былъ обязанъ являться на сеймикъ. На чемъ основано было такое убѣжденіе законодателя? Кромѣ конституціи 1768 года, которая къ сеймикованію допустила шляхту, сидѣвшую на эмфитейтическомъ правѣ, другаго законнаго основанія не было. См. Kalinka, Seym Czteroletni, Krakow. 1880, т. I стр. 561. Здѣсь приведены слова Вавржецкаго, посла Брацлавскаго, сказанныя имъ въ засѣданіи 2 дек. 1789 года: „Urodzenie czyni człowieka szlachcicem, ale possessja robi go obywatelem. Tak było zawsze, і *dopiero konstytucya Repniewska z r. 1768* wwiiodła ubogie tłumy szlacheckie на sey-

Между тѣмъ предоставленіе политической роли чиншевикамъ повело въ дикимъ безобразіямъ. Четырехлѣтній сеймъ нашель поэтому необходимымъ избавить сеймики отъ сего элемента ¹²⁹⁾. Но, устраняя чиншевиковъ, онъ вмѣстѣ съ тѣмъ устранилъ и эмфитейтовъ ¹³⁰⁾.

miki“.... Ср. также Dyaryusz Сярчинскаго т. I, ч. 2, стр. 187. Стройновскій посоль Волинскій на томъ же сеймѣ: „Było tłumaczone na seymie, że szlachta niepossessyonaci *dopiero z mocy Prawa 1768 roku* przypuszczeni są do seymikowania“.—Ibid. стр. 196. Морскій, каштелянъ Каменецкій: „Ktokolwiek zechce porównywać stan nasz terazniejszy z dawnym, powinien się zastanowić nad przyczynami upadku naszego; kiedy Polska była kwitnąca i szczęśliwa, nie było w ten czas Prawa przypuszczającego szlachtę niepossessyonatów do obrad seymikowych, i szukamy źródła tego prawa.... *nikt mi dawniejszego w tym punkcie nie pokaże, iak 1768 roku....* w tym to roku.... zapadło te prawo, pozwalające przywileju wotowania *szlachcie niemańcey possessyi* na seymikach, ktery wolności naszej jest przeciwny“.

¹²⁹⁾ См. Dyaryusz Сярчинскаго т. I ч. 1, стр. 231. Миропетевскій посоль Краковскій: „Jeżeli chcemy, N. Stany, by nasz los nie był ieszcze wątpliwy, od niczego, iż tak powiem, zacząć się nie godzi, tylko od Rządu. A że naypierwszą dla Rzeplitey być sądzę potrzebą opisanie seymików, by usunąć gwałtowności i przemoey możnowładców.... być powinno Rzeplitey interessem, aby ten iedyny skarb wolności urodzoniu i cnocie obywatela właściwy, upoważniony był składem ludzi *z urodzenia tylko i pewności majątku* prawo do tak wielkiej prerogatywy mających, a *nie obeymował iak dotąd ogółu czynszowey szlachty*, którą panowie brykami na seymiki zwożą, i arbitralney popularności swoiey czynią narzędziem. Jak może takiego czynszownika interessować dobro kraiu, kiedy on iest ofiarą woli tego, który go prowadzi“.—Т. I, ч. 2 стр. 188. Хоецкій, посоль Киевскій: „Prz. Stany! dawnego składu daliście dowody czułości wolnego obywatelstwa, gdy w zasadach Rządu, seymiki wolne zabezpieczając, ustanowiliście prawdziwą prerogatywę wolności stanu szlacheckiego, *odsuwając czynszowych....*“—Т. I, ч. 2, стр. 246. Рупейко, посоль Жмудскій: „...unikając możnowładztwa na seymikach, zamkneliśmy wrota do przemoey, *oddalając czynszowników*, i słusznie“.

¹³⁰⁾ Законъ о сеймикахъ, состоявшійся 24 мая 1791 г., опредѣлялъ: „Mieysce i głos na seymikach mają w swoim powiecie: 1) wszyscy dziedzice szlachta, iaki kolwiek z swego dziedzictwa ziemskiego i z possessyi swoich dóbr teyże natury in potioritate mianych, podatek do skarbu Rzeczypospolitey opłacający.... 2) Zastawnicy szlachta, ci tylko, którzy z swych possessyi opłacają podatku dziesiątego grosza złotych sto. 4) Szlachta possessorowie dożywotni, którzy z dóbr ziemskich podatku Rzeczypospolitey dziesiątego grosza opłacają złotych

Очевидно, чиншевики считались сидѣвшими на эфитейтическомъ правѣ; и наоборотъ: сидѣвшіе на эфитейтическомъ правѣ признавались чиншевиками. Оба термина обозначали одно и тоже общественное положеніе.

Сеймовыя пренія 1791 года ясно опредѣляютъ общественное положеніе чиншевой шляхты. Это были безземельники, доманіальные зависимцы, которые не имѣли и не могли имѣть собственнаго голоса, а служили только орудіемъ панскихъ интригъ. На сеймики зависимцы сіи являлись не своею охотою, а неволею: ихъ сгоняли сюда паны, угрожая двойнымъ чиншемъ и отнятіемъ грунтовъ ¹⁸¹⁾.

sto.... 6) Każda possessya w zwyż wyrażonych punktach wyszczególniona, rozumieć się ma za prawną, gdy przed rokiem urzędownie nabyta, i aktualnie posiadana będzie“.

„Głosu na seymikach nie mają:.... 2) *Szlachta na gróntach bądź królewskich, duchównych lub ziemskich choć by prawem dziedzicznym siedząca, ale władzy zwierzchney prywatney padległa, czyli też do opłacenia czynszu, daniny, albo do iakiey kolwiek prywatney posługi z gróntu komu obowiązana.* 3) Szlachta grónta ordynackie, choć dziedzictwem posiadająca, lecz z tych że gróntów, do służby prywatney ordynackiey obowiązana. 4) Shtachta dzierzawcy arędowne..“ См. Слотвиński, о Polsce, іеу dziejach і конституци. Львовъ, 1814—1823. Т. II, ч. 2. стр. 208—210. Ср. также Dyaryusz Сярчинскаго т. I ч. 2 стр. 315.

¹⁸¹⁾ Кромѣ выписокъ, приведенныхъ выше въ примѣч. 129, помѣщается здѣсь еще нѣсколько выдержекъ изъ замѣчаній, высказанныхъ на сеймѣ. Онѣ даютъ достаточно полное понятіе, какъ о положеніи чиншевой шляхты, такъ и о безобразіяхъ, которыя творились по случаю сеймикованья.

См. Dyaryusz Сярчинскаго т. I ч. 2, стр. 188. Хоецкіѣ, посолъ Кіевскій: „Ta to biedna szlachta czynszowa, gdy następują seymiki poselskie, deputackie, w porze zwyczajnie letniey, w której to dar natury z woli Naywyższego plon ziemi dla wyżywienia narodu przeznaczył, a uboga szlachta pracą rąk własnych tę dla siebie żywność zbierać musi: w tym to czasie Panowie shtachtę we wsiach swoich osiadłą, *gwałtownie pędzić każą, zagrażając utratą miejsca, podwójnym płaceniem czynszu*, a zabierając po kilkunastu szlachty na wozy, dowożąc im w straż kozaków і ludzi nadwornych, na seymiki sprowadzając, і zalewając ich trunkami, sposobią do tumultu ...Ta nieszczęśliwa szlachta z różnych partyi zebrana, bez żadney do siebie zawziętości zabijając się, osierocając żony, dzieci, reszta pokaleczona, obdarta z odzieży, powraca do domu dla opłakania reszty dni swoich w kalectwie і nędzy.... To com powiedział о тей бедней

Если же паны, по своему усмотрѣнiю, могли облагать двойнымъ чиншемъ и даже лишать земли сидѣвшую у нихъ на эфитейтическомъ

szlachcie czynszowej, iako obywatel w Kijowskim, Wołyńskim, Braclawskim wojewodztwach, a bliski Podola, na to wszystko oczyma moieimi patrzałem i doświadczałem“.

Ibid. стр. 227. Потоцкій, посолъ Брацлавскій: „Jestem ja zawsze za tym, że kto kolwiek ma *zastawną possessyą lub arędowną*... mieć powinien *activitatem* na seymikach: *lecz chcę... aby czynszownicy pod te possessye nie podszywalisię*. Dwa razy byłem posłem z wojewodztwa Braclawskiego, raz przez 4 tysiące szlachty czynszowej, a drugi przez 6 tysięcy tej że szlachty obierany. Jest to rzecz wygodna, *bo od potrzeby można pożyczać tej szlachty, która za rozkazem Podstarosciego z chat swoich iak bydło wypędzana bywa na seymiki*, na których zapewne nie w zamiarze ulepszenia dobra publicznego, nie w zamiarze troskliwości o wolność, przywileie i swobody swoje, *ale dla niewoli i z rozkazu tego, któremu czynszowie, znajduie się*. Mniemam przeto, że *nikt tu z nas activitatem dla takiej szlachty nie utrzymaie, ale dla szlachty zastawników i arędarzów*... *Napiszmy nayprzód, że zastawnicy i arędarze mają activitatem na seymikach, powiedzmy potym, że czynszownicy wpływu naymniejszego do nich mieć nie powinni*“.

Ibid. стр. 299. Бышевскій, посолъ Ленчицкій: „Wyłączmy czynszowników i w służbie zostających szlachtę, *ponieważ ten samowolnie związał moc sobie seymikowania, gdy zostając dependującym, rozkazów pana swego słuchać musi*“.

Ibid. стр. 265. Борејко, посолъ Подольскій: „Ktoż iest w tej Izbio, który by lub oczywistym nie był świadkiem, lub dowodnie nie wiedział, *iak pędzone przez Gubernatorów, Ekonomów, Administratorów, w ostatku i tych, którzy chłopów do pańszczyzny zwołuią, czynszowych posłuszników* (nawet z obcych wojewodztw) *kupy*, których nawet część naywiększa, ochrszczona tylko szlachoiца nazwiskiem, i na znak legitymacyi szablą uzbroiona, gwałt sobie czyniony na twarzach niosąc, w miejscu seymików zbytkiem trunku osmieleni, przy przydanych sobie (umyślnie na to sprowadzonych) płatnych naczelnikach, na skienienie lub zlecony wspomnionym naczelnikom od pryncypałów dobytcia szabel akład, *nayokropniejszey rzezi, krwi obywatelskiey wylewu, a nawet w wielu miejscach i smierci sprawcami byli? Niech mi kto ieden przytoczy przykład, ieżeli przy sprowadzonych tego gatunku ludziach spokojnie gdzie wotowano? lecz zawsze gwałt, tumult i rąbanina dyktowały wszystko, gdy słabsza strona mocniejszey, a raczej zuchwalszey ustąpić przymuszoną była*“.

правѣ шляхту, то, конечно, и эмфитейтическое право иныхъ чиншеви-
ковъ тоже не было лучшимъ ¹³²⁾.

Вещное право на землю составляло коренной институтъ Рѣчи
Посполитой ¹³³⁾. Но, созданное шляхетскимъ строемъ общества, оно
во все время существованія Польской Республики, до послѣдняго дня,
допускалось лишь какъ земское право, т. е. шляхетская привилегія ¹³⁴⁾.

¹³²⁾ Въ частности, что касается евреевъ, можно здѣсь указать на не-
большую, но весьма основательную, написанную первоначально по польски
брошюру: *Die Iuden, oder die nothwendige Reformation der Iuden in der Repu-
blik Polen. 1786.* Не смотря на то, что въ силу конституціи 1775 года,
евреямъ дозволено было селиться на эмфитейтическомъ правѣ, (см. выше
примѣч. 123), авторъ означенной брошюры, полякъ и притомъ основательно
знакомый съ современными ему отношеніями въ отечествѣ, объясняя при-
чины, по которымъ евреи уклонялись отъ земледѣлія, говоритъ (стр. 17):
„Unsere Gesetze verbieten den Iuden erblich Gründe zu haben, was bliebe ihnen
denn auf dem Ackerbau übrig?“ Могъ ли бы авторъ такъ выразиться, если
бы евреи, поселяясь на эмфитейтическомъ правѣ, присбрѣтали вещное право
на землю?

¹³³⁾ Ср. Vol. Iq. VII p. 600. Кардинальня права ст. XIX.

¹³⁴⁾ Исключенія указаны выше въ примѣчаніи 58; но они собственно
только подтверждаютъ выраженное въ текстѣ положеніе: исключеніями
этихъ людямъ нешляхетскаго званія разрѣшалась шляхетская *possessya*.

На сеймѣ 1776 г. состоялось слѣдующее постановленіе.

„Dozwawiając szkodliwości wynikających z wielości, ciemnoty, wzajemnych
przeciwności y różnych niedokładności praw, służących lub służyć mających za
prawdita processów iurydycznych *omnis generis* w oyczyźnie naszej; postanowi-
liśmy wziąć przed się sposób naypewniejszy do uchylenia takowych szkodli-
wości. A na ten koniec za zgodą wszech Stanów, wybraliśmy Urodzonego An-
drzeja Zamoyskiego, iako mającego cnotę y przyimoty, do tego dzieła sposobnym
go czyniące, y iemu zleciłiśmy uformować *codicem juridicum, powszechnie w
całej oyczyźnie naszej za regułę służyć mający*; żądając po nim, ażeby spraw-
iedliw sć naturalną biorąc zawsze *pro primo objecto*, nie przywiewywał się *in-
desistentior* do żadney z dawnych legislatur, ale żeby zważając naturę okolicz-
ności, w których się naród nasz znajduje, y obyczaje onego, to wszystko *in for-
mando novo codice* z dawnych praw zachował, ockolwiek zamierzonemu przez
Nas utepszeniu sprawiedliwości nie znajdzie przeciwnym. To zaś wszystko żeby
odmienił, przez co obywatele y Sędziowie, w wątpliwości o powinnościach swoich

Всякое частное пользование землею, безъ земскаго на нее права, связывалось съ личнымъ служебнымъ положеніемъ пользовавшагося, подчиняло его вотчинной власти и было владѣніемъ на милости. Въ такомъ именно положеніи состояли и всѣ чиншевики.

V.

Паденіе Польши и присоединеніе Западнаго края къ Россіи ¹³⁵⁾ поставили два различные общественные строя въ непосредственное соприкосновеніе и свели ихъ въ одну систему.

zostawać mogą. Tudzież, żeby odmienił to wszystko, co procedera prawne *in infinitum* trwającami, lub bardzo długimi, lub częstemi czynić może. Vol. lg. VIII p. 875.

На основаніи такого порученія, Замойскій дѣйствительно выработалъ и представилъ сейму проектъ кодекса: *Zbiór praw sądowych*, на mocy конституціи року 1776 przez J. W. Andrzeja Zamoyskiego ułożony, у на сейму року 1778 podany. W Warszawie г. 1778.

Опираясь на данное ему полномочіе, при составленіи своего проекта Замойскій хотѣлъ вещное право на землю сдѣлать доступнымъ, въ большей или меньшей мѣрѣ, для всякаго званія людей, не исключая даже отчизныхъ т. е. крѣпостныхъ. См. *Zbiór praw sądowych* ч. I арт. XXXI § 17. Здѣсь между прочимъ и *jus emphyteusis* возводится въ вещное право. Ibid. ч. II, арт. XXX § 2 „...a iak przędko emphyteuta possessyą obeumie у tradowaną sobie mieć będącie, odtąd zaraz do niey *jus in re* zyska“.

Но это именно и было главною причиною, что проектъ сей остался безъ всякихъ практическихъ послѣдствій: на сеймѣ 1780 г. онъ былъ отвергнутъ и притомъ въ самой рѣзкой формѣ. См. Vol. lg. VIII, p. 979. „Za podjęte prace około Zbioru Praw, у ułożenie w trzech tomach do approbowania onych projektu, Urodz. Jędrzeiowi Zamoyskiemupowinną upewniamy wdzięczność. Że zaś w takowym Zbiorze nie znajdujemy dogodzenia zamiaróm naszym na seymie 1776 wyrażonym, tenże Zbiór Praw wyżswpominiony *na zawsze uchylamy, у na żadnym seymie aby nie był wskrzeszany, mieć chcemy*“. Dyaryusz сейма 1780, составленный Бодени, стр. 337 передаетъ, что „względem Praw Zamoyskiego“ Каменскій, посолъ Волинскій, „odwołując się do żądań obywatelów w domach pozostałych, wzywał pomocy współbraci, aby Prawa te przez I. W. Zamoyskiego uformowane, *tak zostały umorzony, iżby się у wspomnienie o nich о uszy nasze ani potomków naszych nie odbiło*“. Ср. Изданіе проекта Замойскаго, сдѣланное Дуткевичемъ. Варшава 1874 г. стр. 242 и 431.

¹³⁵⁾ Присоединеніе совершилось по частямъ, тремя раздѣлами Поль-

Въ Рѣчи Посполитой существовала шляхта какъ властительное слово; въ Россіи самодержавная власть возвышалась одинаково надъ всѣми классами населенія. Шляхта владѣла въ частію собственностью землею и людьми; въ Россіи того времени, собственно говоря, не было ни частной поземельной собственности ни частнаго крѣпостнаго права. Какъ въ бывшемъ Великомъ Княжествѣ Литовскомъ, такъ и въ Россіи земля принадлежала государству, и всякій земельный владѣлецъ, на какомъ бы положеніи онъ ни владѣлъ, въ концѣ концовъ владѣлъ не *vigore juris sui*, не въ силу собственного права, а по милости и щедротамъ монаршимъ ¹³⁶). Крестьяне хотя и прикрѣплены были къ

ши. Въ 1772 г. присоединена Бѣлоруссія; въ 1772—1795 г.—прочія земли Западнаго края, за исключеніемъ той его части, которая составляла потомъ бывшую Бѣлостокскую область. Эта послѣдняя часть подъ власть Россіи поступила уже отъ Пруссіи въ 1807 г. на основаніи IX ст. Тильзитскаго трактата.

¹³⁶) Мнѣ кажется, что исторія поземельныхъ отношеній въ Россіи, разсматривается у насъ не съ надлежащей точки зрѣнія.

Неволинъ (Ист. Росс. Гражд. Зак. т. II. § 265) утверждаетъ, что частная поземельная собственность существовала въ Россіи всегда, даже предъ призваніемъ Варяго-Руссовъ. Побѣдоносцевъ (Курсъ Гр. Права 1868 г. I, стр. 91 и 92) полагаетъ напротивъ, что до 1785 г., т. е. до Жалованной грамоты дворянству, у насъ совсѣмъ не было частнаго поземельнаго права въ гражданскомъ смыслѣ. Слѣдовательно, И. Екатерина II, по мнѣнію Побѣдоносцева, была первою установительницею частной поземельной собственности въ Россіи, тогда какъ съ точки зрѣнія Неволина, царствованіе сей Императрицы замѣчательно лишь тѣмъ, что она разграничила и привела въ порядокъ законами о генеральномъ межеваніи и самымъ этимъ межеваніемъ запутанныя отношенія частной, общественной и казенной поземельной собственности и, руководимая началами философіи и политики, въ различныхъ отношеніяхъ расширила права вотчинныя, подлежащія до толъ множеству ограниченій.

Побѣдоносцевъ, по моему убѣжденію, ближе къ истинѣ чѣмъ Неволинъ. Къ сожалѣнію однакожъ, оба сдѣлали одно и то же упущеніе: и тотъ и другой оставили безъ должнаго вниманія различіе между поземельнымъ владѣніемъ и поземельнымъ правомъ, забывая какъ будто, что не всякое владѣніе землею непременно связывается съ правомъ на землю.

Такимъ образомъ Неволинъ понимаетъ очень хорошо, что „возможно

земль съ XVI еще столѣтія ¹³⁷); но какъ земля составляла собствен-
ность государства, то и крестьянамъ, по вѣрному замѣчанію Поссшкова,

владѣніе вѣчное и потомственное и при томъ совершенно законное безъ
права собственности“ (Ист. Росс. Гр. Зак. II, § 260), и не смотря на это,
встрѣчаясь съ различными видами поземельнаго владѣнія, существовавшими
въ Россіи, онъ прямо признаетъ ихъ особыми видами поземельнаго права,
не считая нужнымъ указать какія-либо на то основанія. Въ свою очередь
и Побѣдоносцевъ, отрицая существованіе въ Россіи частнаго поземельнаго
права прежде Дворянской грамоты 1785 г., тѣмъ не менѣе считаетъ вот-
чиннымъ правомъ вотчинное владѣніе того времени, по крайней мѣрѣ ставитъ
это владѣніе на ряду съ поземельными правами, возникшими въ западной
Европѣ подъ вліяніемъ феодализма. (Курсъ гр. Пр. I, стр. 86).

Кстати замѣтить здѣсь, что изслѣдователи и Русскаго и Литов-
скаго права обыкновенно приравниваютъ поземельныя отношенія Руси и
Литвы къ поземельнымъ отношеніямъ феодальнаго порядка. Ср. наприм.
Чацкій, *O Litewskich i Polskich Prawach* I, стр. 00. Ярошевичъ, *Obraz Litwy*
ч. I, стр. 122 и слѣд. ч. II стр. 64 и слѣд.—Антоновичъ, въ Архивѣ Югоз.
Россіи ч. VI т. 2, стр. 9.—Новицкій, тамъ же ч. VI т. I, стр. 3 и слѣд.

А между тѣмъ въ этомъ приѣмъ есть фальшь. Въ бывшемъ Вел. Кн.
Литовскомъ и въ Россіи прежняго времени, частное поземельное владѣніе
не соединялось съ вещнымъ правомъ на землю, тогда какъ въ западной
Европѣ *dominium directum* и *dominium utile* имѣли этотъ характеръ не-
сомнѣнно.

Имущественное право, образовавшееся въ Европѣ подъ вліяніемъ фе-
одальной системы, какъ ни отличалось оно отъ имущественнаго права, вы-
работаннаго Римскими юристами, проникнуто было однакожь духомъ сего
послѣдняго. Вассалъ не зависѣлъ отъ произвола синьора: ему принадлежали
права, jura, въ томъ именно смыслѣ, въ какомъ терминъ этотъ понимался
римскою юриспруденціею. Феодализмъ не допускалъ полной поземельной
собственности; но въ основаніи его лежала идея частнаго вещнаго права
на землю.

Относительно характера поземельныхъ отношеній феодальнаго порядка
op. Garsonnet, *Histoire des locations perpetuelles et des baux à longue durée*.
Paris 1879, стр. 305—308. „La propriété du sol n'appartient pas dans la féo-
dalité à la souveraineté sociale, et elle pourrait lui appartenir en dehors de la
féodalité“.—„La féodalité n'implique donc pas un droit supérieur de propriété au
profit de l'Etat; elle n'existe pas dans les Etats despotiques où le souverain est
maître des biens comme de la personne de ses sujets. Bien plus, la féodalité et

напятички не были втковые владѣльцы, а прямой ихъ владѣтель былъ Россійскій самодержецъ ¹³⁸).

Съ водвореніемъ въ Западномъ краѣ Русской власти, шляхта вошла въ число подданныхъ Имперіи и причислена къ дворянству ¹³⁹). Властительное положеніе ея кончилось; но частное право на землю и людей возведено въ общій институтъ Имперіи.

Принимая польскія провинціи подъ свою державу, И. Елизавета II торжественно заявила, что „законное владѣніе и имущество, каковыя кому“ изъ обывателей „по правамъ Польской Республики принадлежатъ“, остаются при всей ихъ неприкосновенности ¹⁴⁰). За-

le gouvernement despotique sont deux faits contradictoires: dans le second, l'individu n'a pas de droits contre l'Etat; la première derive d'un contrat productif d'obligations reciproques, où le seigneur qui manque à ses engagements est dechu de sa souveraineté“.

¹³⁷) По крайней мѣрѣ въ концѣ XVI столѣтія состоялся первоначальный указъ о прикрѣпленіи. Бѣляевъ, Крестьяне на Руси, стр. 97 и 304.

¹³⁸) Книга о скудости и богатствѣ, гл. VII, стр. 183.

¹³⁹) 1772 мая 28 (13808) п. 11. „...и совершенно ихъ подъ державою своею усновляя, всѣхъ и каждаго (изъ обывателей) награждать еще отнынѣ въ полной мѣрѣ и безъ всякаго изъятія всѣми тѣми правами, вольностями и преимуществами, каковыми древніе ея подданные пользуются, такъ что каждое состояніе изъ жителей присоединенныхъ земель вступить съ самаго сего дня во всѣ ему свойственныя выгоды по всему пространству имперіи Россійской..... и потому имѣютъ всѣ и каждый, начиная отъ *затнѣйшаго дворянства*....“—1772 Сент. 23 (13865) ст. 2. „Дворянство подать отъ себя въ губернскіе города списки о ихъ *дворянствѣ*, чтобы впредь, безъ Высочайшей воли никто себя тѣмъ достоинствомъ не почиталъ и потому бы принадлежащимъ только *дворянству* правомъ, кромѣ дѣйствительныхъ *дворянъ*, не могъ никто пользоваться“.—1775, окт. 15 (14376). „Какъ жители Бѣлорусскихъ губерній и владѣльцы, какого бы роду и званія ни были приняты въ подданство Е. И. В. и дано имъ право пользоваться тѣми же привилегіями, какими и *все Россійское Дворянство* пользуется...“—1793 марта 27 (17108).—1795 мая 3 (17327) п. 4 и 5.—1795 дек. 14 (17418) Манифестъ. „Обнадеживаемъ при томъ... что отъ сего времени каждое состояние народное вышеозначенныхъ областей имѣетъ пользоваться и всѣми правами, вольностями и преимуществами, каковыми древніе подданные Россійскіе по милости Нашихъ предковъ и нашей пользуются“.

¹⁴⁰) 1772 мая 28 (13,808) п. 11. „Блаженство народное, бывъ вся-

явленіе сіе подтвердило повемельныя и крѣпостныя права, которыми до того пользовалась шляхта, а Дворянская грамота 1785 года такія же права даровала Россійскому дворянству, предоставила ему въ собственности, какъ состоявшія въ его владѣніи вотчины, такъ и прирѣбленныхъ къ вотчинной землѣ крестьянъ ¹⁴¹⁾.

Впрочемъ, въ общественной системѣ Имперіи, частное право на землю и частное право на крестьянъ получило не одинаковое значеніе,

каго доброжелательнаго управленія предметъ... предписуемъ.. всѣхъ тѣхъ жителей, какового бы они званія ни были, кои въ тишинѣ и спокойствіи живутъ... не только оставить при всемъ томъ, что каждый правильно имѣтъ... но всячески охранять въ безопасности личной и имущественной". — 1792 дек. 8 (17030) п. 20 „...всѣхъ жителей, какового бы они званія ни были, не токмо оставить при всемъ томъ, что каждый законно имѣтъ, но всячески ихъ охранять въ безопасности личной, такъ и имущественной".

1772 авг. 18 (13850). Плакаты. „Всемилоствѣйшая государыня изволить... подтвердить (своихъ новыхъ подданныхъ) .. при законномъ каждомъ владѣніи и имущестѣ... *Презъ торжественное ваше село обнадеженіе всемъ и каждому... неприкосновенной въ имуществѣхъ чѣлости, собою разумѣется и еврейскія общества, жительствующія въ присоединенныхъ къ имперіи Россійской городахъ и земляхъ, будутъ оставлены и сохранены при всѣхъ тѣхъ свободахъ, коими они нынѣ въ разсужденіи закона и имуществъ своихъ пользуются*“. — 1793 марта 27 (17108). — 1794 апр. 19 (17198). — 1795 іюня 13 (17356) и дек. 14 ((17418).

1794 олт. 20 (17264) „...Оставляя каждаго при всей онаго собственности и преимуществахъ, каковыя кому по правамъ Польской Республики принадлежатъ“.

Ср. еще 1795 мая 8 (17327). Объ устройствѣ Минской губерніи н. 2. „Въ мѣстечкахъ владѣльческихъ Несвижѣ, Слуцкѣ, Давыдгородѣ и Поставахъ, по названіи именами ихъ уѣздовъ, хотя и устроить Присутственныя мѣста для порядка и правосудія, по учрежденіямъ положенныя, но *собственность законно помѣщикамъ нынѣшнимъ тѣхъ мѣстечекъ принадлежащая*, буде они вѣрность намъ сохранили и въ послѣднемъ мятежѣ не участвовали, *всѣ права съ нею сопряженныя должны остаться неприкосновенными*“ — 1796 окт. 29 (17526) п. 3. „Что касается до владѣльческихъ мѣстечекъ Канева и Богуслава, то хотя учредить въ нихъ нынѣ уѣздныя присутственныя мѣста, но *собственность, законно помѣщику принадлежащая, должны остаться въ нихъ неприкосновенною*“.

¹⁴¹⁾ 1785 апр. 21 (16187) ст. 11 и 27,

отличное от того, какое принадлежало ему въ шляхетской республикѣ.

Право на землю введено открыто, какъ новое основаніе общественнаго благоустройства. Съ перваго же начала, оно не было усвоено одному дворянству. Городовое положеніе, изданное одновременно съ Дворянскою грамотою, позволяетъ городскимъ обывателямъ владѣть въ собственность землю въ чертѣ города ¹⁴²⁾ а именитымъ гражданамъ даже загородными дачами и садами ¹⁴³⁾. Затѣмъ въ 1801 г. приобретение въ собственность всякаго рода земель разрѣшено всѣмъ русскимъ подданнымъ, кромѣ владѣльческихъ крестьянъ ¹⁴⁴⁾.

Напротивъ частное крѣпостное право принято въ общественную систему имперіи, не какъ коренной институтъ общественнаго строя, но какъ уступка, вынужденная теченіемъ обстоятельствъ времени ¹⁴⁵⁾. Оно узаконено на пользу одного дворянства и притомъ не открыто, а такъ сказать толкомъ, какъ послѣдствіе, вытекавшее изъ дарованнаго дворянамъ права на землю, и освященное вмѣстѣ съ симъ послѣднимъ *implicite* ¹⁴⁶⁾. Людей, не захваченныхъ въ частное обладаніе, какаго бы рода, и закона они ни были, воспрещено обращать въ крѣпостное состояніе, хотя бы кто изъ нихъ и самъ изъявилъ на то добровольное желаніе ¹⁴⁷⁾.

Какъ отразились эти перемѣны на служебной массѣ, которая въ западномъ краѣ, не имѣя своей земли, сидѣла на милости?

Масса эта распалась теперь на *крѣпостныхъ*, состоящихъ въ частной связи и *свободныхъ*, не подлежащихъ частному обладавію. Послѣдніе опять образовали четыре особые разряда:

¹⁴²⁾ 1785 апр. 21 (16188) ст. 27 и 88.

¹⁴³⁾ 1785 апр. 21 (16288) ст. 134.

¹⁴⁴⁾ 1801 дек. 12 (20,075).

¹⁴⁵⁾ Ср. Романовича-Славатинскаго, Дворянство въ Россіи стр. 379 и слѣд.

¹⁴⁶⁾ Ср. выше примѣч. 141 и 142.

¹⁴⁷⁾ 1783 окт. 20 (75853). „Объ оказавшихся при настоящей ревизіи разныхъ народовъ вольныхъ людей повелѣваемъ поступать со всѣми ими безъ изъятія рода и закона, оставляя имъ свободу избрать таковой родъ жизни, какой сами заблагорасудятъ, слѣдовательно, въ согласіи съ манифестомъ 17 марта 1775 года, написанъ изъ въ купчество, мещанство или службу юсударственную, кто куда пожелаетъ и способенъ явится, а отнюдь ихъ ни закѣмъ не закрѣплять“.

1) *Безземельная шляхта*. Тѣ изъ нихъ, которые доказали свое шляхетское происхождение, причислены къ дворянамъ ¹⁴⁸⁾. Не успѣвшіе же доказать шляхетство, въ 1839 г. обложены поземельною поподатью, привлечены къ рекрутству и наименованы поселившіеся въ городахъ—*гражданами*, а прочіе—*однодворцами западныхъ губерній* ¹⁴⁹⁾.

2) *Городскіе обыватели*, граждане, средній родъ людей.—Записавшіеся въ купечество или мѣщанство ¹⁵⁰⁾ и всѣ евреи ¹⁵¹⁾.

¹⁴⁸⁾ 1772 сент. 13 (13865) ст. 2.—1795 мая 3 (17827) п. 5.

¹⁴⁹⁾ 1831 окт. 19 (4869). Объ этомъ разрядѣ. Ср. 1816 генв. (26108). „Доказывающіе дворянство свое, обитающіе въ губерніяхъ Литовскихъ и отъ Польши подъ Россійскую державу приобретенныхъ, также въ части Киевской, извѣстные подъ названіемъ чиншевой шляхты и подъ другими сему подобными наименованіями.... состоятъ безъ положенія въ окладѣ и никакихъ податей казнь не платятъ. Людей сихъ считаетъ по государству въ означенныхъ приобретенныхъ отъ Польши губерніяхъ по 1-й ревизіи болѣе двухъ сотъ тысячъ душъ мужескаго пола“.

¹⁵⁰⁾ 1785 апр. 21 (16188) ст. 80—91.

¹⁵¹⁾ Первоначально по присоединеніи Бѣлоруссіи, евреи рассматривались какъ особый разрядъ обывателей. 1774 сент. 13 (13865) п. 1.—1782 іюня 16 (15436).—Въ 1780 году дозволено имъ записываться въ купечество 1780 генв. 7 (14962). Потомъ въ силу городского положенія разрѣшено имъ также записаться въ мѣщанство. Ср. 1786 мая 7 (16391).—1791 дек. 23 (17006). Наконецъ въ 1794 г. вольно всѣхъ евреевъ причислить обязательно къ городскимъ обывателямъ и записать непременно или въ купечество или въ мѣщанство. 1794 іюля 23 (17224). Законъ сей распространенъ былъ на всѣ части западнаго края, по мѣрѣ ихъ присоединенія къ Россіи. 1795 мая 3 (17327) п. 3.

На семь основаніи въ правилахъ, составленныхъ Туголминнымъ, генералъ-губернаторомъ Минской, Ізяславской и Брацлавской губерній, для производства переписи 1775 года въ § 22 сказано: „Изъяснивъ въ пунктахъ сего предписанія, кому подавать сказки о евреяхъ, въ городахъ и мѣстечкамъ принадлежащихъ, или же въ селеніяхъ домами жительствоющихъ, возлагаю на еврейскіе кагалы: всѣ таковыя отъ магистратовъ и владѣльцевъ представленныя сказки свѣрить съ свѣдѣніями у нихъ имѣющимися и о исправности ихъ донести городничему окружнаго города. А какъ свѣрхъ сихъ твердыми домами живущихъ, либо всегдашнее пребываніе въ

3) *Вольные люди*—всѣ нешляхта, но незаврѣпощенные и незаписавшіеся ни въ купечество, ни въ мѣщанство. Наконецъ

известныхъ городахъ, мѣстечкахъ и селеніяхъ имѣющихъ евреевъ въ осѣдлыхъ и неосѣдлыхъ, находятся и таковыя, кои, не имѣя постоянного пристанища переходять изъ одного мѣста въ другое, арендуя корчмы, мельницы и тому подобное, либо питаются извозомъ и другими промыслами, то и препоручается каковымъ о всѣхъ таковыхъ подъ вѣдомствомъ ихъ твердаго жительства не имѣющихъ евреевъ обоюга пола сочинить ревизскіе сказки съ той вѣрнѣйшею точностію, не пропуская ни единого, и за подписаніемъ кагалныхъ старшинъ представить оныя къ городничимъ окружныхъ городовъ, *послику еврею, приобрьтая монаршию Ея Императорскаго Величества милостию права средняго рода людей, поступаютъ все безъ изьятія въ зависимость городовыхъ магистратовъ*“.

Печатный экземпляръ означенныхъ правилъ имѣется въ библиотекѣ Университета Св. Владимира, переплетенный въ одну общую обертку съ книгою: *Zbór konstitucyi i uchwat Seymu pod zwieżkiem konfederacyi w Warszawie ogtuiącego się od dnia 7 października w roku 1788 do dnia 16 grudnia roku 1796, W Warszawie. R. 1791.*

¹⁵²⁾ По поводу предпринятой въ 1795 г. переписи положено: „При настоящей переписи поселянъ разнаго званія, держаться со всевозможною точностію какъ общихъ государственныхъ узаконеній (въ числѣ которыхъ разумѣли между прочимъ и указъ 1783 окт. 20 (15883) воспретившій укрѣпленіе вольныхъ людей), такъ и особенно указа Нашега отъ 3 мая 1783 о разныхъ губерніяхъ даннаго, по силѣ коихъ каждый долженъ написанъ быть въ званіи ему свойственномъ и остаться тамъ гдѣ онъ по ревизіи внесенъ. На основаніи помянутыхъ постановленій *тѣмъ людямъ, которые не были поселены, докажутъ законнымъ образомъ свою свободу, предоставитъ на волю избрать родъ жизни, какой они заблагоразсудятъ, записатьъ ихъ потому въ надлежащее званіе*“ . 1795 мая 3 (17327) п. 6.

Соотвѣтственно съ симъ въ § 7 правилъ генераль-губернатора Тутолмина сказано: „Землянъ, буде присвоено имъ по узаконеніямъ свобода и друиизъ вольныхъ людей изъ черн по народа, кои владѣльцамъ въ собственность не принадлежать, осѣдлыхъ и неосѣдлыхъ, хотя и писать въ тѣхъ же по городамъ, мѣстечкамъ и селеніямъ ревизскихъ сказкахъ, но *особою статьюю*, и съ точнымъ означеніемъ, что они суть *люди вольные* и пребывающіе на земляхъ казенныхъ или владѣльческихъ по условіямъ когда жъ бы въ присвоеніи имъ вольности объявлено гдѣ было отъ владѣльца про-

4) *Казенные крестьяне*—вѣрностное населеніе бывшихъ мѣстностей Рѣчи Посполитой, которыя поступили теперь въ собственность Русской казны.

творѣчіе, то о семъ въ полатной сказкѣ приобщилъ особенное владѣльца и особенное сего рода жителей объявленія для разсмотрѣнія и утвержденія правъ той и другой стороны спорящихся по точной силѣ законовъ".

